

Detaljenes disiplin - Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900 -1927

Masteroppgave 60 poeng i Kulturhistorie,

Anne Frøberg

Program for kultur- og idéstudier

Avlagt høsten 2010

UiO : **Institutt for kulturstudier og orientalske språk**
Det humanistiske fakultet

Takk for hjelpen:

Jeg ønsker å takke professor i kulturhistorie Liv Emma Thorsen for hennes veiledning og støtte. Jeg setter stor pris på din oppmerksomme tilstedeværelse og dine innsiktsfulle forslag og kommentarer.

Takk til mine gode isbadervenner som gjennom et helt år har lyttet og kommentert mine utredninger om 1900-tallets kvinner, forbrytere og soningsforhold.

Takk til Grethe og Tore som villig har lest gjennom, kommentert og foreslått forbedringer.

Oppgaven tilegnes Espen og Siri.

”Hør, dere som får barn på hvite laken

og blir velsignet av et svangert skjød:

Døm ikke altfor hardt en svak en.

Hun syndet stort, men stor ble hennes nød.” (Berthold Brecht 1927)

Innholdsfortegnelse

INNHOLDSFORTEGNELSE	3
1. INNLEDNING.....	6
OPPGAVENS TEMA.....	6
PROBLEMSTILLING	9
TIDLIGERE FORSKNING	10
OPPGAVENS OPPBYGGING.....	13
2. KILDER, METODE OG TEORETISK TILNÆRMING	14
KILDER	14
KILDEKRITIKK OG ETISK VURDERING	17
UNDERSØKELSESMETODE	19
TEORETISK TILNÆRMING	20
3. DOMFELTE KVINNER.....	23
FANGENES KJENNETEGN.....	23
<i>Alder ved soningsstart</i>	<i>25</i>
<i>Fangenes hjemsted.....</i>	<i>26</i>
<i>Fangenes sivile status.....</i>	<i>27</i>
HVORFOR SATT KVINNENE I FENGSEL?	28
<i>Vinningskriminalitet.....</i>	<i>28</i>
<i>Sedelighetsforbrytelser.....</i>	<i>30</i>
<i>Voldsforbrytelser</i>	<i>32</i>
<i>Andre forbrytelser.....</i>	<i>34</i>
4. Å BLI FANGE	37
DE TRE FØRSTE DAGENE	38
IFØRT FANGEDRAKT – KLAR FOR FENGSELSOPPHOLD	42
FANGESIGNALEMENT	43
5. FENGSELSOPPHOLDET	45
INNESPERRET	48
Å HOLDE SEG REN	51

I FRILUFT.....	52
SKOLEUNDERVISNING	53
NÅR FANGENE BLE SYKE	58
FRITID	59
6. DISIPLINERING AV FANGENE.....	61
ARBEID.....	61
<i>Arbeidstid</i>	62
<i>Hva besto arbeidet i?</i>	63
RELIGION	65
<i>Prestens syn på fangemenigheten</i>	68
<i>Prest og fange</i>	68
<i>Sjelepleie</i>	70
<i>Sensur</i>	71
PROGRESSIV KLASSEINDELING	72
ARBEIDSPENGER.....	76
REGELBRUDD.....	78
REFSELSE	80
7. KOSTHOLDET I FENGSELET	83
MÅLTIDSORDNINGEN	83
<i>Frokost</i>	84
<i>Middag</i>	85
<i>Hestekjøtt</i>	86
<i>Poteter</i>	88
<i>Kveldsmat</i>	89
<i>Høytider og spesielle dager</i>	89
<i>Endringer i matstellet</i>	90
<i>Fangenes matinntak sammenlignet med gjennomsnittsnordmannen</i>	92
8. LØSLATELSEN.....	94
9. AVSLUTNING	97
10. KILDER OG LITTERATUR	99
UTRYKTE KILDER	99
BILDER	102
TRYKTE KILDER	102
LITTERATUR.....	103

INTERNETT	107
VEDLEGG 1: BILDER FRA KRISTIANIA LANDSFENGSEL FOR KVINNER	109
VEDLEGG 2: OVERSIKT OVER FANGENES FORBRYTELSE I 1901	117
VEDLEGG 3: TUKTHUSFANGE KLEDD I STRIPETE FANGEKJOLE	118
VEDLEGG 4: EKSEMPEL PÅ FINGERAVTRYKK	119
VEDLEGG 5: DET PLANLAGTE BOTSFENGSELET FOR 238 KVINNER	120
VEDLEGG 6: OVERSIKT OVER HVOR MANGE FANGER SOM VAR I DE ULIKE KLASSER	121
VEDLEGG 7: MÅLTIDENES RÅVAREINNHold I 1910	122
VEDLEGG 8: OVERSIKT OVER MATRETTEENES RÅVARER I 1922	123
VEDLEGG 9: SAMMENLIGNING AV KOSTHOLDET I FENGSELET OG SAMFUNNET FOR ØVRIG, VED ÅRHUNDRESKIFTET	125
VEDLEGG 10: OVERSIKT OVER NÆRINGSSTOFF PER FANGE, PER DAG OG PER UKE, CIRKA 1900.	126
SAMMENDRAG	127

1. Innledning

Hun bor her nå. I et stort fengselskompleks i Kristiania. Utenfor murene ferdes folk i gatene. Hvis hun gikk ut av porten og snudde seg til høyre, ville hun se den store domkirken. I motsatt retning ligger Mangelsgården eller Prins Christian August Minde, arbeidsanstalt og dollhus. Bortenfor ligger fattigstuen Kroghstøtten. Hun bor her, men det er ikke hennes hjem. Dørene er låst, hun kan ikke gå ut når hun ønsker det. Cellen og fengselet er fangens lille begrensede verden, som står i kontrast til den store frie verden utenfor murene.

Marie A. B ble 29. oktober 1921 dømt til fem års fengsel, med fradrag av 79 dager i varetekt. Dette var Maries syvende dom, tidligere var hun flere ganger dømt for grovt og simpelt tyveri. Hennes siste forbrytelse var alvorlig og voldelig. I tiltalen ble saken hennes prøvd mot Straffelovens § 267, 1 jfr. 2 ledd:

[...] for i hensikt derved at forskaffe sig eller andre en uberettiget vinding, ved at øve vold mot en person eller sætte ham ute av stand til forsvar, eller ved hjelp av trusler der fremkalde frygt for nogens liv eller helbred, at ha bemæktiget sig en gjenstand som tilhørte en anden, og hvorved denne har faat betydelig skade på legeme eller helbred.¹

Ran, nedfelt i Straffeloven § 267 hadde en strafferamme på ti år, og er eksempel på en handling en fange var dømt for. Dommen ble lest opp, og Marie vedtok avgjørelsen på fem års fengsel. Deretter begynte hun soningen i Kristiania Landsfengsel for kvinner.

Oppgavens tema

For mange har begrepet ”i fengsel” liten betydning. Få er opptatt av kvinnene som satt innesperret i fengsel på begynnelsen av det 20ende århundre. Mitt ønske er å gjøre en gruppe usynlige kvinner synlige.

Oppgaven utspiller seg i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900 til og med 1927, og handler om fengselsoppholdet til Marie A. B og hennes medfanger. Fengselet i Storgaten huset kvinner over fjorten år, som var dømt for de mest alvorlige handlinger som drap, barnemord, fosterfordrivelse, grovt tyveri, overfall, voldshandlinger og

¹”Mappen til Marie A. B.”, Ga – Domsakter 0020 for 1897 til 1927, S-3164 Landsfengselet for kvinner, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

sædlighetsforbrytelser. Fangene kom fra hele landet og sonet fra seks måneder til livsvarig fengsel. Institusjonen var plassert på ”tukthustomta” i Storgaten 33 og Torvgaten 15-17 med et areal på 18 mål.² Landsfengselet ble rent kvinnefengsel i 1881 etter at de mannlige fangene var overført til Botsfengselet og Akershus Landsfengsel på festningen.³

Ved undersøkelsens oppstart i 1900, sonet cirka 100 fanger i landsfengselet, mens 1927 var et år med lavt fangebelegg. Avslutningstidspunktet er valgt av kildetekniske årsaker, kildene er unntatt offentlighet i 80 år. Siden tidsspennet bare er 28 år, fokuserer jeg kun unntaksvis på endringer i perioden.

Tiden var preget av politiske endringer med unionsoppløsningen i 1905, innføring av allmenn kvinnelig stemmerett i 1913 og første verdenskrig (1914-1918). Samfunnsforbedringer for kvinner i perioden var innføring av den ”Castbergske barnelov” i 1915 som regulerte forhold for ugifte mødre og uekte barn. Barnas fedre ble pålagt bidragsplikt, og barn født utenfor ekteskap ble juridisk likestilt med ektefødte barn, i det de fikk rett til farsnavn og arv. I Kristiania ble det innført kommunal morstrygd til enslige mødre i 1919, noen få andre kommuner fulgte eksempelet, men i de fleste kommuner var det kun gifte mødre som hadde rett på morstrygd.⁴

På 1900-tallet var fysisk avstraffelse av kvinner over ti år forbudt.⁵ Isteden ble fangene i Kristiania Landsfengsel preget av andre forhold: Bygningenes utforming, ensomheten og stillheten, klasseinndelingen, arbeidet, soveforholdene, kosten, disiplinen, gudstjenestene, samtalene med presten og disiplinærstraffene. Dette var deres straff og deres hverdag.

Da fangetallet sank utover på 1900-tallet ble sinnssyke, tvangsarbeidere og andre grupper som falt utenfor samfunnet, plassert i anstalten. På 1920-tallet var Oslo hjelpefengsel for kvinner og Arbeidshuset for kvinner også etablert på institusjonsområdet, noe som førte til at også varetektsfanger, straffanger idømt straff under seks måneder, fanger som avsonet bøter med subsidiært fengselsstraff og kvinner underlagt tvangsarbeid, sonet innenfor

² ”Salg av Storgata 33, 1890-1936”, *Fengsler og arbeidshus for kvinner, eiendom og bygninger*, Db – Saker ordnet etter emne, S-1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

³ *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1904), 92.

⁴ Blom, et al., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Sølvi Sogner red., 2. utg. (Oslo: Cappelen Akademisk forlag, 2007), 294, 295, 301.

⁵ *Lov om Indskrænkning i anvendelse af legemlig revselse* av 20. juni 1891.

landsfengselets vegger.⁶ Disse fangegruppene er ikke med i min undersøkelse fordi jeg har valgt å fokusere på gruppen med straffanger som var dømt til minimum seks måneders fengsel.

Det er skrevet lite om temaet, og undersøkelsen kan forhåpentligvis bidra til å gjøre det kulturhistoriske kunnskapshullet litt mindre. Som kulturhistoriker Kyrre Kverndokk påpeker, med henvisning til forskergruppen Popular Memory Group, pågår det en slags kappestrid om hvem som skal definere historien og på hvilken måte.⁷ Årsaken til liten kulturhistorisk interesse for kvinnefangene i vår nære fortid er ukjent. Men, det kan ha sammenheng med at kvinnes historie omhandler personer nederst på den sosiale rangstige, at kvinnene ikke hadde utført store bragder, at forbrytelsene eller behandlingen av fangene er skambelagte, at kvinnes livshistorier er mindre dramatiske og voldelige enn menns, og et vesentlig moment er at en del av kildene ikke ble tilgjengelige før rundt år 2000.

Det norske fengselsvesenet på 1900-tallet var påvirket av idéer som den italienske opplysningsfilosofen Cesare Beccaria allerede i 1764 forfektet i skriftet *Om forbrytelse og straff*. Han skrev:

Man bør altså foretrække de straffe og den måde, hvorpå de fuldbyrdes, som under overholdelse af de rette proportioner efterlader et så virkningsfuldt og varig indtryk som mulig på menneskenes sind, men på gerningsmandens krop det, der er mindst pinefuldt.⁸

Dette forstår jeg som at fengselsstraff skulle virke skremmende, både på den kriminelle og på andre mennesker, men samtidig være mest mulig human. Beccaria har hatt stor betydning for avskaffelsen av dødsstraff og fysisk tortur.⁹ Straff var begrunnet i individual- og allmennprevensjon, den skulle straffe forbryteren og beskytte samfunnet mot kriminelle.

⁶ ”Salg av Storgata 33, 1890-1936”.

⁷ Kyrre Kverndokk, *Pilegrim, turist og elev: Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleirer* (Linköping: Linköping Universitet, 2007), 33.

⁸ Cesare Beccaria, *Om forbrydelse og straf & Voltaires Kommentar*, oversat med innledning og noter af Sven Helles, etterskrift av Ditlev Tamm (København: Museum Tusulanus Forlag, 1998 [1764]), 73.

⁹ Hauge, Ragnar, *Straffens begrunnelse* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 26.

Problemstilling

Målet med undersøkelsen er å synliggjøre hvordan kvinnes fengselsopphold var preget av utstrakt bruk av detaljregulering og disiplineringstiltak. Fengsel som allmenn avstraffelsesform vokste frem som et resultat av samfunnets behov for adferdsregulering innen områder som hæren, sykehuset, skolen og fabrikken. Innen fengselsvesenet skulle disiplineringen regulere individenes adferd ned til minste detalj. Resultater ble skrevet ned og systematisert på individ- og gruppenivå for å innhente viten om fangene.¹⁰

Dette er en undersøkelse av hvordan kvinner som var dømt for tyveri, bedrageri, fosterfordrivelse, barnedrap eller andre forbrytelser ble straffet. Samfunnet ved justis- og fengselsvesen arbeidet for at fangene, i løpet av fengselsoppholdet skulle endre adferd og lære å leve i henhold til kristen moral. De ønsket å få ned antall residivister dvs. tilbakefallsforbrytere, ved at fangene ved endt soning hadde tilegnet seg ny adferd og var blitt lovlydige borgere, som klarte å livnære seg på egen hånd. Målsettingene preget lover, reglementer og forskrifter som regulerte fengselsopphold ved å påby ”riktig oppførsel”, og straffe avvik. Regelverket ble praktisert av direktør, prest, lege, lærerinne, voktere, bud, forvaltersker, inspektører, verkemesterinner og andre ansatte i fengselet.

Opgavens problemstilling: Hvordan regulerte og gjennomførte det norske samfunnet ved justis- og fengselsvesen fengselsopphold for domfelte kvinner, som sonet i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900 -1927? Spørsmålsformuleringen søker å få frem at det var en justiselite som ved sine idéer og intensjoner direkte påvirket fangenes soningsforhold. Ved å stille og formulere spørsmålet slik, slutter jeg meg til Ingar Kaldal som ser: ”historiske hendingar og forandringar som styrte av *intensjonar*”.¹¹

Hovedproblemstillingen inneholder to sentrale verb: å regulere – å gjennomføre. Disse nøkkelordene blir brukt til å analysere fangenes fengselsopphold. Regulere defineres som summen av forskrifter, reglementer og pålegg som satte rammebetingelser for soningen. Gjennomføring er regulering satt ut i praksis, det er aktiviteten fengselsledelsen og andre ansatte utførte ovenfor fangene. Jeg har valgt å vektlegge og trekke frem hvordan lover og regler ble omsatt i praksis, samt å vise konsekvensene av en slik praksis.

¹⁰ Espen Schaanning, *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie* (Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, 2007), 31.

¹¹ Ingar Kaldal, *Historisk forskning, forståing og forteljing* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2006), 28.

For å forstå hvem fangene var undersøker jeg om de hadde noen felles kjennetegn utover kjønn og det å ha blitt dømt for kriminelle handlinger. Hvilke forbrytelser fangene var dømt for sier også noe om hvem de innsatte var.

En kvinne som var dømt for en forbrytelse og ble satt inn for soning gjennomgikk en forandring. Hvordan skjedde denne forandringen fra å være en domfelt kvinne til å bli en fange? Hva innebar det å være en fange? Hvilke rutiner og regler måtte hun følge? Hvordan var forholdet mellom fangene og fengselets ledelse? Fengselets fysiske utforming med høye murer, celler og luftegårder ble virkeligheten for fangene. Hvilken betydning hadde det fysiske miljøet for fangenes soningsforhold? Svar på disse spørsmålene vil forhåpentligvis synliggjøre praksisen av den utførlige reguleringen av fengselsopphold for kvinner i Kristiania Landsfengsel.

Tidligere forskning

Jeg har ikke funnet arbeider som spesifikt undersøker Kristiania Landsfengsel for kvinner på 1900-tallet. Min tilnærming til 1900-tallets fengselsvesen, straffemetoder, fanger og innflytelsesrike direktører, leger og prester er idéhistoriker Espen Schaannings bok *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Schaannings tredje bok vedrørende straff og fangebehandling omhandler idéhistoriske forutsetninger for oppføring og etablering av botsfengsel i Norge. Han leder oss gjennom fengselshistorien fra 1820-årene og frem til 1940. Schaanning er påvirket av Michel Foucaults tanker om disiplin og makt, han skriver at i denne boken ”fungerer Foucaults forfatterskap kanskje mer som et bakteppe og en inspirasjonskilde enn som en mønstermodell”.¹² Schaannings drøfter begreper, argumentasjoner og forklaringer som sentrale justis- og fengselsfolk brukte for å rettferdiggjøre straff og disiplinering. Selv om Schaannings fokus er annerledes enn mitt, han stiller spørsmål om hvordan Botsfengselet har fungert som et laboratorium, har studiet av hans bok bidratt til interesse og økt forståelse for straffepolitikk og fangenes levekår. Boken har for meg fungert som et vindu til den historiske utviklingen innen straffefeltet i Norge.

Kvinner og kriminalitet har blitt studert ut fra faglige ståsteder som kriminologi, sosiologi, idéhistorie, kvinnehistorie og som her, kulturhistorie. Vegard Ellingsens hovedoppgave i historie *Kvinner og kriminalitet: En undersøkelse av innsatte ved landsfengselet for kvinner i perioden 1881-1902*, har i følge forfatteren, sosialhistorisk,

¹² Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 12.

kvinnehistorisk og kriminologisk perspektiv. Ellingsen begrenser analysen til å omhandle kvinner som var født, bosatt eller tiltalt innen Akershus amt eller i Kristiania. I arbeidet med å undersøke hvem fangene var og hvorfor de ble kriminelle, kartlegger han fangenes sosiale og økonomiske situasjon. Hans kvantitative undersøkelse med opptellinger og sammenligninger av data fra konduitelister viser at kvinnene vanligvis var mellom 20-30 år når de ble satt inn. Hele 3 av 4 var enslige og over halvparten var uten barn. Han fant også at den største yrkesaktive gruppen var tjenestepiker, og en av ti var fabrikkarbeidere.¹³

Historiker Marit Slyngstad deltok i Tingbokprosjektet ved IKS, avdeling for historie ved Universitetet i Oslo i 1994 med sin hovedoppgave *Ulydighet og straff*. Hun undersøker hvilke mennesker som fikk, og hvilke handlinger som førte til straff ved Christiania tukthus i to perioder, 1741-45 og 1758-62. Hun fant at uverdige fattige, det vil si friske og arbeidsføre mennesker som drev med tigging eller var løsgjengere, ble satt på tukthuset. Dominansen av tukthuslemmene var kvinner, fordi menn ble satt til festningsarbeid. Slyngstad viser at bakgrunnen for innesperringen var ordensproblem, mennesker som førte et uønsket levesett, usedelighet, eiendomsforbrytelser og voldsforbrytelser.¹⁴ Mange av kvinnene var dømt for usedelig livsførsel som leiermål. Fra 1900 var det færre som sonet for usedelighet fordi leiermålparagrafen var fjernet, og det var ikke lenger straffbart å føde barn utenfor ekteskap. På 1700-tallet som på 1900-tallet var tyveri den vinningsforbrytelsen som oftest ble begått, og innen voldsforbrytelser, var det flest drap på egne nyfødte barn. Slyngstads arbeid viser at det er likheter og kontinuitet når det gjelder begåtte forbrytelser og lemmenes/fangenes bakgrunn, til tross for 200 års tidsforskjell. Både på 1700- og 1900-tallet kom storparten av de innsatte fra fattige og ressursvake forhold. Hennes arbeid har bidratt til å trekke en historisk linje fra ”mine” kvinnefanger tilbake til tukthustiden.

Den svenske etnologen Inger Lövkronas bok fra 1999, *Annika Larsdotter, barnmörderska: Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* er en studie av unge svenske kvinner anklaget for barnemord og fosterfordrivelse. Lövkrona undersøker hvorfor kvinnene valgte å drepe sine nyfødte barn, istedenfor å ta på seg rollen som ugift mor. I arbeidet med å

¹³ Vegard Ellingsen, ”Kvinner og kriminalitet: En undersøkelse av innsatte ved Landsfengselet for kvinner i perioden 1881-1902” (Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1985), 158, 176, 177, 298, 299.

¹⁴ Marit Slyngstad, *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. Desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741-63.* (Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1994), 42, 59.

drøfte barnemord i samtidens kulturelle og historiske kontekst har hun studert rettssaker for perioden 1729-1776. Åtte kvinneskjebner hvor hovedpersonen er den 18 år gamle Annika Larsdotter, blir trukket frem. Annika begikk blodskam da hun fikk barn med Gunnar, som var hennes eldste søsters mann. Barnet ble drept rett etter fødselen og gjemt under gulvet.¹⁵ Lövkrona bidrar til debatt om kjønn, makt og seksualitet i det førmoderne samfunn ved sitt valg av aktørperspektiv hvor kvinner og menn analyseres som handlende subjekter i en genuskontekst. Flere av fangene som sonet i Kristiania Landsfengsel var også dømt for barnemord, og Lövkronas arbeid bidrar til kunnskap om hvorfor kvinnene valgte å drepe barna sine.

Etnolog Kari Telste har i sin avhandling, *Brutte løfter: En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700 – 1900*, undersøkt betydningen av brutte ekteskapsløfter. Når mannen ga kvinnen løfte om ekteskap førte det ofte til seksuelle forhold, og mange kvinner ble gravide. Noen menn gikk da fra sitt løfte, selv om det var straffbart. Hennes arbeid som omhandler forførelse er spesielt interessant fordi kvinnene som følte seg forført, ofte var de som ble med barn og ble forlatt. Enkelte valgte å utføre fosterfordrivelse eller drepe sitt nyfødte barn.

Telste synliggjør bakgrunnen for handlinger som fødsel i dølgsmål, blodskam, hor, leiermål og barnedrap. For eksempel forteller hun om en notorisk forfører, en plattenslager som lovte ekteskap til flere. En av disse kvinnene bodde han sammen med, som om de var gift, og de fikk også to barn. Karoline Gurine M. som hun het, ble dømt for konkubinats på grunn av deres forhold.¹⁶ Telste viser hvor skrekkslagne de unge, gravide og ugifte jentene var for at omgivelsene skulle forstå at de var med barn, og hvor redde de var når fødselen satte i gang. Selv om Telstes avhandling omhandler de to hundreårene frem til 1900 er hennes arbeid viktig for forståelse av tidlig 1900-tall, fordi innholdet i kjønnsrelasjoner, moral og tanker rundt disiplin og straff er tankegods som endres langsomt.

Nyere internasjonal forskning på kvinner og kriminalitet undersøker blant annet på hvordan fangene blir behandlet i dagens fengsler. Sjef for det australske justisdepartementet, Penny Armytage har synliggjort og drøftet økningen av fengselsstraff for kvinner. Fangenes bakgrunn viser blant annet at 36 % har psykiske lidelser. Det mest interessante er hennes

¹⁵ Inger Lövkrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska: Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (Lund: Historiska Media, 1999), 48.

¹⁶ Kari Telste, *Brutte løfter: en kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*, Acta Humaniora 67 (Dr.artes-avhandling, Universitetet i Oslo, 1999), 426.

drøftelser av hva som kjennetegner et fengselssystem av god karakter, og her er det stor forskjell på tilnærmingen i forhold til tidlig 1900-tall i Norge. Armitage mener at fangene skal føle seg trygge. Det er viktig at ansatte behandler fangene med respekt, for å øke de innsattes selvaktelse og også for å være gode rollemodeller. Fangene må få muligheter til å utvikle seg, og fengslene må ha et personale med kunnskap som kan oppmuntre og støtte opp om aktivitetene. Hun legger også vekt på at fengslene må legge til rette for at fangene kan utvikle et bedre forhold til sine familier, og hjelpe fangene med botrening.¹⁷

Den skandinaviske forskningen omhandler i stor grad 1700-tallet og tiden fremover mot vår egen. Fokus er på hvem som ble straffet og av hvilken grunn, med unntak av Schaanning som drøfter kriminologiske idéer. Internasjonal forskning representert ved den australske Armitage gir et blikk på nåtiden, og viser at fengselsvesenet har gjennomgått store endringer siden 1900.

Oppgavens oppbygging

Neste kapittel gir en oversikt over hvilke kilder, metode og teoretisk tilnærming som oppgaven bygger på. I tredje kapittel drøftes kjennetegn ved kvinnelige fanger, begrenset av kategoriene som direktøren mente var viktig å bruke for å forstå hvem fangene var. Eksterne kriterier som alder ved soningsstart, fangenes sivile status og hjemsted blir brukt for å finne likhetstrekk. Her drøftes også hvilke forbrytelser fangene var dømt for, basert på fengselsstatistikk. I kapittel fire analyseres hva som skjer de tre første dagene i fengselet, hvor de domfelte kvinnene ble fanger. Omformingen blir drøftet med et ritualteoretisk blikk hvor handlingene tolkes som betydningsfulle symboler og tegn. Kapittel fem viser viktige sider av selve fengselsoppholdet. Hvordan en celle var utformet, hvor lenge fangene satt isolert, hvordan luftgården så ut, hvem som fikk skoleundervisning, hvordan timeplanen var, hvordan de syke ble behandlet, hvor ofte fangene fikk lov til å bytte bok i biblioteket – er eksempler på hvordan soningsforholdet ble regulert og gjennomført. I kapittel seks diskuteres hvordan fangene ble forsøkt disiplinert gjennom arbeid, religion, progressiv klasseinndeling og refselsler. Og til slutt i kapittel syv drøftes fengselets måltidsordning som detaljenes og bagatellenes disiplin.

¹⁷ Penny Armitage, Kathya Martyres og Malcolm Feiner, *Women in corrections: Getting the balance right*, (Adelaide: Australian Institute of Criminology, 2000), 8.

2. Kilder, metode og teoretisk tilnærming

Fortiden er tapt i følge kulturhistoriker Anne Eriksen, den er kun tilgjengelig gjennom erindringer, fortolkninger og fortellinger. Historien er alltid mindre enn fortiden, fordi små og store hendelser forblir ukjent, detaljer blir borte. Historien oppstår i nåtiden og er resultat av tolkning av ulike kilder, fortellinger og forestillinger, kildekritikk, undersøkelsesmetoder og teoretisk tilnærming. Innen kulturhistorie som vitenskapsfag er også viljen til å historisere grunnleggende. Forskeren må forsøke å forstå fortiden ut fra forholdene som eksisterte den gang og ikke dømme ut fra nåtidens normer og forutsetninger. Hver tidsepoke er unik og må forstås på bakgrunn av det¹⁸.

Kilder

Kilder er spor fra fortiden. Historiker Ingar Kaldal påpeker at materiale i seg selv ikke er historisk, det blir det først når det blir brukt til å gi svar på historiske spørsmål. Kilder kan leses og tolkes på uendelig mange måter, avhengig av forskeren som arbeider med kilden, og hvilket kildebegrep som brukes. Tidligere var det vanlig med et materielt kildebegrep hvor materialets iboende egenskaper var avgjørende for hva forskeren fikk ut av kilden. Som Kaldal poengterer er det de ulike måtene å bruke materialet på som avgjør hvilke funksjoner kildematerialet blir tillagt. Et funksjonelt kildebegrep tillegger kildene ulike funksjoner etter hvilken måte de blir brukt på, og ikke ut fra iboende egenskaper.¹⁹

Med utgangspunkt i problemstillingens nøkkelord, regulere og gjennomføre er to forskjelligartede kildetyper hensiktsmessig å bruke. Normative lover, reglementer, instruksjoner og fengselsinterne skriv åpner for kunnskap om Justis- og fengselsvesenets idéer og intensjoner for fangebehandling. Fengselsstyrelsens årbøker, domsakter, fangeprotokoller, folketelling, brev og bilder viser praksisen. Notater og skriv var ment til internt bruk i fengselet, mens statistikker og rapporter var del av Norges offisielle dokumentasjon av fengselsvesenet. Med enkelte unntak er kildematerialet forfattet av embetsmenn innen justisvesenet.

¹⁸ Anne Eriksen, *Historie, minne og myte* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1999), 13, 21.

¹⁹ Kaldal, *Historisk forskning, forståing og forteljing*, 65.

Lover, reglementer og instruksjoner kan sees som performative kilder fordi de er utformet for at noe skulle iverksettes. Reglementene for klasseinndeling og arbeidspenger, for fangebehandling, for undervisning, for bekledning, for lærere, for bruk av enerom, for biblioteket og for kosten som skulle serveres, er kilder som viser hvordan fengselsvesenet mente at fengselsopphold skulle fungere. De viser hvordan tiden skulle brukes til arbeid, måltider, skolegang, lufting og hvile. Lover ble vedtatt av Stortinget, reglementer og instruksjoner ble utarbeidet av Justisdepartementet.

Fengselsstyrelsens årbøker ble utgitt av ekspedisjonssjefen for fengselsvesenet og var forfattet ut fra rapporter om tilstandene i fengslene, skrevet av fengselsdirektør, lege og prest. Årbøkene er en viktig og meget omfattende kilde. Strukturen og innholdet forteller at justiseliten var opptatt av en rekke forhold vedrørende de overordnede funksjonærer, fangetall, fordeling i klasser, disiplinære forseelser og refselsler, arbeidsvirksomheten, undervisningen, brevveksling og besøk, kosten, sykdom, inntekter og utgifter, i tillegg til eksterne demografiske data om fangene. Årbøkene er offentlig statistikk. Fordi de er deskriptive og strukturerte, med et gjentakende mønster, er det mulig å sammenligne hendelsene år for år. Bøkene for perioden 1901-1927 er gjennomgått, i tillegg til *Meddelelser om Det norske fængselsvæsen i det 19de aarhundrede*, som omhandler perioden 1800 til og med 1900.

Mange av de tidlige reglementer ble faset ut da *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide* av 12. desember 1903 ble innført. Loven regulerte hvem som skulle sone i de forskjellige fengsler, hvem som hadde myndighet, funksjonærenes kjønns sammensetning, regler for skjerpert fengsel, det vil si fengsel på vann og brød inntil 20 dager eller hardt natteleie inntil 30 dager, bruk av tvangsmiddel som lenker og tvangstrøye, arbeidsplikt og arbeidspenger, klasseinndeling, hvor lenge fangene skulle sitte i enerom, hvordan fengselet skulle håndtere løslatelse på prøve, brevveksling og besøk, klagemuligheter, typer av refselsler og regler for løslatelse.²⁰

Folketellingen viser hvilke fanger og andre personer som natt til 3. desember 1900 hadde Kristiania Landsfengsel som bosted, i alt syv hushold med 89 personer. Det største husholdet besto av 71 fanger hvor fange Anne B. Eriksdatter S. var oppført som hovedperson, antagelig tilfeldig, hun var verken eldst av fangene eller først i alfabetet. Folketellingen gir

²⁰ *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*. Av 12. Desember 1903.

opplysninger om fangenes og andre beboeres fødested, fødselsår, sivilstand, kjønn, sedvanlig bosted, familiestilling, yrke, nasjonalitet og trossamfunn, på telletidspunktet. En husstand som fangegruppen var helt spesiell selv om et ”vanlig” hushold ofte besto av flere enn selve kjernefamilien. Hushold var ”et sove- og spisefellesskap, et økonomisk hopehav av et visst slag, der andre personer utover far-mor-barn-gruppen godt kunne være inkludert”.²¹ Den minste husstand var en person, ofte ugift, enkefolk eller skilte.

Fangeprotokollene inneholder fangenes navn, dato for når fangene ble satt inn og løslatt, hva de hadde med av verdisaker og hvor fangene ble overlevert ved frisetelse. Fangene er skrevet inn i protokollene fortløpende. Opplysninger fra protokollen er spesielt brukt for å synliggjøre hvor få verdisaker kvinnene hadde.

Domsakter er rettslige dokumenter som inneholder tiltalebeslutning, tidligere saker, signalement og domsutskrift, og er brukt i eksempelhistorier for å vise enkelte fangers forbrytelser, straffetid og litt om deres sivile status.

Ved hjelp av fotografier er det mulig å sanse atmosfæren og forholdene i fengselet annerledes enn ved skriftlige kilder. Oslo museum har digitaliserte fotografier av enkelte bygninger, det eldste bildet er fra før 1900 og de nyeste er fra rivningsarbeidet i 1938/39. Riksarkivet har et fotoalbum med bilder av celler, celleskole, luftegård, kirken og arbeidsstue, og Norsk Folkemuseum har enkelte gjenstandsbilder. Bildene er brukt som illustrasjon og til drøfting av hvordan de fysiske forhold påvirket fengselsoppholdet.²²

For å forstå hva fotografier forteller er det avgjørende å bruke tid på å studere detaljene. Selv om man i følge Knut Kjeldstadli bør analysere bilder gjennom opphavsbeskrivelse, teknisk analyse, formal beskrivelse, motivanalyse og tolke betydningen av bildet, har jeg valgt en mindre grundig tilnærming.²³ Bildene har likevel tilført verdifull kunnskap. For noen av bildene er fotograf og tidspunkt for tagningen kjent, for andre bilder er både fotograf og tidspunkt ukjent. Noen udaterte bilder kan tidfestes til etter 1920, fordi bildene viser lamper tilkoblet strøm. Kvinnefengselet fikk innlagt strøm på 1920-tallet.

²¹ Sølvi Sogner, *Far sjøl i stua og familien hans: Trekk fra norsk familiehistorie før og nå* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997), 36, 92.

²² Vedlegg 1.

²³ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*, 2. Utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2007), 201.

Fengselsinterne skriv som menyer, matoppskrifter, notater, opptellinger og annet åpner for en bredere og mer levende forståelse av hvordan fangenes dager og netter var i fengselet. Materialet er utarbeidet av ulike embedsmenn og innleide konsulenter, det brukte materialet er henvist til i oppgaven. I private brev finner vi spor etter fangene, og de vitner om å være skrevet i vanskelige situasjoner. Mødre og fedre skrev til fengselspresten, noen ba for sine døtre, mens andre ønsket at fengselet skulle gi døtrene en skikkelig lærepenge.

Kildekritikk og etisk vurdering

Hvor troverdige er kildene som forteller om en tid for cirka 100 år siden? Fengselsledelsen rapporterte og skrev om forholdene, om faktiske hendelser og om sin tolkning av disse. Det var direktør, prest og lege som fortalte hvordan fangene opplevde innesperring og isolering over lang tid, og hvordan fangene som sonet i fellesskap opplevde det tette boforhold med ukjente kvinner. Schaanning som har anvendt flere av de samme kildene i sitt arbeid, påpeker at de er preget av at vi ser dem gjennom elitens filter. Han skriver: ”[...] vi er naturligvis ”tettere” på praksis gjennom slike kilder enn gjennom straffeanstaltkommisjonens eller stortingsmennesenes mer eller mindre virkelighetsfjerne overveielser. [...] Selv om det er elitens versjoner, er det like fullt versjoner”.²⁴ Som Schaanning konstaterer, har vi begrenset informasjon om hvordan fangene selv opplevde tiden i fengselet fordi vi er prisgitt embetsmennesenes fremstilling.

Knut Kjelstadli fastslår at det er viktig å stille spørsmål om hvorfor og hvordan kildene ble til.²⁵ Poststrukturalismen brøt med en slik tilnærming, fokus ble flyttet fra hva forfatteren kunne ha ment med det som ble skrevet, til ” hva teksten skaper av mening”, ulike typer materiale kan forstås fra flere ståsteder og gi ulike betydninger, ”ikke som opprinnelige og faste, men som skapte i teksten”.²⁶ Som Anne Eriksen inntar jeg en posisjon midt i mellom hvor jeg både er opptatt av hva kildene forteller om forfatterens idéer og tankesett og av hva tekstene forteller i ”seg selv”.²⁷

²⁴ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 135.

²⁵ Kjelstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 170.

²⁶ Kaldal, *Historisk forskning, forståing og forteljing*, 103.

²⁷ Anne Eriksen, *Topografens verden: Forminner og fortidsforståelse* (Oslo: Pax Forlag, 2007), 13.

Landsfengslene for menn og kvinner i Kristiania hadde samme ledelse, likevel ble det rapportert ulikt fra fengslene. Det er gjennomgående mer utførlige beskrivelser fra mannsfengselet, som i 1905 da unionsoppløsningen var et faktum:

Det maa særlig fremhæves at de store begivenheter i 1905 virket alvorlig paa alle ikke altfor sløve fanger. Oplæsningen av Regjeringens kundgjørelse 1ste pinsedag – 11 juni 1905 – blev en begivenhet som ingen av de tilstedeværende vil glemme.

Gjennom indkomne fanger og ved talrige brev var fangerne nogenlunde underrettet om hva der gikk for sig, og da grænsevagten mobiliseres og selve betjentene blev utkommandert, steg spændingen til det høieste.²⁸

I rapporten fra kvinnefengselet er ikke unionsoppløsningen nevnt, og det er ingen informasjon om hvordan fangene opplevde situasjonen. Fordi det finnes mer rapportering fra landsfengselet for menn har jeg enkelte ganger valgt å forholde meg til disse. Det er mulig fordi mange forhold var ganske like for menn og kvinner.

Selv om reglementer sier noe normativt om fremtiden og vi kan stole på at reglene viser hva lovgiveren mente, er det mer usikkert om det faktiske liv var i henhold til normen.²⁹ Reglementene ble brukt i mange år, og med stor sannsynlighet endret praksisen seg før nye reglementer og forskrifter ble innført. De avspeilet holdninger som var forlatt og som deler av samfunnet tok avstand fra, derfor er det nødvendig med en viss skepsis til at fengselet fungerte fullt ut slik de normative reglementene proklamerte.

Kildene er i hovedsak fritt tilgjengelige da de er eldre enn 80 år. Likevel har jeg valgt å utelate fangenes etternavn for å hindre gjenkjenning av de omtalte kvinnefangene, fordi kriminelle handlinger og fengselsopphold er følsomme tema. Selv om undersøkelsen omhandler en forgangen tid har aktørene rett til at opplysninger om dem blir behandlet etisk forsvarlig. Spesielt disse kvinnene som ikke selv har gitt samtykke til å vise frem deler av sine livshistorier, har krav på beskyttelse. Telste som har arbeidet med rettsprotokoller som kilder til kvinnehistorie er også opptatt av historiske personers rettigheter, hun formulerer seg slik:

²⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, - V. 119, 1906 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1910), 4.

²⁹ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 174.

Bevisstheten om at det er et etisk problem å forske på andres livshistorier har også kommet sterkere i fokus de senere årene, der oppmerksomheten har vært rettet mot at informantene i stor grad mister kontrollen over hvordan deres liv blir representert.³⁰

Fordi de tidligere fangene ikke har uttrykt ønske om å vise frem sine historier er det viktig å anonymisere dem. Ansatte ved fengselet, slik som leger, lærerinner, prester, direktører og andre nevnes med fullt navn der hvor det er hensiktsmessig, siden de er navngitt i trykte kilder.

Undersøkellesmetode

Oppgaven bygger på nærstudie av arkivmateriale og andre nevnte kilder vedrørende Kristiania Landsfengsel for kvinner. Anne Eriksen presenterer nærlesing som en metode for undersøkelse av tekster, hvor tekstene sees på som selvstendige historiske og kulturelle uttrykk. Tekstene viser en virkelighet i seg selv: ”De er uttrykk for tenkemåter, fortolkningspraksiser og måter og organisere kunnskap på”.³¹ Hun påpeker at gjennom å studere hvordan ord, argumenter og fortolkninger fremkommer i teksten kan man forstå hva som blir tatt for gitt og utgjør premiss og hva som må tolkes og forklares.³² Nærlesning gjennom fokusering på tekstene i kildematerialet har gitt tilgang til forståelse av fangeoppholdets særpreg og kjennetegn, mønstre og sammenhenger. Metoden har også vist hva fangeoppholdet betød i samtiden og hvordan det skiller seg fra dagens praksis. Kvantifiseringen ved hjelp av tabeller sammensatt av spredte opplysninger fra kildematerialet åpner for å få frem fordelinger, frekvenser og for å foreta sammenligninger mellom forhold i begynnelsen av perioden og i slutten av perioden.

Den store mengden med arkivmateriale har medført en del arbeid med å velge ut de kildene som best kan besvare problemstillingen. Kildene er tolket for å forstå, ikke bare hva som skjedde, men også betydningen av hendelsene. For å hindre en anakronistisk tolkning har det vært nødvendig å plassere drøftingene i tidens kontekst. Dette kommer tydelig frem fordi fangene ble straffet og sperret inne blant annet for forhold som i dag er lovlige og fullt ut aksepterte, som konkubineri eller samboerforhold.

³⁰ Kari Telste, *Brutte løfter: en kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*, Acta Humaniora 67 (Dr.artes-avhandling, Universitetet i Oslo,1999), 68.

³¹ Eriksen, *Topografens verden*, 13.

³² Ibid.

Undersøkelsen tar for seg problemstillinger, drøftinger og svar som ikke omhandler enkeltpersoner, men grupper av mennesker, som fanger, ansatte, fanger i enerom, m.flere. Målet er å synliggjøre kollektive meninger og kulturelle betydninger.

Teoretisk tilnærming

For å klargjøre noen utvalgte særtrekk ved de domfelte kvinnenes fengselsopphold benyttes tre teoretiske tilnærminger. Fangenes første dager i fengselet diskuteres med et ritualteoretisk blikk for å sette de forhåndsdefinerte, regisserte handlingene inn i et større meningsunivers. Ritualer er menneskelige handlinger med en ytre form og indre mening, og ritualteorier brukes til å tolke og forstå betydningen av disse. Det florerer med ulike definisjoner av hva et rituale er, i følge religionsviter Ingvild Gilhus er karakteristikkene som ”formelle, stiliserte, foreskrevne, symbolske, ikke-teknologiske, repeterende, tradisjonelle osv” handlinger, mye brukt.³³ I denne oppgaven brukes teori om overgangsritual, utviklet av antropolog Arnold van Gennep og videreutviklet av sosialantropolog Victor Turner, for å forstå endringene kvinnene gjennomgikk fra domfelt til fange. Et overgangsritualet består av en sammenhengende bevegelse i tre faser, adskillelses-, terskel eller liminal- og integrasjonsfase, som forholder seg til tre ulike riter. Først blir deltageren adskilt fra sin tidligere posisjon for å tre inn i terskelfasen, deretter via en integrasjonsrite får deltageren til sist en ny posisjon i integrasjonsfasen.³⁴ Overgangsriter er del av en universell struktur som markerer statusoverganger for individer, og viser hvordan forholdet mellom individ og gruppe blir organisert.

Fengselspresten brukte mye tid på samtale og annet samvær med fangene. Som analytisk tilnærming i drøftelsen av kommunikasjonen mellom prest og fange er Michail Bakhtins teori om dialogisme valgt, fordi han tar utgangspunkt i selve kommunikasjonssituasjonen hvor sjangerbegrepet er sentralt. En talesjanger er typiske trekk ved en samling av ytringer, både skriftlige og muntlige, både enkle og sammensatte tekster, som er begrenset av ”sosialt område, plan eller situasjon”.³⁵ Sjangere kan være så

³³ Ingvild S. Gilhus og Lisbeth Mikaelson, ”Kap. 7: Hellige handlinger: Å forstå ritualer”, i *Nytt blikk på religion. Studiet av religion i dag 2001* ss. 121-140. (Oslo: Pax Forlag, 2001), 124.

³⁴ Arnold van Gennep, *Rites de passage: Overgangsriter*, oversatt av Erik Ringen (Oslo: Pax Forlag A/S, 1999 [1909]), 9.

³⁵ Rasmus T. Slaattelid, ”Bakhtins translingvistikk”. I: Bakhtin Mikhail. *Spørsmål om talegenrane.* (Bergen: Ariadne forlag, 1998, ss. 47-89). 58.; Kverndokk, *Pilegrim, turist og elev*, 42.

mangeartede og ulike som vitenskapelige avhandlinger, flerbindsromaner, men også militære kommandoer og hverdagsreplikker.³⁶

Sjangerkompetanse eller kommunikativ kompetanse er avgjørende for menneskers evne til å forstå hverandre. Prest og fange rådde over svært ulik kompetanse fordi de kom fra forskjellige miljøer og hadde ulike erfaringer. Presten var mann med høy akademisk utdannelse og fangen var kvinne med lite skolegang. Presten var bevandret både innen komplekse og enkle talesjangere, fangene hadde mest erfaring med enkle muntlige sjangere. En slik forskjell medførte uten tvil en ubalanse mellom partene, hvor den ene var i maktposisjon ovenfor den andre. Sjangeren i seg selv er meningsbærende og talerens sjangerkompetanse er avgjørende for hvordan taleren uttrykker seg. På samme måte er sjangerkompetanse avgjørende for hvordan adressaten responderer på ytringen.³⁷

I drøftingen av straffens utforming og gjennomføring, selve fengselsoppholdet, fengselets ulike tiltak for å disiplinere fangene til å bli respektable samfunnsborgere, har tekstene til den franske filosofen Michel Foucaults vært en inspirasjonskilde. I *Overvåking og straff* tar han for seg utformingen av maktens rolle ved utviklingen av de moderne fengselssystemene, fra 1600-tallet frem til siste del av 1900-tallet. Moderne straffemetoder brukte ikke tortur og fysisk avstraffelse, isteden brukte de et gjennomgående disiplineringssystem. Foucault mener den moderne disiplineringen kan oppleves enda mer grusomt enn fysiske avstraffelser fra tidlige tider. Med avskaffelsen av fysisk avstraffelse var det en allmenn oppfatning at kroppen ikke lenger ble påført smerte. Men, Foucault påpeker at innesperring og tvangsarbeid er direkte legemlige straffer, kroppen blir et redskap:

Dersom man innvirker på den [kroppen] ved å sperre den inne eller få den til å arbeide, er det for å berøve individet en frihet som betraktes både som en rettighet og et gode. I følge denne straffeoppfatningen plasseres kroppen i et system av tvang og berøvelse, av forpliktelser og forbud.³⁸

Sitatet over er som hentet ut av en beskrivelse av Kristiania Landsfengsel, hvor kvinnene under tvang og forpliktelser var del av et gjennomregulert fengselssamfunn.

³⁶ Mikhail M. Bakhtin, "Spørsmålet om talegenrane". I: *Spørsmål om talegenrane*. Oversatt av Rasmus T. Slaattelid & Slaattelid, Rasmus T. red. (Bergen: Ariadne Forlag, 1998, ss. 1-44), 2.

³⁷ Kverndokk, *Pilegrim, turist og elev*, 43.

³⁸ Foucault, *Overvåking og straff*, 15.

3. Domfelte kvinner

Ved inngangen til 1900-tallet var det kvinneoverskudd blant Norges to og en kvart million innbyggere. Tidens ekteskapsmønster, som fulgte det europeiske med lav hyppighet og relativ høy giftealder førte til mange ugifte kvinner, som kunne bli en trussel mot storsamfunnets norm om ekteskap og familie. Ekteskapet var samfunnets fundament, og kvinnes viktigste roller var å være mor og hustru. Den markante kjønnsdelingen delte opp kvinner og menns liv innen arbeid, familie og fritid. Hun hadde ansvar for hjemmet og han skulle forsørge familien. En enslig kvinne ble både latterliggjort og sett på som en stakkar, men historiker og kjønnsforsker Kari Melby hevder at den ugifte kvinnen gjennom sin individualitet, også fungerte som en spore til å øke kvinnes rettigheter og muligheter i samfunnet.³⁹

De ugifte kvinnene trengte arbeid og i 1900 var 62 % yrkesaktive, mens i 1930 var andelen redusert til 57 %. Av de yrkesaktive var mange tjenestepiker, ved århundreskiftet var det 102 720 kvinnelige tjenere, et antall som sank i årene fremover. I 1920 var det 98 082 kvinnelige tjenere.⁴⁰ Tjenestejentenes arbeidsvilkår var i følge historiker og kjønnsforsker Ida Blom nedfelt i lovbestemmelser bygd på en patriarkalsk og paternalistisk autoritetsstruktur. Husfaren var familieoverhodet og tjenestepiken som medlem av husholdet var underlagt hans og hustruens regler for lydighet. Til gjengjeld hadde tjenestepiken en trygghet i at husbonden pliktet å sørge for hennes underhold.⁴¹ Som beskrevet senere, hadde denne kjønnede strukturen likheter med strukturen i fengselet.

Fangenes kjennetegn

Lovbryter, domfelt, forbryter og fange ble brukt synonymt, men har svært forskjellige betydninger. Et fellestegn ved begrepene er at de bare beskriver den registrerte og kjente kriminaliteten. En lovbrøyer hadde begått lovbrudd, men var ennå ikke dømt for forbrytelsen. Domfelt var en kvinne som var dømt i retten, men ikke startet soningen.

³⁹ Blom, *Med kjønnspektiv på norsk historie, sitert i*, 262.

⁴⁰ Cecilie Høigård og Flemming Balvig, *Kriminalitet og straff i tall og tekst*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1988), 37.

⁴¹ *Nordisk lovoversikt: Viktige lover for kvinner ca. 1810 – 1980*, Ida Blom og Anna Tranberg, red. (Oslo: Nordisk ministerråd, 1985), 8.

Forbryter er et ladet begrep med en lang betydningshistorie. På 1800-tallet definerte den italienske kriminologen Cesare Lombroso forbrytermennesket ut fra blant annet formen på kraniet, størrelsen på brystkassen og andre særegenheter. Denne vitenskapen kalt fysiognomi var stort sett forlatt på 1900-tallet, men idéen om den fødte forbryter levde fortsatt. Det var klart uttrykt blant vitenskapsmenn som var opptatt av temaet, at forbrytere hadde spesielle karaktertrekk: ”Det viktigste var de enige om, nemlig at det fantes en gruppe forbrytere som fra naturen av hadde et så forkrøplet sjelsliv at de var farlige og derfor måtte holdes innesperret”.⁴² Foucault skiller klart mellom en domfelt og en forbryter, rettsvesenet forholder seg til den domfelte, mens fengselet tar seg av forbryteren. ”Forbryteren skiller seg fra lovovertrederen ved at det som er relevant når man skal karakterisere forbryteren, mindre er hans gjerning enn hans liv”.⁴³ En fange var dømt for en kriminell handling, hun var en forbryter og sonet i fengsel.

Hvem var fangene som sonet i landsfengselet? Hadde de felles karaktertrekk og kjennetegn, utover kjønn og at de alle var dømt for lovbrudd? Eilert Sundt skrev på 1870-tallet at ”Forarmelse og forbrydelse hænger på flere måter sammen. Der er altfor ofte et gjensidig årsags-forhold. Forarmelse har i mange tilfælde fristet til forbrydelse, er i andre blevet en følge af samme”.⁴⁴ Sundt uttrykker med en human og forståelsesfull stemme at mennesker ble kriminelle, ikke på grunn av ondskap eller medfødt forbrytersk natur, men av nød. Tilsvarende forklarte også Jean-Jacques Rousseau i *Émile* i 1762 at enkelte ble kriminelle på grunn av samfunnet. Mennesket var født godt og fritt, men blir skadet av samfunnet som dermed er delansvarlig for kriminaliteten og utviklingen av forbrytere.⁴⁵

Når vi skal se hvem fangene var, er vi prisgitt kriteriene som fengselsdirektørene brukte ved taksonomiseringen av dem. Av 65 fanger i 1901 var 57 født i ekteskap og åtte utenfor, 45 var oppdratt av foreldre, seks tidvis hos slektninger, tolv hos fremmede og en på barnehjem. Det var tre fanger hvor faren var straffet, fem hvor moren var straffet og en hadde

⁴² Espen Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel: Kriminal-filosofiske vitenstrekk*, sitert i. (Oslo: Unipub forlag, 2002), 124.

⁴³ Michel Foucault, *Overvåking og straff: Det moderne fengsels historie*, med forord av Thomas Mathiesen, oversatt av Dag Østerberg (Oslo: Gyldendal. 2008 [1977]), 215.

⁴⁴ Sundt, *Eilert Sundt verker i utvalg*, 122.

⁴⁵ Erik Holien, *Død og pine: Dødsstraffens historie i Vesten* (Oslo: Pax Forlag, 2004), 219.

foreldre hvor begge var straffet. Det uvanlig store antall straffede foreldre indikerer en sammenheng mellom kvinnelige fanger og straffede foreldre⁴⁶.

Ni fanger hadde en drikkfeldig far, fire en drikkfeldig mor og to hadde foreldrene hvor begge var drikkfeldige. 29 av fangene skal også ha vært drikkfeldige, og atten var beruset da forbrytelsen ble begått, alle tyveri. To fanger hadde en sinnsyk far, en hadde en mor med tilsvarende diagnose. Sytten fanger hadde en far som døde, femten hvor moren var død og seks hvor begge foreldrene var døde, før kvinnen nådde myndighetsalder.⁴⁷

Tabell 3-1 sammenfatter de eksterne kriterier vedrørende fangenes oppvekstvilkår og sosiale status. Venstre kolonne inneholder positive og kolonnene til høyre negative oppvekstvilkår.

Tabell 3-1. Oppvekstvilkår for 65 fanger i 1901

Foreldre ikke straffet	56	Foreldre straffet	9 (14 %)
Foreldre ikke drikkfeldige	50	Foreldre drikkfeldige	15 (23 %)
Foreldre ikke sinnsyke	62	Foreldre sinnsyke	3 (5 %)
Foreldre ikke døde før fangen var myndig	18	Foreldre døde før fangen var myndig	38 (68 %)
Oppdratt hos foreldre	45	Ikke oppdratt hos foreldre	20 (31 %)

Kilde: *Fængselstyrelsens Aarbog*, Norges offisielle Statistikk, - Fjerde Række Nr. 86. 1901-1902. Kristiania: Aschehoug & Co., 1904.

Det er store avvik fra ideelle forhold. Men, det er ikke mulig å konkludere med en sammenheng mellom dårlige oppvekstvilkår og kriminell adferd i voksen alder fordi dataene ikke er koblet sammen. Om fangene som var født utenfor ekteskap også hadde en drikkfeldig eller sinnsyk mor vites ikke.

Alder ved soningsstart

Hvordan var aldersfordelingen hos fangene når de startet soningen? 267 fanger ble satt inn i perioden 1901-1905 og 113 fanger i 1922-1926. I den første perioden var 24 jenter under tjue år, 114 kvinner i alderen 21 til 29 år og 75 i alderen 30 til 39 år. Færre ble dømt fra 40-års alderen. Det var 27 i alderen 40-49, 23 var mellom 50-59 år og fire i alderen 60-69. Det er

⁴⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges offisielle Statistikk*, - Fjerde Række Nr. 86, 1901-1902 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1904), 21, 22.

⁴⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 21, 22.

ikke overraskende at ingen var over 70 år da gjennomsnittelig levealder for kvinner i perioden 1901-1905 bare var 57 år, i perioden 1922-1926 steg levealderen fra 62 til 64,5 år.⁴⁸

Den siste femårsperioden viser et tilsvarende mønster. Av de helt unge var det femten stykker, 47 kvinner var mellom 21-29 år og 29 var mellom 30-39 år. I denne perioden ser vi også nedgang i antall dømte fra 40-års alder. Sytten var mellom 40-49 år, fire var mellom 50-59, en var i 60-årene og ingen var over 70 år ved innsettelsen i anstalten. Data omhandlende fangenes alder er sammenfattet i tabell 3-2.

Tabell 3-2:Fangenes alder ved soningsstart

Årstall/Alder	14 til 17	18 til 20	21 til 29	30 til 39	40 til 49	50 til 59	60 til 69	Over 70	Sum
1901		7	32	17	5	3	1		65
1902	1	5	13	16	5	6	1		47
1903		3	24	7	4	4			42
1904		3	20	23	5	5	2		58
1905	2	3	25	12	8	5			55
Antall i perioden	3	21	114	75	27	23	4		267
1922		2	10	6	1	1			20
1923		2	5	2		1			10
1924		3	8	6	8				25
1925		4	11	8	4	1			28
1926	1	3	13	7	4	1	1		30
Antall i perioden	1	14	47	29	17	4	1		113

Kilde: Fengselsstyrelsens Aarbøger 1901-1905 og 1922-1926.

Som vi ser av tabellen var de fleste fangene unge kvinner i alderen 21 til og med 29 år, den nest største gruppen var mellom 30-39 år, også kvinner i fertil alder.

Fangenes hjemsted

Hvor var fangenes hjemsted, hvor bodde kvinnene da de ble arrestert? I perioden 1901-1905 var 259 fanger registrert med hjemsted, 195 hadde oppgitt at de bodde i by, og for et overveldende flertall var byen Kristiania. For 64 fanger var ulike landdistrikt registrert som hjemsted. I hele perioden bodde de fleste fangene i byer, flest i Kristiania, mens cirka en tredel av kvinnene var hjemmehørende i landdistrikter.

⁴⁸ <http://www.ssb.no/dode/arkiv/tab-2009-04-16-03.html>

I årene 1922-1926 var 119 fanger registrert, en reduksjon på 140 fra nitten år tidligere. I denne perioden ser vi at antall fanger med tilhørighet i byer og landdistrikt nærmet seg hverandre, 69 fanger kom fra byer og 50 fanger fra landdistrikt. Hele 43 av byjentene hadde Kristiania/Oslo som sitt hjemsted. Årsaken til tilnærmingen mellom by og land kan være at det i denne perioden vokste frem tettsteder i forbindelse med den økende industrialiseringen, stasjonsbyer og strandsteder som ikke var definert som byer.⁴⁹ I tabell 3-3 vises fangenes hjemsteder Kristiania/Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, andre byer og landdistrikter.

Tabell 3-3: Fangenes hjemsteder

Årstall/Hjemsted	Kristiania/Oslo	Bergen	Trondheim	Stavanger	Andre byer	Landdistriktene	Totalt byområder	Sum land- og byområder
1901	36	4	1	2	5	15	48	63
1902	24	3	3		4	10	34	44
1903	21	4	1	1	1	14	28	42
1904	30	4	3	1	3	15	41	56
1905	27	3	6	1	7	10	44	54
Total sum	138	18	14	5	20	64	195	259
1922	6	2		1	1	10	10	20
1923	8				1	1	9	10
1924	6	1	2	2	3	11	14	25
1925	11	3	3		2	9	19	28
1926	12		2		3	13	17	30
Total sum	43	6	7	3	10	44	69	113

Kilde. Fengselsstyrelsens Aarbøger 1901-1905 og 1922-1926

Det er ikke overraskende at de fleste fangene bodde i tett befolkede byer som Kristiania, hvor mange hadde økonomiske problemer. I storbyen var det flere fristelser og på grunn av innflytting var det mindre kontroll fra familie og slekt slik at den enkelte var mer usynlig enn på landet.

Fangenes sivile status

Var fangene gifte eller enslige? Kategorien enslig omfatter enker og ugifte kvinner. Fangenes sivilstatus er undersøkt for periodene 1904-1905 og 1924-1925, korte tidsrekker på grunn av manglende data. I første periode ble 105 kvinner innsatt, hvorav 27 gifte og 78 enslige, av

⁴⁹ Økonomisk utsyn 1900-1950, I, *Samfunnsøkonomiske studier* nr. 3, (Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1955), 148.

disse var 68 ugifte og 10 var enker. For perioden tjue år senere var det et tilsvarende mønster, av 53 fanger var det ti gifte, 36 ugifte og sju enker. Tallene viser at det var flere ugifte enn gifte kvinner som sonet fengselsstraff ved landsfengselet. Vegard Ellingsens arbeid viser det samme mønster for årene 1881-1902 hvor tre fjerdedeler av fangene var enslige.⁵⁰ En årsak til at det var langt flere ugifte fanger, var at enslige kvinner ofte var i vanskeligere økonomisk situasjon enn de gifte kvinnene, mange hadde ingen annen hjelp enn forsorgen. Den gifte kvinnen var heldigere stilt da det ble forventet at hun ble forsørget av sin mann, som hadde det økonomiske ansvaret for familien.

Tabell 3-4: Fangenes ekteskapelige stilling

Årstall/Sivilstand	Gift	Ugift	Enke	Sum enslige
1904	13	31	7	38
1905	14	37	3	40
Totalt antall	27	68	10	78
1924	6	17	2	19
1925	4	19	5	24
Totalt antall	10	36	7	43

Kilde: Fengselsstyrelsens Aarbøger 1904-1905 og 1924-1925

Hvorfor satt kvinnene i fengsel?

Hva som var straffbart og lengden på straffen ble regulert i *Den norske Straffelov av 20ende august 1842*, frem til *Almindelig Borgelig Straffelov av 1902* ble gjeldende fra 1. Januar 1905. Det var enkelte gjennomgripende revisjoner i 1874, hvor strafferammen for fosterdrap, fødsel i dølgsmål og simpelt tyveri ble redusert, og flere forhold innen sedelighetsforbrytelser ble avkriminalisert.⁵¹ I 1901 ble forbrytelser delt inn i 20 kategorier, og det var i hovedsak tyveri, barnemord og fosterfordrivelse kvinnene var dømt for.⁵² Videre i oppgaven er forbrytelsene kategorisert som vinnings-, sedlighets-, volds-, offentlighets- og andre forbrytelser.

Vinningskriminalitet

Innen vinningskriminalitet var de fleste fangene dømt for tyveri, definert som: ” Den, som uden besidderens samtykke borttager eller medvirker til borttagelsen af en gjenstand, der helt

⁵⁰ Ellingsen, ”Kvinner og kriminalitet”, 300.

⁵¹ Ibid., 68.

⁵² Se vedlegg 2.

eller delvis tilhører en anden, i hensigt at forskaffe sig eller andre en uberettiget vinding ved den tilegnelse ...".⁵³ Ved grovt tyveri trenger tyven seg gjennom et hinder, hun knuser et vindu eller bryter seg inn gjennom en dør for å få tak i tyvegodset.⁵⁴

Tidligere var det mest mat, brensel og husdyr som ble stjålet, noe som tyder på at det var problemer å dekke primærbehov som mat og varme for grupper i samfunnet.⁵⁵

Presten og etnologen Eilert Sundt, som dokumenterte levevilkår i siste halvdel av 1800-tallet, kalte tyveri for det negative arbeidet. Han formulerte seg slik:

Denne flid og iver, denne anspændelse af sjels og legems evner, denne speiden og søgen, denne kløkt til at lægge planer og ihærdighet i at forfølge dem – har jo noget ved sig, som går ind under begrebet af arbejde; men udbyttet for samfundet er det modsatte af nytte, det er af rent negativ natur.⁵⁶

Den tidligere fengselspresten Sundt med bakgrunn som søndagsskolelærer i tukthuset inntok en radikal posisjon, han mente med andre ord at tyver som gruppe var både aktive, oppfinnsomme, målrettede og engasjerte mennesker, men at de brukte sine evner på en destruktiv måte.⁵⁷ Sundts beskrivelse står i kontrast til fengselsledelsens som beskrev tyvene som fangene med dårligst moral.

Kvinnene som var innsatt i landsfengselet for tyveri, hadde en slags kriminell karriere. Det er overraskende at nesten alle tyveridømte i 1901-1905 var tidligere straffet, som vist i tabell 3-5. Hvis de tidligere idømte straffene var mindre enn seks måneder hadde kvinnene sonet i andre fengsler, som kretsfengsler, hjelpefengsler, småfengsler eller tvangsarbeidshus.

Tabell 3-5: Tyveridømtes tidligere straffeforhold

	Totalt antall dømt for tyveri	Tidligere straffet	Ikke tidligere straffet	Tidligere straffet i %
1901	39	39	0	100 %
1902	30	29	1	97 %
1903	21	21	0	100 %

⁵³ *Straffeloven: Almindelig borgerlig straffelov* av 22. Mai 1902 nr. 10. § 257.

⁵⁴ Høigård, *Kriminalitet og straff i tall og tekst*, 35.

⁵⁵ *Ibid.*, 42.

⁵⁶ Eilert Sundt, H.O. Christophersen, red. og Nils Christie, red. og Kaare Petersen, red. *Eilert Sundt verker i utvalg: Om fattigforholdene i Christiania* (Oslo: Gyldendal Forlag, 1978, [1870]), 136.

⁵⁷ Yngvar Ustvedt, *Slavene på Akershus: Historien om vårt strengeste fengsel* (Oslo: J. W. Cappelens forlag 1999), 137.

1904	35	34	1	97 %
1905	41	39	2	95 %

Kilde: Fængselstyrelsens Aarbog, Norges officielle Statistik, 1901-1905.

Fængselsvesenets målsetting om å få ned antall tilbakefallsforbrytere har helt tydelig vært mislykket i de første årene av 1900-tallet. Så stor andel residivister indikerer at straff ikke har endret fangenes livsførsel og handlingsmønster, men derimot var med på å sementere kvinnenes livsstil.

Marie A. B., representant for en fange med kriminell karriere, var i 1921, etter syv tidligere dommer, anmeldt for tyveri av fire damaskservietter, to servietter til en verdi av tolv kroner, koks, to vaskebrett, en spade, en øks og en sagkrakk.⁵⁸ Det virker tilfeldig hvilke ting hun fikk tak i, det var antagelig ting fra der hun bodde og arbeidet, hvor sakene var lett tilgjengelig. Hun må ha fått et relativt lite økonomisk utbytte, men med store følger for hennes liv.

Også Sofie R. var dømt for tyveri, og sonet et år og tre måneder, hun var som mange domfelte, tjenestepike i begynnelsen av 20-årene som arbeidet i Kristiania. Sofie var ektefødt i april 1877 i Ullensaker, hun var separert og hadde en sønn. Den 10. desember 1900, 23 år gammel startet hun sin soning i landsfengselet.⁵⁹ Det er ukjent hvorfor og hva hun hadde stjålet, men uansett var resultatet av stor betydning for hennes videre liv. Hun ble skilt fra sin sønn og familie. Framtiden ute i samfunnet ble vanskelig for en tidligere fange.

Sedelighetsforbrytelser

Sedelighetsforbrytelser omfattet handlinger mot anstendig og ærbar oppførsel, hvor kyskhetsidealet. Straffbare handlinger var forførelse, rufferi, konkubineri og blodskam. Telste som har arbeidet med kjønn og moral i perioden 1700-1900 forklarer kvinnenes roller:

Kvinnens oppgave i ekteskap og familie innebar at hun var samfunnets grunnvoll, og det måtte derfor stilles høye krav til hennes sømmelighet. Kvinnen symboliserte hjemmet; hun sto for renhet og orden og var "Egteskabets og Kydskhedens Prestinde". [...] en uren plett i hennes liv truet hele byggverket.⁶⁰

⁵⁸ "Mappen til Marie A. B."

⁵⁹ "Kvindefangeprotokoll", Ga – Domsaker 0020 for 1897 til 1927, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

⁶⁰ Kari Telste, *Brutte løfter*, 426, 456.

1900-tallets kvinnenorm var en konstruksjon av kjønn hvor kvinnene var underlagt strenge regler for akseptabel adferd. Fangenes oppførsel avvok sterkt fra normen, de fungerte ikke som samfunnets grunnvoll. Tvert imot, fengselspresten Sigvart Hauge påsto:

Mange kvindefangers værste moralske brøst i friheten har været usadelighet, og hvor forskjellig end livsretningen har været forøvrig, gjælder dette baade tyvsforbryderne og endel av dem som er dømt for barnemord, idet begge forbrydelser staar i forbindelse med det løsagtige liv. Det blir paa det sedelige omraade at en moralsk gjenreisning først og fremst maa ske.⁶¹

Teksten synliggjør en stor distanse mellom prest og fanger, vi og de andre, hvor han generaliserer ”de andre”. Huges tautologi vedrørende fangenes moral og liv i usadelighet kommer til uttrykk i hans rapporter. Presten forklarte hvem fangene var ved hjelp av deres mangler og ikke deres egenskaper.

Rufferi var hallikvirksomhet hvor den dømte hadde tjent penger på andres utuktige adferd. Blodskam var forbudt kjønnslig omgang mellom nære slektninger og er definert i straffeloven: ”som har samleie med slægtning i nedstigende linje, [...] der har samleie med slægtning i opstigende linje eller med broder eller søster”.⁶² Konkubiner var den som hadde utenomekteskapelig samliv med en av det andre kjønn, i dag betegnes de som samboere.

Et eksempel på en sedelighetsforbrytelse var da den 44 år gamle ektefødte Kjersten Jensdatter S. i 1901 ble dømt for blodskam og sonet en dom på seks måneder. Kjersten var enke med tre barn, hun var privatunderstøttet og arbeidet i tillegg med tilfeldig leiarbeid. Forbrytelsen besto i at hun hadde avlet et barn med sin stesønn.⁶³ Om barnet var født eller om Kjersten fortsatt var gravid ved innsettelsen vites ikke. Det er også ukjent om forholdet var bygd på frivillighet og gjensidighet, eller om det var voldtekt, som førte til graviditet. Strafferammen for blodskam var 8 år, men fordi partene i denne saken ikke var av samme slekt var strafferammen 6 måneder: ”Har personer, der ved et bestaaende ægteskab er

⁶¹ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, - V. 80, 1904-1905 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1909), 13-14.

⁶² *Straffeloven*, §§ 206-207.

⁶³ ”Kvindefangeprotokoll, 1897-1927”.

besvoglede i op- og nedstigende linje, samleie med hinanden, straffes de med fængsel indtil 6 maaneder”.⁶⁴ Blodskam er nå kjent som incest.

Et annet eksempel er konkubine Augusta Teodora K. som fikk en sedelighetsdom på grunn av utenomekteskapelig samliv med en mann. Konkubineri var straffbart frem til 1972, men ingen ble straffet for dette de siste tiårene før loven ble opphevet. Augusta Teodora fra Göteborg var vaskepике og arbeidet i Kristiania. Augusta var født utenfor ekteskap i 1878 og var 22 år da hun ble sperret inne, 20. desember 1900, på en dom av et år.⁶⁵ I dag er et slikt samboerforhold legitimt og vanlig.

Voldsforbrytelser

Barnemord og fosterfordrivelse var de vanligste voldsforbrytelsene som kvinnene var dømt for. Barnemord ble definert som:

En moder, som inden et døgn efter fødselen forøver nogen i [som retsstridig forlader i hjælpeløs tilstand nogen, som staar under hans [sic.] varetægt, eller som han plikter at ledsage, befordre, modtage eller paa anden maade drage omsorg for] forbrydelse mod sit uægte barn.⁶⁶

Straffelovens paragraf viser at flere kriterier skulle oppfylles, drapet ble utført innen et døgn etter fødselen og gjaldt kun barn født utenfor ekteskap. Hvorfor regulerte ikke loven drap på ektefødte barn? For å svare på et slikt spørsmål er det nødvendig å forstå at en slik tanke var helt umulig, den rokket ved hele samfunnsmoralen og familiestrukturen. Det var antagelig helt utenkelig at gifte mødre skulle kunne utføre barnedrap. Forbrytelsen ble straffet med inntil åtte års fengsel. Ugifte mødre var sårbare og i en vanskelig situasjon, for mange var det håpløst å kombinere arbeid med morsrollen, i tillegg var enslige mødre ikke sosialt akseptert.

Ugifte og barnløse Anna Louise A. var ektefødt i 1877 og tjenestepike fra Enebakk. Hun fødte et barn i november 1900, tullet det inn i et forkle og holdt det i armene noen minutter. Deretter gikk hun ut og la barnet fra seg i regnværet, hvor barnet døde. Anna Louise ble dømt til to års fengsel, og startet soningen 21. januar 1901. Gårdsmannsdatteren Marie N. fra Blaker var ektefødt i januar 1880 i Sørum. Hun skal ha hatt samleie med en mann i påsken, hun trodde han var barnefaren. Hvem denne mannen var er det ikke noen

⁶⁴ *Straffeloven*, § 208.

⁶⁵ ”Kvindefangeprotokoll, 1897-1927”.

⁶⁶ *Straffeloven*, §§ 242, 244.

opplysninger om. Marie fødte barnet i sin egen seng. Da barnet var født tok hun en kloss og puttet ned i barnets hals slik at barnet døde. Hun ble sperret inne 1. februar 1901, dømt til fire år.⁶⁷ Når kvinnene valgte disse handlingene må alternativet, å oppfostre barnet, ha virket helt umulig.

Disse to kvinnene hadde mulighet til å drepe barna sine blant annet fordi ni av ti fødende ved århundreskiftet, fødte hjemme, selv om tjenestepiker var under oppsyn av husmora og døtre av mødre, og mange delte rom og til og med seng. Institusjonaliseringen av fødsler skjedde utover 1900-tallet, i 1917 åpnet det første kommunale fødehem i Kristiania og i 1950 foregikk fødslene i de store byene på fødeklinikker.⁶⁸ Utbygging av fødestuer, som andre forbedringer påvirket antagelig nedgangen i barnedrap.

Fosterfordrivelse, den andre store voldsforbrytelsen var definert i loven: ”Kvinde, der ved fordrivende midler eller paa anden maade retsstridig dræber det foster, hvormed hun er svanger, eller medvirker hertil”.⁶⁹ Forbrytelsen ble straffet med inntil tre års fengsel. På samme tid som kvinnene ble straffet for fosterfordrivelse pågikk det radikale feministiske aktiviteter i samfunnet. Katti Anker Møller (1868-1945) hadde et sterkt engasjement i kvinner og fødselspolitikk. Hun mente det å bli mor skulle være frivillig, kvinnene skulle selv bestemme hvor mange barn de ville ha, og når de skulle få dem. Med denne innfallsvinklingen arbeidet Møller med seksual- og prevensjonsopplysning og for å avkriminalisere abort. Hennes synspunkter møtte stor motstand. Barnebegrensning måtte skje ved avholdenhet og ikke ved kunstige midler.⁷⁰

Slutten av 1800-tallet var en periode hvor diskusjon om barnebegrensning var et offentlig tema. Åpenheten ledet til motreaksjoner fra religiøst og konservativt hold, noe som førte til en lov (1891) som forbød å spre opplysninger om preventive midler. Loven var et forsøk på å stoppe de moralsk uakseptable utenomekteskapelige forbindelsene, og minimere det sosiale problemet med mange uektefødte barn.⁷¹ Forbudet ble videreført i Straffeloven: ”Med bøder eller med fængsel indtil 1 aar straffes den, som holder offentlig foredrag eller

⁶⁷ ”Kvindefangeprotokoll, 1897-1927”.

⁶⁸ Blom, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 294.

⁶⁹ *Straffeloven*, § 245.

⁷⁰ Blom, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 293.

⁷¹ *Ibid.*, 173.

istandbringer offentlig forestilling eller udstilling af utugtigt indhold [...]”.⁷² Disse samfunnsregulerte forholdene medførte at kvinner ikke fikk nødvendig kunnskap om prevensjon, og de opprettholdt seksualmoraliske tabuer. Fosterfordrivelse eller abort ble først avkriminalisert i 1964 hvor de gravide kunne søke en nemd om abort, og i 1978 ble kvinnenes rett til selvbestemt abort inntil tolvte svangerskapsuke lovfestet.

En mer uvanlig voldsforbrytelse utført av kvinner var ran. Marie A. B. som var dømt flere ganger hadde begått et grovt ran. I domsakten er hendelsen beskrevet:

[...] ved lørdag 10. September 1921 i nærheten av Holmenkollen kapell i Aker med et stumt redskap, sandsynligvis en hammer at tilføie frøken Marie Refsdal slag i hodet, hvorunder hun antagelig stupte, videre slag i hodet, hvorunder hendes bevissthet av og til var borte, kaste hende ut i en vandpyt og frata hende en haandvæske indeholdende 90 kroner, et par hvite vanter og nogen smaaterier, hvorunder frk. Refsdal fik 9 saar i hodet fra issen og forover i panden med brud av hodeskallen paa 2 steder, brud av underkjæven, brud av venstre haands pekefinger, maate indlægges paa sykehus og faldt i livsfarlig eller langvarig sygdom.⁷³

Domsakten dokumenter Marie A. Bs forbrytelse, og synliggjør offeret for den kriminelle handlingen. Kvinnelige fanger ble vanligvis oppfattet mer som bryssomme enn som farlige, Marie A. B var nok et unntak.

Andre forbrytelser

Forfalskning av offentlige dokumenter, allmennfarlige forbrytelser, falsk forklaring og falsk anklage var kriminalitet kategorisert som forbrytelser mot det offentlige. Det var ikke mange kvinner som ble dømt for slike forhold. Heller ikke forbrytelser som omfattet bedrageri og utroskap, forbrytelse i embete, ombud eller bestilling var mange kvinner dømt for. Disse er derfor ikke vektlagt.

I tabell 3-6 er forbrytelsene fangene var dømt for sammenfattet, og lovbruddsfordelingen fra 1901-1905 og 1922-1926 viser at de fleste dommer gjaldt tyveri, barnedrap og fosterfordrivelse. For første periode inneholder oversikten 266 dommer, for

⁷² *Straffeloven*, § 211.

⁷³ ”Mappen til Marie A. B.”.

andre periode er tilsvarende tall 112. Tyveri, barnedrap med fosterfordrivelse og drap er skilt ut av opprinnelige kategorier for spesifikt å synliggjøre disse dommene.

Tabell 3-6. Lovbruddsfordelingen i periodene 1901-1905 og 1922-1926.

Årstall/Forbrytelse	Tyveri	Andre vinningsforbrytelser	Barnedrap og fosterfordrivelse	Sedlighetsforbrytelse	Drap	Andre voldsforbrytelser	Forbrytelse mot det offentlige	Andre forbrytelser	Sum
1901	39		16	5	3			2	65
1902	30	1	8	6	2				47
1903	21	2	13	5				1	42
1904	35	4	14	1	1			2	57
1905	41		11	1	1		1		55
Totalt antall	166	7	62	18	7		1	5	266
1922	9	3	6		1			1	20
1923	3	4	2				1		10
1924	9		5	1	1	1	6	2	25
1925	11	1	7		1		7		27
1926	12	4	7	1			6		30
Totalt antall	44	12	27	2	3	1	20	3	112

Kilde: Fengselsstyrelsens Aarbøker for 1901-1905 og 1922-1926.

Som vi ser skiller tyveri seg ut med henholdsvis 166 og 44 dommer i de to periodene.

Barnedrap og fosterfordrivelse var den nest hyppigste forbrytelsen i begge periodene, med henholdsvis 62 og 27 dommer. Sedelighetsdommer sank fra atten til to, mens det ble begått syv drap i 1901-1905 og tre drap i 1922-1926. Men forbrytelser mot det offentlige hadde en markant stigning, fra å være fraværende de første årene av 1900-tallet til en seks, syv tilfeller ved slutten av undersøkelsesperioden. Det er nærliggende å mene at årsaken er at kvinner begynte å delta mer aktivt i det offentlige liv, det skjedde en bevegelse fra privatsfæren til den offentlige sfære.

Den demografiske analysen, med variablene alder, hjemsted og sivil status viste noen fellestrekk. De fleste fangene var mellom 21 til 29 år ved soningsstart, de fleste hadde oppgitt by som hjemsted og av byene skilte Kristiania seg ut ved at de fleste bodde der. Flertallet av fangene var enslige, en indikasjon på enslige kvinners økonomiske vanskeligheter.

Som vi har sett var fangene dømt for vinningsforbrytelser, spesielt tyveri, videre var det barnedrap og fosterfordrivelse som var de største forbrytelseskategoriene. Vedlegg 2 viser forskjellen på menn og kvinners begåtte forbrytelser, menn er representert i seksten typer, kvinner i syv.

4. Å bli fange

Domfelte kvinner ble tatt i mot i fengselet fra klokken syv om morgenen til syv om kvelden, fulgt av en fangefører eller fengselets eget bud. Ved overleveringen hadde fangeføreren med seg den originale dommen og domsakten, utskrift av domskonklusjonene og en erklæring om at dommen var meddelt den dømte, et følgebrev med signalement og en oversikt over medbrakte eiendeler.⁷⁴ I de medbrakte papirer var straffepremissene beskrevet. Fangene kunne for eksempel være idømt skjerpet fengsel, som innebar fengsel på vann og brød inntil 20 dager eller hardt natteleie inntil 30 dager.⁷⁵

Kvinner fra hele landet ble sendt til fengselet i Kristiania, og langt ut på 1800-tallet måtte fangene gå til fods. Det var unntak kun for ”[...] syge eller saa belagte med Jern, eller føres saa lang Vei, at de ikke uden Vanskelighed kunne transporteres tilfods”.⁷⁶ Ved inngangen til 1900-tallet reiste fangene med hest og vogn, jernbane eller båt. Kvinnene langveisfra ble fraktet med fangeførende dampskip:

[...] der ifølge Kontrakt har paataget sig at befordre Fanger uden Ledsagelse af Fangefører. Overalt hvor Anledning gives, bør det derfor til Besparelse af Udgifter paalægges Fangeføreren at aflevere Fangen til et saadant Dampskib til Viderebefordring. Fangeførende er de fleste Passagerdampskibe i længere Kyst- og Fjorderuter.⁷⁷

Forholdene om bord tilsvarte 3dje klasse, eller ”der for fangeforpleining betales det samme som til enhver tid kræves av passagerer paa billigste plads”.⁷⁸ For å hindre rømminger ble dampskipsselskapene pålagt å sette inn ”fullt betryggende Laasindretniger” på dørene til

⁷⁴ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter* (ukjent år), §§ 1-2, Undervisning i strafanst. 1882-1909, Db – Saker ordnet etter emne, Nr. 852., S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

⁷⁵ *Straffeloven*, §§ 18, 19.

⁷⁶ *Fængselstyrelsens Aarboeg*, Fjerde Række Nr. 86, 188, 189.

⁷⁷ *Almindelig norsk lovsamling*, bind VI, 1900-1903, med henvisninger af P. I. Paulsen, J. E. Thomle og C. S. Thomle (Kristiania: Aschehoug, 1905), 1193.

⁷⁷ ”Fangeprotokoller rekke 1, 1900-1910”, Serie: Gb – Fangeprotokoller, rekke 1: Kvinnefangere (Fanger), 1888 – 1941, S – 3164 Landsfengselet for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

⁷⁸ *Fængselstyrelsens Aarboeg: Norges officielle Statistik*, - VII. 30, 1918 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1921), 33.

fangelugarene.⁷⁹ På vinterstid, i skip uten fangelugarer var det tillatt å løse billett til andre klasse istedenfor tredje klasses dekksplass. Vel fremme i Kristiania ble de domfelte kvinnene hentet på dampskipskaia og fulgt til fengselet i en fangetransportvogn som politimesteren i Kristiania var ansvarlig for.⁸⁰

Fra Eidsvoll og andre steder tilknyttet jernbanenettet ble kvinnene fraktet med tog. Arrestantene skulle fraktes i vogn av tredje eller fjerde klasse og ledsages av en fører som hadde ansvar for inntil tre arresterte. I byene var det politi og arrestforvarere som var ansvarlig for transporten, og på landet var det lensmannen.⁸¹ Fra Kristianias nærområder ble fangene, blant annet Augusta Teodora K. dømt som konkubine, fraktet med hest og vogn, helt frem til fengselet.

De tre første dagene

De domfelte kvinnene ble ført gjennom fengselsporten som skilte dem fra friheten, og fra muligheten til å ta ansvar på viktige områder i livet. Som enken Kjersten Jensdatter S., hun kunne ikke lenger sørge for sine tre barn og øvrige familie. Det er liten tvil om at fengselsporten fungerte som en viktig dørstokk, et skille mellom det kjente liv ute i samfunnet og det fremmede livet i fengselet. I straffetidens første fase ble kvinnene definitivt adskilt fra sine tidligere sosiale posisjoner i samfunnet, fengselsporten signaliserte et farvel til et liv i frihet. Via denne inntreden i fengselet foregikk de fysiske overganger til nye sosiale posisjoner i en ny gruppe, som fange i fengselssamfunnet.

Å gå fra å være domfelt kvinne til fange fulgte en fast struktur, fengsling – omgjøring til fange i mottagelsescelle – fengselsopphold. Denne prosessen kan forstås som en overgangsrite hvor kvinnen går fra en tilstand til en annen, inneholdende en klassisk tredelt ritualstruktur, hvor den domfelte blir ført til fengselet og satt i en mottagelsescelle, deretter ble hun ført til en vanlig celle hvor det ordinære fengselsoppholdet startet, før hun til sist blir ført til fengselsporten og slipper ut i samfunnet igjen.

Augusta Teodora K. og de andre fangene ble ført til mottagelsesceller i første etasje i cellebygningen, hvor de ble holdt innesperret i tre dager. Oppholdet kan sees som en liminal

⁷⁹ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, -V. 7, 1902-1903 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1906), 37.

⁸⁰ *Fængselstyrelsens Aarbog*, V. 80, 35.

⁸¹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 191.

periode mellom status som domfelt kvinne og fange. Men, også overgangen fra fri kvinne til domfelt inneholder tilsvarende overgangsrite, som ikke skal drøftes her.

I mottagelsescellen ble hun visitert, undersøkt av lege, veid, badet og iført fangedrakt. Kvinnene slapp å klippe håret slik mannlige fanger var pålagt. Det var ikke tillatt å ha personlige eiendeler på cellen, så fangene ble nok grundig kroppsvisitert. Hva kvinnene eventuelt klarte å skjule er ukjent. Resultatet av legeundersøkelsen viste om den fengslede hadde epidemiske- eller andre smittsomme-, innvortes-, kirurgiske-, hud- eller sinnsykommer. Legeundersøkelsen ga også svar på om hun kunne tåle å sone i isolasjon eller om hun måtte få sone i fellesskap med andre. Enkelte kvinner kunne være så syke at de ble overført til offentlig sykehus for behandling. Legen veide fangene, skrev ned resultatet for senere å kunne se om fengselsoppholdet forårsaket vektøkning eller reduksjon. Hvor mange kilo fangen veide viste om hun var underernært eller ikke, legen kunne ordinere ekstraforpleining til sykelige tynne fanger.

Fengselspersonalet tok fra fangene alle klær og personlige eiendeler, som enten ble oppbevart, tilintetgjort eller solgt, avhengig av tingenes verdi og straffens lengde. Hvis tingene ble solgt, ble salgssummen godskrevet fangen. Men det var ikke så mye å selge da fangene stort sett kom fra små forhold, og brakte med seg få eiendeler. Sofie R. hadde med en gullknapp, Margit Dorteas eiendeler besto av en ring, en nål, et kors og 52 øre, Emma Sofie J. leverte fra seg to sølvringer, en brystnål, en hattenål og tre øreringer. Enkelte var mer bemidlede, Berte Serine E. hadde med seg 52 kroner og 50 øre da hun ble dømt til livstid i 1897, hennes penger ble plassert på bok i Sparingssparebanken.⁸²

Så ble den nye fangen fremstilt for direktøren som forklarte hva den idømte straffen innebar, og hvilke reglementer og forskrifter hun måtte forholde seg til, han åpenbarte den nye virkeligheten. Fangen ble opplyst om hvordan hun skulle innrette seg for at hun ikke skulle bli utsatt for refsels.

Deretter ble fangen skrevet inn i fangeprotokollen med navn, yrke, familiebakgrunn, hva hun var dømt for, og straffens lengde, og hun var dermed registrert som kriminell for all fremtid.⁸³ I følge Victor Turner har personer i den liminale fase, eller "Liminale persona" et

⁸²"Fangeprotokoller rekke 1, 1900-1910", Serie Gb – Fangeprotokoller, rekke 1: Kvinnefanger (Fanger), 1888 – 1941, S – 3164 Landsfengselet for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

⁸³ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbejdsanstalter.*

strukturelt karakteristisk og negativt trekk. ”De har ingen status, ikke noe eget, ingen distinksjoner, ingen sekulær klesdrakt, ingen rang, ingen slektsmessig posisjon, ingen ting som kjennetegner dem strukturelt i forhold til de andre”.⁸⁴

Handlingene i mottagelsescellen de tre første dagene kan forstås som en velregissert adskillelsesrite. Det var de samme handlingene som gjentok seg for hver ny fange. Handlingene symboliserer at kvinnen trer ut av samfunnet, hun har ikke lenger bruk for egne klær, penger eller eiendeler. Slike symbolske handlinger påvirker enkeltmennesket.

I følge antropologen Mary Douglas etablerer et ritual med symbolske handlinger en fokuseringsmekanisme. Det symbolske ved ritualen skaper en ramme for handlingene, ved at de avgrensede tre dagene og den avgrensede mottagelsescellen, fungerer som rammen for overgangen mellom å være en del av storsamfunnet, til å bli del av fangemiljøet.⁸⁵ Også kulturhistorikeren Arne Bugge Amundsen setter ritualer inn i en tids- og stedsdimensjon. Han uttrykker det slik: ”Ritualene gjør stedet der de utføres, til et distinkt sted: Det fylles med mening, blir mer betydningsfullt enn andre steder, og er med på å fortolke det som skjer - der og da”.⁸⁶ I likhet med Amundsen, forstår jeg fengselets mottagelsesceller som viktige, de var rom mettet med betydning for fangene, de ansatte, og også sett fra utsiden. Det var i mottagelsescellene at kvinnene ble omgjort til fanger, gjennom de ritualiserte handlingene. Det var bare der og da at kvinnene ble fratatt klær og eiendeler, der kvinnene ble badet og der de ble kledd i fangedrakter.

Tiden i mottagelsescellen var for de innsatte en tid ”midt imellom”, en tid hvor det gamle liv ikke var til stede og hvor det nye liv ikke var begynt. Det var antagelig også starten på en slags sørgetid, hvor kvinnene tok inn over seg at de skulle være innesperret i måneder eller år. Turner påpeker at en slik liminaltid, fordi situasjonen er ukjent, kan frigjøre tankene slik at man grubler over ting, et refleksjonsstadium.⁸⁷ Om fangene tenkte over sin miserable situasjon, og sine handlinger som forårsaket dommen er sannsynlig, men ukjent.

⁸⁴ Turner, Victor W., *Midt imellom: Liminalfasen i overgangsriter*, I: Arnold Van Gennep, *Rites de Passage: Overgangsriter*, Oversatt av Erik Ringen (Oslo: Pax Forlag, 1999 [1909]), 135.

⁸⁵ Mary Douglas, *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*, oversatt av Kåre A. Lie, (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), 75.

⁸⁶ Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik, red., *Ritualer: Kulturhistoriske studier* (Oslo: Universitetsforlaget, 2006), 23.

⁸⁷ Turner, *Midt imellom*, 141, 142.

I denne liminalfasen var kvinnene foreløpig ikke klassifisert. Fængselsledelsen visste ikke om hun var døpt, konfirmert, om hun kunne lese og skrive, og hvilke moralske egenskaper hun hadde. Victor Turner viser til Mary Douglas som hevder at det som er uklart og ikke klassifisert ofte blir betraktet som urent.⁸⁸ Det var åpenbart viktig for fængselsledelsen at de fikk størst mulig oversikt og kunnskap om fangenes forhold i løpet av disse tre dagene. De nye fangene skulle også ”gjøres til Gjenstand for særlig Omtale og Forhandling” hos de fængselsansatte.⁸⁹ Gjennom undersøkelsene og fokuseringen fikk ledelsen klassifisert, sortert og rubrisert fangene slik at orden ble gjenopprettet.

Van Gennep påpeker at adskillelse fra et tidligere, til nytt miljø inneholder adskillelsesriten hvor man vasker og renser seg, ritene bidrar til å fjerne urenheter. Selv om fængselsvesenet ikke var bevisst ritene, var de var opptatt av renslighet og de nye fangene ble badet, og utøy fjernet. Videre konstaterer van Gennep at det å passere dørstokken fører til integrering i en ny verden. ”Derfor er dette en viktig handling i seremonier for bryllup, adopsjon, ordinasjon og likferd”.⁹⁰ Og som omtalt, også inntreden i fængselslivet.

Den franske sosiolog Pierre Bourdieu spør om hva en slik linje (dørstokk) i et overgangsritual skiller, er det den enkelte person før og etter ritualet? Han svarer på sitt eget spørsmål, det viktigste skillet er mellom de som gjennomgår ritene og de som aldri vil gjøre det.⁹¹ Mellom de som blir fanger og de som aldri blir fanger. Å bli fange er et sosialt fenomen som medfører en forandring hos personen, og andres forhold til personen. Bourdieu skriver: ”For det første forvandles andres forestilling om personen, og kanskje særlig deres oppførsel i forhold til denne personen. [...] For det andre forandres personens egen forestilling om seg selv”.⁹² En slik forandring var viktig og skjellsettende for kvinnene. De ville for resten av livet bli oppfattet og oppfatte seg selv på en annen måte enn før de ble fanger.

⁸⁸ Ibid., 134.

⁸⁹ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter*, § 7.

⁹⁰ van Gennep, *Rites de passage*, 31.

⁹¹ Pierre Bourdieu, *Symbolisk makt*, Oversatt av Annick Prieur (Oslo: Pax Forlag, 1996), 28.

⁹² Bourdieu, *Symbolisk makt*, 29,30.

Iført fangedrakt – klar for fengselsopphold

Drakter og uniformer har blitt brukt for å markere individets plass i den sosiale rangstigen. I *Klædesdråktens historia, Den västerländska dråkten genom 20 000 år* skriver François Boucher:

[...] därför att dråkten kan användas för att markera en viss maktställning har den också fått tjäna som uttryck för rikedom; makt och rikedom hör ofta nära samman och altså har dråkten fått ange samhällsklass och förmögenhetsställning. [...] och nederst på skalan finner man de dråcker som bärs av tvång, t.ex. fångdråkten.⁹³

Klærne kan signalisere samfunnsposisjon og fangedrakten signaliserer tvang, og peker mot fangenes plass nederst i det sosiale hierarki.

I Norge på 1800-tallet ble det brukt stripete fangekjoler, men før inngangen til 1900 endret drakten seg.⁹⁴ Hvordan fangedrakten for menn og kvinner skulle utformes var besluttet i Justisdepartementet. Det var viktig at drakten var annerledes enn sivil tøy, slik at det var lett å skille forbryterne fra ansatte og andre ikke-forbrytere.⁹⁵ Fangedrakten hadde en uforet trøye med hekker foran, ytterskjørt og underskjørt, alt av mellomgrått helstampet vadmél. Det langermede linnedet, underbuksen og det høyhalsede livstykket uten ermer, med hekker foran var av blåstripete bommesi. Strømpene var strikket av grått ullgarn med fem innstrikkede ringer av hvitt ullgarn, tre i leggen og to i foten. Sommerluen og vinterluen var sydd av blått lerret, vinterluen var foret med blåstripet bommesi. I tillegg var fangene utstyrt med et blåstripet forkle, et brunt og hvitt rutete tørkle, et brunstripet lommestørkle og en undertrøye av grå halvflanell. Skoene var av alminnelig form. Klærne var stemplet med straffeanstaltens merke på utsiden, med unntak av ytterklærne hvor stemplet var på innsiden.⁹⁶ Den domfelte kvinnen ikledd fangedrakten var dermed kledd opp til sitt nye liv hvor hun ble del av en ny gruppe. Hun fikk en ny identitet. Klærne viste med tydelighet at hun var en del av fangegruppen.

⁹³ François Boucher, *Klædesdråktens historia: Den västerländska dråkten genom 20 000 år*, Översättning av Roland Adlerberth (Malmö: Bernces förlag, 1970), 10.

⁹⁴ Se vedlegg 3.

⁹⁵ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 115.

⁹⁶ *Nytt Beklædningsreglement for Kvindefanger* av 1889, Db Saker ordnet etter emne, nr. 853, S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

Hvor lenge den gammelmodige fangedrakten var i bruk er ukjent, men i 1920 skjedde en oppmykning av regelverket ved at fangene fikk lov til å bruke opptjente arbeidspenger til å kjøpe seg enkelte plagg.⁹⁷

Fangesignalement

Politi og fengselsmyndighetene ønsket å kunne identifisere kriminelle personer for å oppklare fremtidige lovbrudd. Fangene ble registrert i forbryterregistre, og stemplet som forbryter var vanskelig å fjerne. Fra 1860-årene ble det ganske vanlig med forbryterbilder samlet i album på politikammeret, og på slutten av århundret ble det bestemt at alle fanger i Kristianias straffeanstalter skulle fotograferes: ”Fangerne er pligtige til at finde sig i at fotograferes saavel som i andre Forføininger, der træffes for at lette deres Gjendkjedelse”.⁹⁸

På begynnelsen av 1900-tallet ble flere teknikker for identifisering brukt, alle utført under tvang. Antropometrisk signalement var en deskriptiv teknikk, hvor ”signalementet besto av mål av utvalgte kroppsdelar, nærmere bestemt av høyden, favnvidden, sittehøyden, hodets lengde og bredde, høyre øres lengde, lengden på venstre fot, venstre langfinger og lillefinger, samt albuemål”.⁹⁹ Et eksempel på beskrivende signalement av Gina Amalie B. viser at metoden ikke ble fulgt nøyaktig og resultatet ble til liten nytte i arbeidet med å gjenkjenne forbrytere: ”Enke, syerske født 09. august 1856 i Nøtterø, 1,74 m høi, stor, før, br. Haar, bl. Ø, høyre tommelfingers spids avhuggen til neglroden, et ar på venstre underarm”.¹⁰⁰ Mange kvinner kunne passe til en slik beskrivelse hvis ikke den avhogde tommelfingeren var nevnt.

I 1906 ble alle landsfengslene pålagt å sende inn fangenes fingeravtrykk til det nyåpnede Kristiania signalementskontor i Møllergaten 19. Kontoret ble overført til staten i 1918 og fikk navnet Identifiseringssentralen, og var forløperen til dagens Kripos.¹⁰¹ Fingeravtrykkteknikken var et kvantesprang innen signalement og identifisering. Ved å bruke de entydige fingeravtrykkene ble mange tilbakefallsforbrytere som oppga falsk navn

⁹⁷ ”Diverse pakkesaker”, Serie Jb - Diverse (Presten) 1887-1941, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

⁹⁸ Aud Sissel Hoel, *Maktens bilder* (Trondheim: Norsk rettsmuseum, 2007), 22.

⁹⁹ *Ibid.*, 54.

¹⁰⁰ ”Mappen til Gina Amalie B.”, Ga - Domsaker 0020 for 1897 til 1927, S – 3164 Landsfengslet for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

¹⁰¹ Hoel, *Maktens bilder*, 60.

identifisert.¹⁰² Direktøren ved Botsfengselet, Anders Daae, som hadde vært i London og studert fingeravtrykkteknologien var pådriver. Han skrev blant annet en bok om hvordan fingeravtrykk skulle tas, sorteres og tolkes.

Med påbudet fulgte en detaljert beskrivelse av fremgangsmåten. Først måtte fangen vaske sine hender med såpe og lunkent vann, før fingrene ble godt tørket. Den fengselsansatte skulle ta omtrent en dråpe sverte ut på en metallplate og smøre utover til et tynt, jevnt lag. Det ble tatt både rullede og ikke-rullede avtrykk. Ved rullede avtrykk tok den ansatte en og en av fangens fingre på høyre hånd og trykket ned på venstre side før man rullet fingeren over mot høyre, slik at hele fingeravtrykket kom med. Ikke-rullede fingeravtrykk ble tatt ved at fingrene på høyre hånd, med unntak av tommelen ble svertet samtidig. Fingrene ble lagt flatt ned på fingeravtrykkkortet og trykket ned. På samme måte ble det tatt ikke-rullerende fingeravtrykk av venstre hånd. Når avtrykkene var tatt, ble fangens fingre rensset med terpentin eller bensin.¹⁰³

De deskriptive målingene, tvangsfotograferingen og fingeravtrykkene kan sees på som en form for merking. Den nøye utførelsen av å ta fingeravtrykk ble en del av et sammensatt ritual som innlemmet den innsatte i kategorien ”forbryter”.

Som drøftelsen har vist, ble den domfelte kvinnen etter å ha gjennomgått de forhåndsdefinerte handlingene i mottagelsescellen, en straffange, på lik linje med de andre i Kristiania Landsfengsel for kvinner. De ritualiserte handlingene symboliserte adskillelsen fra den domfeltes tidligere sosiale posisjon i storsamfunnet og overgangen til hennes nye posisjon som fange i fengselsamfunnet. Gjennom fangedrakten ble den enkelte kvinnen del av en større gruppe. Fjerning av private eiendeler og klær, og påkledning av ensartet fangedrakt er et konkret uttrykk for Justis- og fengselsledelsen mål om å avindividualisere fangene. Enkeltindividet forsvant i fangegruppen.

¹⁰² Se vedlegg 4.

¹⁰³ Anders Daae, *Fingraftryk-Signalementer* (Kristiania: ukjent forlag, 1907), 11-14.

5. Fengselsoppholdet

Idéen om det perfekte fengsel var inspirert av Filadelfiasystemet utviklet i Amerika, Cherry Hill fengselet sto ferdig i 1829 og ble modell for de fleste fengsler i Europa. Det var et cellefengsel hvor fangene satt innesperret på eneceller hele døgnet uten kontakt med andre enn lege, prest, direktør, lærerinne og fangevoktere. Bare når de innsatte skulle luftes eller delta i gudstjeneste fikk de forlate cellen, de skulle verken se eller høre andre fanger. Fangene fikk arbeide på cellen fordi tidligere erfaringer hadde vist at total uvirksomhet ofte førte til både fysiske og psykiske sykdommer.¹⁰⁴ Fengselets arkitektur og innredning fungerte som et verktøy til å holde fangene isolert. Det perfekte fengsel skulle sørge for lavere tilbakefallsprosent. Det skjedde ikke, og mange mistet troen på at lovbrøtere lot seg forbedre bare anstaltene var gode nok.¹⁰⁵

I Norge var det planlagt syv bostfengsler etter Filadelfiamodellen, blant annet et eget for kvinner.¹⁰⁶ Kvinnefengselet ble tegnet, men aldri bygd, og det gamle tukthuset fortsatte å fungere som kvinnelandsfengsel.¹⁰⁷ Ved inngangen til 1900-tallet fremsto fengselet som et foreldet, men stort anlegg med mange bygninger. Anstalten kunne ta i mot 185 fanger, i nødsfall enda flere.¹⁰⁸

Tukthuset fra 1741 var tegnet og bygd av ”mannen i byens bygningshåndverkeres midte”, tømmermester Gabriel Betzman. Hovedbygningen i to etasjer hadde inngang fra Storgaten, som på tidlig 1900-tall var en livlig ferdselsåre med hester, trikker, sykler og fotgjengere. Den gamle bygningen som var oppført i bruddsteinsmur hadde en symmetrisk utformet fasade med et spissgavlet midtparti og høye vinduer i annen etasje, hvor kirken lå innenfor.¹⁰⁹ Til høyre for kirken var direktørens store leilighet. Betraktet utenfra ga fengslet, i følge arkitekt og byantikvar Arno Berg et fornemt og monumentalt inntrykk.¹¹⁰

¹⁰⁴ Hauge, *Straffens begrunnelse*, 163, 164.

¹⁰⁵ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 217.

¹⁰⁶ Se vedlegg 5.

¹⁰⁷ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 192,193.

¹⁰⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 3.

¹⁰⁹ Se vedlegg 1 – bilde 1.

¹¹⁰ Arno Berg, *Tugthuset*. I: *St. Hallvard* nr. 2, s. 49-87. (Oslo, 1937), 54, 55.

Fengselsporten i midten av hovedbygningen førte til det indre gårdsrommet som var avgrenset av to litt lavere sidefløyer mot syd og nord. Sidefløyene med svalganger i annen etasje dannet et steinlagt gårdsrom, sammen med hovedbygningen. Yttervegger og tverrvegger var 90 cm tykke pussede bruddsteinsmurer.¹¹¹ Disse eldste bygningene fra 1700-tallet ble brukt til kontorer og boliger for ansatte, et unntak var fengselskirken hvor fangene deltok i gudstjenestene.

Bakre del av gårdsrommet grenset til en slags park, hvor de egentlige fengselsbygningene var plassert. Fargeriet ble bygd i 1830 og var en treetasjes murbygning brukt til forskjellig manufakturarbeid, i tillegg til å huse sykeavdelingen. Fabrikbygningen var et tilsvarende bygg, hvor det var verksteder, noen celler og et skoleværelse. Det viktigste bygget var cellebygningen, hvor fangene tilbrakte opp til flere år. Cellebygningen ble oppført på 1840-tallet, etter tegninger av den kjente arkitekten Christian Heinrich Grosch. Det var opprinnelig to bygninger hvor den ene ble forlenget i 1869 slik at de dannet en stor fireetasjes fangebolig. Mottagelsesavdelingen i første etasje besto av tre celler hvor nye fanger ble ført, der var det også bad og skole for cellefangene. I andre, tredje og fjerde etasje lå cellene, på hver side av langsgående korridorer.¹¹² Innen fengselsområdet var det flere små og store bygninger av mindre betydning for fangene.¹¹³

De nye fangene kom til et fengselssamfunn skilt fra resten av Kristiania med en høy ringmur av stein som omkranset hele institusjonsområdet. Landsfengselet hadde en streng hierarkisk maktstruktur med vertikal kommunikasjon, for fangenes del skulle kommunikasjonen aldri foregå med en annen fange på samme nivå. En fange som satt i isolasjon måtte forholde seg til presten, lærerinnen, legen, direktøren og voktere. Fangene ble del av en institusjon som var inndelt på flere sett. Det gikk et grunnleggende skille mellom ansatte og innsatte. Videre mellom eneromsfanger og fellesfanger, barnemordere og tyver, kvinner og menn og overordnede og underordnede funksjonærer. De ansatte var en broket gruppe hvor direktør, lege, prest, inspektrise, verksmester, verksmesterinne, oppsynspersonale, forvalterske, kassereske, fyrbøter, lærerinne, portner, bud, maskinmester, nattevakt, organist, utsalgsbestyrer, husbestyrinne, snekker, overoppsynskvinne og innleiet personale hadde ulike relasjoner til fangene. Flere av de ansatte bodde på anstaltens område

¹¹¹ Se vedlegg 1 – bilde 2

¹¹² Se vedlegg 1 – bilde 3 og 4.

¹¹³ (<http://www.statenskulturhistoriskeeiendommer.no/FF1934Fengsel.pdf>)

og tilbrakte store deler av døgnet i fengselet, men i motsetning til fangene var de fri til å forlate området, de kunne låse opp og igjen fengselets dører.

Fengselets direktør styrte, administrerte, irettesatte, belønnet og straffet både gruppen med innsatte og ansatte. Ikke ulikt den patriarkalske og paternalistiske autoritetsstruktur som mange av fangene kjente fra tjeneste i bedrestilte hjem.¹¹⁴ Direktøren hadde hovedansvar for institusjonen, og rapporterte til fengselsstyrelsen. Det var bare ansatt to fengselsdirektører i tiden 1900-1927, Hans August Gløersen var direktør fra 1888 til sin død, 6. August 1903, og fra samme dag og frem til fengselet ble revet i 1938 var teolog Axel Smedal fengselsdirektør for både kvinnefengselet og Akershus Landsfengsel for menn.

Axel Smedal var omdiskutert. Ekspedisjonssjefen i Justisdepartementet Arne Omsted mente Smedal behandlet fangene feil, han var for mild og ettergivende.¹¹⁵ Omsted ønsket Smedal fjernet fra stillingen. I den anledning skrev han i 1926 et brev til statsråd Øyen hvor han fortalte at rykter mente at Smedal var homoseksuell og at han favoriserte homoseksuelle fanger ved Akershus Landsfengsel. I tillegg skrev Omsted at Smedal tilsidesatte sine tjenesteforpliktelser, han utviste grov uforstand i tjenesten, og han klarte ikke å opprettholde den nødvendige disiplin. Notatet ble drøftet i regjeringen og Smedal ble først suspendert og senere tvunget til permisjon. Han ble sagt opp ved landsfengselet for menn, men fortsatte i stillingen ved kvinnefengselet. Senere fikk Smedal oppreisning mens Omsted derimot ble uønsket som ekspedisjonssjef.¹¹⁶

Andre, som fengselslæreren på Akershus, satt stor pris på Smedal. Direktørens demokratiske sinnelag kom til syne i fengselsrådet: ”Og efterat vi fik den elskværdige Smedal som direktør, er der ingen i fængselsraadet som kvir sig for at si sin mening rent ut, selv om man befinder sig i motsætningsforhold til den almindelige mening inden raadet”.¹¹⁷ Selv om Axel Smedal ble sett på som mild og demokratisk, viste han ved flere anledninger at det var han som bestemte. For eksempel i en bagatellmessig sak overstyrte han presten Rolv Selvig i

¹¹⁴ Se side 24.

¹¹⁵ Ustvedt, *Slavene på Akershus*, 177.

¹¹⁶ Fredrik Sejersted, *Kontroll og konstitusjon: statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhe* (Dr.Juris avhandling, Universitetet i Oslo, 2002), 237, 238.

¹¹⁷ P. Reinertsen, *Utenfor og i fængslet: Træk fra mit liv* (Kristiania: ukjent forlag, 1915), 95.

dennes håndtering av institusjonens boksamling, i 1927 nektet Smedal to fanger, som hadde behandlet bøker dårlig, å låne bøker.¹¹⁸

Fengselsdirektørens maktposisjon var manifestert blant annet gjennom hans beboelsesenheter som opprinnelig besto av ” 6 værelser, kontor, pikeværelse, drengestue, kjøkken, bryggerhus, kjeller, stall, fehus, småkreaturhus, vognrum, brenselshus og havehus etc.”.¹¹⁹ Plasseringen av leiligheten vis-à-vis kirken i hovedbygningen viser direktørens sentrale posisjon og øverste myndighet. Lysthuset som direktøren disponerte var tegnet av Grosch og plassert i en egen have i et hjørne av tomten. Direktørboligen ble i 1922 bygget om til to funksjonærleiligheter.

Legen og presten var direktørens nærmeste underordnede. Johan Gottfried Conradi ble ansatt som lege for både Akershus og Kristiania landsfengsel i 1889 og var ansatt frem til 1. april 1914. Etter Conradi ble dr. med. P. M Drejer konstituert frem til de innsatte fikk en kvinnelig lege med ansettelsen av cand. med. frøken Regine Stang i 1914 som fungerte som fengselslege helt frem til 1931.

Innesperret

Før Botsfengselsloven av 1848 sonet de fleste fanger i fellesrom. Men på 1900-tallet sonet kvinnefangene med dommer inntil to år hele straffen i enerom. Fanger med lengre straffer sonet i enerom fra seks måneder til to år, og hvis tilrådelig skulle fangene sone i ensomhet i fire år. Kriteriene for tilrådelighet er ikke kjent, men det var legen og presten som ut fra sine oppfatninger om fangen anbefalte enecelle eller fellessoning. Hvis en kvinne skulle sone lenger enn fire år i isolasjon måtte fengselsledelsen innhente samtykke fra fangen. Men, hvis ledelsen mente at fangen var farlig eller at det var best for fangen, kunne direktøren bestemme at hun skulle sone ytterligere i enerom.¹²⁰ De fleste fangene sonet i enecelle i cellebygningen, gjennom hele straffetiden.

Celledørene av tre var utstyrt med kraftige jernlåser og beslag, den ble låst både med nøkkel og med en slå som ble skjøvet inn i veggen. Funksjonærene med sine store nøkkelknipper kunne låse opp og igjen. Dørene var merket med cellenummer, og hadde et

¹¹⁸”Skriv fra fengselsstyret til Axel Smedal av 29. Juni 1927”, Serie Jb – Diverse (Presten)1887-1941, Prestens bierverv, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet

¹¹⁹ Berg, *St. Hallvard*, 84.

¹²⁰ *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*, § 17. Av 12. Desember 1903.

observasjonshull dekket av et bevegelig lokk som kunne skyves til side utenfra, slik at personalet til enhver tid kunne kikke inn og observere hva fangene gjorde.¹²¹ På veggen ved siden av dørene hang små tavler hvor fangenes nummer var skrevet med kritt. Å bruke nummer på mennesker istedenfor navn utvisket den individuelle identiteten.

Cellene var små og trange med gråhvite murvegger og mørke gulyplanker. Det var høyt under taket. Tvers gjennom rommet, høyt opp, gikk et stort jernrør, en dampvarmeledning. Varm damp ble fraktet gjennom røret og varmet opp cellene. Rommene var lyssatt med gassbelysning inntil strøm ble installert i 1920-årene, og cellene ble opplyst av en enkel taklampe med en lyspære. Vinduene i cellene var små med gitter foran og plassert så høyt opp på veggen at fangene ikke kunne se ut. Med de tykke murveggene og de små vinduene var det antagelig aldri fullt dagslys i cellene. Spesielt vinterstid var nok lokalene både mørke og kalde.

Innredningen av cellene varierte, noen celler hadde sovebrisk som var til å slå opp mot veggen, slik at den kunne låses om dagen og hindre fangene i å legge seg ned på sengen. Andre var utstyrt med enkle jernsenger.¹²² Hver fange skulle ha en seng med madrass og laken, sengeteppe og putevar.

På den ene celleveggen hang en liten kasse som fungerte som hylle. Der kunne fangen kunne oppbevare bibel, salmebok, Det nye testamentet, såpe, kam og eventuelt andre ting hun hadde tillatelse til å ha på cellen. Cellen var utstyrt med et bord, cirka 50 cm bredt med en skuff i fronten. Her kunne hun også oppbevare ting. Til bordet hørte det med en krakk til å sitte på. Fangene som var innesperret dag og natt, arbeidet på cellen. Da kunne for eksempel en strikkemaskin være en del av inventaret. På celleveggen hang fengselets reglement slik at fangen visste hvordan hun skulle oppføre seg gjennom dagen.

Fengselets fysiske utforming hadde betydning for fangenes opplevelse av å være innesperret. Som beskrevet over var kvinnene i landsfengselet sperret inne og omgitt av betydelige sikkerhetsforanstaltninger. Hun var plassert i en liten celle med et lite vindu med gitter, en tung tredør med to låser, 90 cm tykke murvegger, i et bygg plassert innenfor høye steinmurer. Isoleringen viser hvilke midler samfunnet tok i bruk for å oppdra og disiplinere kvinnelige fanger. I følge Michel Foucault er en slik isolering nødvendig for at myndighetene

¹²¹ Se vedlegg 1 – bilde 5.

¹²² Se vedlegg 1 – bilde 6

skal ha full kontroll på oppdragelsen av fangene: ”[...] hvilken makt oppdragelsen har når den, ikke bare en dag, men fra dag til dag, ja fra år til år kan regulere fangens liv”.¹²³ Med en slik sikkerhetsforanstaltning kunne myndighetene være sikre på at de hadde fullstendig kontroll over hvilken påvirkning fangene ble utsatt for.

Hvorfor skulle fangene være isolert? Svaret kan deles i en religiøs og en verdslig begrunnelse. Et religiøst synspunkt er muligheten for omvendelse. I følge kriminolog Ragnar Hauge ble det hevdet at fangene i isolasjon fikk større mulighet til å gå i seg selv, fikk tid til ettertanke og anger og derigjennom finne Gud. Fra et verdslig synspunkt var reformering av fangene viktig, ved å sitte i isolasjon ble de ikke utsatt for negativ påvirkning fra mer hardbarkede fanger, men kunne ta imot den positive og oppbyggelige tilnærmingen fra de ansatte.¹²⁴

Fra et administrativt synspunkt var isolering av fanger i hovedsak positivt. Det ble enklere å drive fengselet da personalet kunne forholde seg til den enkelte fange og ikke til en hel fangegruppe. Axel Smedal var likevel klar over at det også var negative sider ved isolering av fanger. Han oppsummerer de negative sidene:

Imot cellesystemet anføres, at selv om fangerne avsondres fra sine daarlige omgivelser, blir de saa ofte sittende hjelpeløse med sine daarlige tanker og kanskje ogsaa med sine daarlige vaner. De kan ikke lære noget arbeide ordentlig, og de er i altfor liten bevægelse. Fra psykiatrisk hold fremhæves at fangerne tar skade av at spise sine maaltider i enrum dag efter dag, aar efter aar, de fristes til at sluke maten og de blir nedstemt i sindet.¹²⁵

Dette kan leses som at fangene ble apatiske og mistet motivasjon og entusiasme, fangene kunne bli passive og kan hende mistet de evnen til å reagere på inntrykk. Presten hadde mange samtaler med fangene i eneceller. Han forteller at soningsformen kunne være vanskelig for enkelte, spesielt fangene som var dømt for tyveri kunne bli utålmodige. Enkelte truet med å begå selvmord.¹²⁶

¹²³ Foucault, *Overvåking og straff*, 202.

¹²⁴ Ragnar Hauge, *Straffens begrunnelse*, sitert i. (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 162.

¹²⁵ Smedal, *Fængselsforhold i de forenede stater i Nordamerika*, 92.

¹²⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog*, V. 80, 9.

Hvordan opplevde fangene isolasjonen på den lille cellen? Det er klart at fangenes evne til å tåle ensomhet var forskjellig. Men, fengselsprest Sigvart Hauge motsa sine tidligere utsagn og påsto kategorisk at isolasjon hadde en beroligende virkning på de innsattes sinn, og at de fleste også selv hadde innsett fordelene ved eneromsfengsel.¹²⁷ Sigvart Hauges observasjon og uttalelse er antagelig lite troverdig og ikke representativ for hvordan fangene opplevde isolasjonen. I mangel av kilder som stammer fra kvinnene selv om hvordan de opplevde innesperringen, kan vi lene oss til beskrivelse fra botsfengselet: ”Lidelsen fremtræder hovedsagelig i en af 2de Former, enten som umedgjørlig Mismod, Nedtrykthed og fuldkommen S sammensynken, eller som stedse voxende Bitterhed, Ophidselse og Raseri”.¹²⁸

Fordi jeg ikke har noen beretning direkte fra fangene har jeg hentet frem en uttalelse fra en annen kvinnelig fange, fra Australia 100 år senere, om hvordan isolasjon føles:

I remember back to how I felt when I was first locked up four years ago, how isolated and scared I was not knowing what was ahead of me. Dreading getting unlocked of a morning, having to pull on a brave face as if nothing affected me just to get through the day. I had great difficulties trying to get my head around that I would have to do this for the next four years. Well today I have just under ten days to go and those same feelings of isolation and being scared have resurfaced, but this time its not about being locked up, it's about getting out....¹²⁹

Fanger som sonet i fellesskap hadde et helt annet fengselsopphold enn de som var isolerte, men jeg har ikke funnet kilder som kan belyse hvordan deres fellesskap fungerte.

Å holde seg ren

Selv om de sanitære forhold ikke var spesielt gode i de gamle bygningene ble det lagt vekt på renslighet og personlige hygiene.

De skal hver Morgen, naar de staar op, vaske Ansigt og Hænder samt kjæmme og ordne sit Haar. Hver fange skal have en Kam og ugentlig tilstaaes 1 ½ Lod (23 Gram)

¹²⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, - V. 29, 1903-1904 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1907), 9.

¹²⁸ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, sitert i., 141.

¹²⁹ Armytage, Penny og Kathya Martyres og Malcolm Feiner, *Women in corrections: Getting the balance right*, Sitert i. (Adelaide: Australian Institute of Criminology, 2000), 15.

Sæbe. Haandklæder, der skiftes hver Lørdag, gives efter behov. I Regelen skal Fangerne, naar Indtet derfor er til Hinder, hver 4de Uge gives et Bad.¹³⁰

Kvinnene hadde dårligere sanitærforhold enn fangene i Botsfengselet. Menneses celler var utstyrt med vannkran og toalett, mens kvinnene måtte vaske seg i et vaskevannsfat og de brukte en bøtte med lokk som toalett.¹³¹ Det var bare kroppens synlige deler som skulle vaskes daglig, mens hele kroppen bare ble badet hver fjerde uke. Renslighetsoppfatningen tidlig på 1900-tallet oppfattet et bad hver fjerde uke som tilstrekkelig for renhet og velvære.

I friluft

Fangene ble luftet i en luftegård tegnet av den parisiske arkitekten Abel Blouet, som hadde studert fengselsarkitektur i Amerika. Luftegården besto av små adskilte trekantede uteområder som strålet ut fra et fellespunkt hvor inngangsdørene var ved siden av hverandre. Mellom hver luftegård var det høye plankevegger og kvinnene kunne derfor ikke se over til de andre uterommene. Bakken var dekket med sementheller, og det var verken trær, busker eller blomster som fangene kunne ha glede av.¹³²

Frem til 1904 fikk fanger som ikke arbeidet ute en halv times opphold i friluft på hverdager, på søn- og helligdager fikk alle fanger, med unntak av de som satt på refselsescelle en slik mulighet. Fangene ble låst ut av cellene for å bli luftet i ensomhet en halv time hver dag, før de ble låst inn igjen. Med den nye fengselsvesenloven ble luftetiden økt til en time daglig: [...] med mindre Helbredeshensyn forbyder det, daglig gives saavidt mulig en Times Bevægelse i fri Luft. Naar Omstændighederne gjør det fornødent, kan dog for kortere Tidsrum gjøres Undtagelse herfra”.¹³³

Det er ukjent om fengselsområdets haveområder med store trær, gressganger og fine blomster ble brukt noe særlig til lufting. Men, utsalgsbestyrer Jensens funksjonærbolig hadde et havestykke som ble tatt i bruk av fengselet og hvor fanger var med på å anlegge en grønnsakshave. Da Jensen flyttet foreslo direktør Smedal at havestykket kunne brukes av fangene:

¹³⁰ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter*, § 18.

¹³¹ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 132.

¹³² Se vedlegg 1 – bilde 7.

¹³³ *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*. Av 12. Desember 1903, § 15.

For fengselet er det av stor viktighet aa beholde dette havestykke ikke bare for grønsakenes skyld men særlig for den anledning som derved has til aa skaffe utearbeide. Flere fanger og tvangsarbeidere har arbeidet der til dels uten tilsyn. De har faatt veiledning i havearbeide og dessuten har de hatt godt av det for helbreden.¹³⁴

Fengslets uteområde kunne komme både til nytte og glede. Fangene kunne lære å dyrke grønnsaker samtidig som de kunne nyte utelivet. Smedals forslag var fra 1922, før den tid tyder ingen kilder på at fangene har hatt slik mulighet.

Skoleundervisning

Det er ikke tvil om at mange av fangene ikke hadde hatt mulighet for særlig skolegang i det frie liv, men etter to måneders soning fikk fanger yngre enn 35 år, og som ikke sonet på enecelle, begynne på fengselsskolen (fra desember 1911 ble aldersgrensen senket til under 30 år).¹³⁵ Hva lærte fangene på skolen? Ble de kvalifisert til arbeid eller videre skolegang, etter endt soning? Fengselslærer ved Akershus Landsfengsel, P. Reinertsen forteller: ” Der skulde undervises i alle folkeskolens fag, og maalet var, at fangerne skulde tilegne sig mindst saa gode kundskaper som en flink konfirmant fra folkeskolen”.¹³⁶

Fangene dømt til enecelle skulle, hvis ”Omstændighederne tillader det og det iøvrigt findes hensigtsmessig”, få undervisning i kristendoms-kunnskap, undervisningen ble gjennomført på cellen.¹³⁷ Det var ikke regulert hvor mye undervisning isolasjonsfangene skulle få, dette avgjorde direktøren og presten i hvert enkelt tilfelle.

Fangene som satt ”frivillig” på enecelle ble undervist på cellen eller i celleskolen, fellesfangene i klasserom. Den obligatoriske undervisningen var delt inn i to ettårige avdelinger tilpasset fangenes kunnskaper. Før skolegangen startet og etter avsluttet termin ble det avholdt prøve i alle skolefag. En klasse i felleskolen besto av 20 fanger og i celleskolen av tolv fanger. Var det behov for flere plasser ble det lagd parallellklasser.¹³⁸

¹³⁴ ”Brev fra Axel Smedal til Fengselsstyrelsen, av 15 september 1922”, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

¹³⁵ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VI. 61, 1911 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1916), 9.

¹³⁶ P. Reinertsen, *Utenfor og i fængslet: Træk fra mit liv* (Kristiania: ukjent forlag, 1915), 80.

¹³⁷ *Reglement for Undervisningen i Strafarbeidesantaltet for Kvinder av 15. juni 1895*, Undervisning i straffeanst. 1882-1909, Db – Saker ordnet etter emne. Nr 852., S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet., § 1.

¹³⁸ Ibid.

I første avdeling ble det undervist i religion, morsmål, skriving, regning, geografi og historie. I andre avdeling ble det i tillegg undervist i naturfag. Som vi ser i tabell 5-1 var pensum ganske allsidig, og det er liten tvil om at fangenes kunnskapsnivå økte. Skolen ga ingen tittel slik at elevene kunne gå videre på skole, men økt kunnskap i skriving, regning og generelt mer allmennkunnskap, ga kan hende muligheter til å komme i arbeid.

Tabell 5-1: Pensum i fængselsskolen

	1ste Afdeling	2den Afdeling
Religion	Bibelske Fortællinger, særlig saadanne, der tjener til at anskueliggjøre Kristendommens Hovedlærdomme. Gjennemgaaelse af et af Evangelierne eller et af de større apostoliske Breve.	Udsigt over den apostoliske Tidsalder; kort Oversigt over det Nye Testaments Skrifter. Udsigt over de vigtigste Begivenheder i Kirkens Historie. Det Nye Testamente og en Ledetraad i Kirkehistorie benyttes.
Modersmaalet	Indenadlæsning; Gjengivelse af det læste. Der lægges særlig Vægt paa en ren og tydelig Læsning. I sidste Halvaar gennemgaaes tillige Ordklasserne samt Sætningsdelene Subjekt, Prædikat og Objekt. En liden Grammatik og Exempelsamling benyttes. Skriftlige Øvelser.	Læsning. Ordklassernes Bøining og Sætningslæren. Grammatik og Exempelsamling benyttes. Skriftlige Øvelser.
Skrivning	Skjønkskrift, methodisk fremadskridende, efter Opskrift af Læreren eller Forskrift. Der lægges særlig Vægt paa Frembringelse af rene og tydelige Træk.	Forsat Øvelse i Skjønkskrift efter Forskrift eller Bog.
Regning	Læsning og Skrivning af de brugelige Zifre. Indøvelse af Talsystemet, methodisk fremadskridende. De fire Regningsarter. Multiplikationstabellen indøves. Tavl- og Hovedregning afvexlende. Regnebog benyttes delvis.	Hele og decimale Tal. Det metriske System. Lidt Kjendskab til almindelig Brøk. De fire Regningsarter med praktisk Anvendelse. Tavle- og Hovedregning afvexlende. Regnebog benyttes.
Geografi	Udsigt over Jordens Bygning og fysiske Beskaffenhed. Fædrelandets Geografi. Ledetraad benyttes.	Grundtrækkene af de vigtigere Landes Geografi udenfor Fædrelandet. Ledetraad benyttes.
Historie	Vigtigere Begivenheder af Fædrelandets Historie.	Vigtigere Begivenheder af Verdenshistorien.
Naturfag		Beskrivelse af det menneskelige Legeme. Grundtræk af Sundhedslæren. Ledetraad benyttes.

Kilde: Reglement for Undervisningen i Strafarbejdsanstalten for Kvinder av 1895.

I første avdeling ble det undervist en time hver uke i alle fag med unntak av geografi og historie hvor det ble undervist en time til sammen. Også i andre avdeling ble det undervist en time i alle fag med unntak av geografi, historie og naturfag hvor fangene fikk en times undervisning hver tredje uke.¹³⁹

Finske og samiske fanger som ikke forsto norsk skulle ha undervisning i kristendomskunnskap på eget språk. Fanger med spesielt god sangstemme og godt gehør kunne få sangundervisning en time hver uke.¹⁴⁰ Intensjonen med sangundervisning var antagelig at gudstjenestenes salmesang lød kraftigere og ble mer virkningsfull.

Den pedagogiske tilnærmingen i celleskolen og fellesskolen var ulik. I den sistnevnte holdt lærerinnen foredrag i tillegg til samtaler med fangene. Men i celleskolen skulle samtale unngås, så undervisningen besto kun av foredrag. Var det likevel nødvendig med samtale, skulle lærerinnen tiltale fangen med nummer, og tale i lav tone, kortest mulig, ved fangens plass.¹⁴¹ En slik regel indikerer at fengselsledelsen ønsket at gruppen med eneromsfanger skulle avindividualiseres, uten navn og identitet fikk de den laveste statusen i fengselshierarkiet. Undervisningen foregikk på samme vis år etter år, og lærerinne Sønnichsen syntes at det var vanskelig å få til en undervisning som alle fangene synes var interessant, fordi kunnskapsnivået var veldig forskjellig. Mange av elevene var flittige og arbeidet seriøst med skoleoppgavene. I følge uttalelsen fra lærerinnen fikk fangene et godt utbytte av undervisningen: ”[...] som regel legger flid og alvor i sitt skolearbeide, og at mange gjør gode fremskritt. Morsmålet interesserer dem særlig. Når de slutter skolen, er de alle takknemlige for hva de har hørt og lært”.¹⁴²

Direktøren bestemte hvilke fanger som måtte gjennomgå et pensum flere ganger, det var kvinner hvis: ”[...] Aandsevner eller foregaaende Oplærelse findes at være usædvanlig ringe”, og enkelte fikk spesialundervisning.¹⁴³ Når direktøren tok en slik avgjørelse bygget den på lærerinnens rapport. Hun var pålagt å skrive fangebok som omhandlet hva hun mente

¹³⁹ *Reglement for Undervisningen i Strafarbeidesantalten for Kvinder*, § 4.

¹⁴⁰ *Ibid.*, § 11.

¹⁴¹ *Ibid.*, § 4..

¹⁴² *Fængselstyrelsens Aarbog, Norges officielle Statistik*, VIII. 46, 1924 (Oslo: Aschehoug & Co., 1927), 17.

¹⁴³ *Reglement for Undervisningen i Strafarbeidesantalten for Kvinder*, § 7.

om: ”[...] Fangens Udvikling, Kundskaber, Evner, Flid, Fremgang og Forhold i Skolen”.¹⁴⁴ Undervisningen ble da også et middel for å kategorisere fangene, de med gode og de med dårlige evner, de flittige og de late.

I fellesskolens klasserom sto pulter og benker med plass til tre-fire elever på hver side av en midtgang. Midt i mot sto det buete kateteret som lignet en prekestol, rommet innholdt også et skap med plass til bøker og annet skolemateriell og et piano. Rommet hadde høye vinduer hvor dagslyset kom inn, fra taket hang pendellamper.¹⁴⁵

I celleskolens lokaler var det bygd en innretning bestående av båser med skillevegger, slik at elevene ikke kunne se hverandre. I forkant av hver bås var det en vegg som var så høy at det kun var hodet til fangene som rakk over kanten. Slik ble det sørget for ro og orden i skoleværelset. Fra hver sin bås kunne fangene følge med på lærerinnenens foredrag som ble holdt fra kateteret midt i mot. Lærerinnen hadde fra sin plass god oversikt over alle fangene.¹⁴⁶ Ved å lage fysiske hindringer for å hindre kommunikasjon fangene i mellom, ble innredningene et verktøy i fengselets disiplinering av fangene.

Presten var ansvarlig for skolen og undervisningen, mens den underordnede lærerinnen var utøvende. Det var hun som underviste fangene, med unntak av bibeltimer i celleskolen som presten gjennomførte.¹⁴⁷ I 1900 hadde Josefine Amalie Lyshoel allerede vært ansatt som lærerinne i åtte år og hun fungerte i tillegg som forvalterske.¹⁴⁸ Frøken Christine Sønnichsen ble ansatt som lærerinne 1. juli 1915, hun var da 41 år og hadde utdanning fra Nissens pikeskole for voksne, fra den kvinnelige industriskoles tre måneders kurs til utdanning av håndarbeidslærere for seminarier, og fra statens skolekjøkkenkurs. Hun skulle bruke all sin tid til skolen, biblioteket og samtaler med fangene. Skoletiden ble utvidet og husstell ble innført som nytt fag.¹⁴⁹

¹⁴⁴ ”Instrux for de ved Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter ansatte Lærere”, Udfærdiget af Justisdepartementet den 18de April 1883, Db-Saker ordnet etter emne. Nr. 852, Undervisning i straffeanstalten 1882-1909, S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkiveret, Riksarkivet.

¹⁴⁵ Se vedlegg 1 – bilde 8.

¹⁴⁶ Se vedlegg 1 – bilde 9.

¹⁴⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Norges offisielle Statistik, (FAa 1916: 7)

¹⁴⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, del II, 5.

¹⁴⁹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, *Norges offisielle Statistik*, VI. 134, 1915(Kristiania: Aschehoug & Co., 1918), 6.

Når fangene ble syke

Tuberkulose, difteri og andre epidemiske sykdommer var utbredt i Norge på tidlig 1900-tall, og fengselet var ikke noe unntak. I tillegg hadde fangene innvortes sykdommer, kirurgiske sykdommer, hudsykdommer og sinnslidelser. Ved sykdom ble fangene ført til fengselets egen sykeavdeling, og utstyrlisten er en indikasjon på hvilken behandling fangene fikk. Legen hadde en årelatingssnepert, en fjærbelastet kniv brukt til å hugge et lite hull i blodårene. Sneperten ble brukt til årelating, som behandling av mange ulike sykdommer. Legen hadde også utstyr til underlivsundersøkelser, han hadde spekulum i glass, kobber og sink.¹⁵⁰

Hvis en fange fikk problemer med tennene, var legen utstyrt med tannøkkel og tanntenger og kunne trekke de vonde tennene. Videre var sykestuen godt forsynt med sprøyter, tenger, kateter, stetoskop og det som skulle til for å behandle mindre alvorlige sykdommer.¹⁵¹ Ved alvorlig sykdom ble fangene fulgt av fengselets bud, Olaf Gunerius Kristensen til behandling på offentlige sykehus, etter behandling ble de hentet tilbake til fengselet.¹⁵²

I oversikten over sykdomstilfeller, rapporterte legen kun de tilfellene som gikk utover arbeidsinnsatsen til fangene. Han vurderte og rapporterte om selve fengselsoppholdet var årsaken til sykdommene, noe som i følge legen var veldig sjeldent. Som eksempel vurderte han at det i 1902 kun var syv sykdomstilfeller hvor fengselsoppholdet var årsaken, tre tilfeller av kardialgi, tre av anemi og en av hysteri, selv om hele 29 sykdomstilfeller oppsto etter innsettelsen i fengselet.¹⁵³

Til tross for at det var registrert 60 sykdomstilfeller blant 143 fanger i 1901, 27 epidemiske og andre smittsomme sykdommer, 28 innvortes sykdommer, tre kirurgiske- og hudsykdommer og to sinnsykdommer, så meddelte legen i årsrapporten at: "[...] de hygieniske forhold ved Fængselet intet har været at bemærke".¹⁵⁴ I følge Schaanning var

¹⁵⁰ "Fortegnelse over inventar av 1902", Serie Md – Inventar og utstyr, diverse protokoller 1886-1929, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² "Skriv fra Axel Smedal til fengselsstyrelsen av 16 mai 1922", Funksjonærer ved Landsfengselet og arbeidshuset for kvinner 1915-1922, Db – Saker ordnet etter emne, L0666, S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

¹⁵³ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Norges offisielle Statistik, -.V. 7. 1902-1903. (Kristiania: Aschehoug & Co., 1906), 15.

¹⁵⁴ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 18, 49.

beretninger fra fengslene skrevet slik at de ikke var kompromitterende for forfatteren, og på en måte som gjorde det unødvendig med granskning av forholdene.¹⁵⁵ Lege Johan Gottfried Conradis rapport var antagelig påvirket av ønske om å unngå granskning fra inspeksjonen.

Fritid

Hadde fangene fritid? Med hverdagene fylt opp med pålagt arbeid var det kun søn- og helligdager fangene hadde ledig tid. Fikk de velge hva de skulle bruke tiden til? Når den nye fangen ble overført til sin ordinære celle fikk hun med seg en salmebok, et Nytestamente og en bønnebok. Hun fikk også lov til å låne en bok fra boksamlingen. Det var regler for hvor mange bøker innsatte fikk lov til å lese, her ser vi kanskje det eneste eksempelet på at fangene på enecelle var forfordelt framfor andre fanger. Fangene på enecelle fikk bytte bok hver uke. De fangene som ble plassert sammen med inntil tre andre på en celle, fikk bytte bok hver andre uke. Andre fanger måtte vente tre uker før de fikk ny bok.¹⁵⁶

De fleste fangene kunne lese, og tilgang til blader og bøker må ha vært en populær adspredelse. Bøkene i fengselsbiblioteket var av oppbyggelig, belærende og underholdende karakter. Fengselet kjøpte inn bøker, abonnerte på hefter og magasiner og mottok gaver fra ulike hold. Eksempelvis i 1922 ble det kjøpt inn en lommeordbok, dansk-engelsk ordbok, lesebok i fransk, *Den norske kirkehistorie 1800-1850*, *Lille Lord Faúntleroy*, *Little Woman*, *Good Wives*, *ABC* og fem eksemplarer av *Den unges sangbok*. Samme år abonnerte fengselet på ukebladene *Hjemmet*, *Illustrert Familieblad* og *Bymisjonæren*. Gavene de fikk dette året var *Den livegne*, *Fengselet i Edinburg*, *Billeder av Jesu liv*, *Signal*, Julehefter for flere år som var innbundet i tre bind, *Kokebok for "Hjemmenes Vels" husmor*, *Hjemmenes vel* i seks bind, *Bibelhistorie for middelskolen*, tre engelske bøker, *Allers familie-Journal*, *Den unges venn*, to abonnement på bladet *Hjemmet* og tre abonnement på *Illustrert familieblad*.¹⁵⁷ Ved utgangen av 1922 innholdt biblioteket 3 837 bind.¹⁵⁸

Biblioteket ble sett på som en viktig arena i forbedringsarbeidet med fangene:

¹⁵⁵ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 142.

¹⁵⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 114.

¹⁵⁷ "Bilag til Aarberetning for 1921/22", Regnskap vedrørende Boksamlingen, Jb – Diverse (Presten) 1887-1941, Biblioteket, S - 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

¹⁵⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VII. 135, 1922 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1924), 9.

Naar vi taler om forbedringsarbeidet, maa vi ikke glemme bibliotekets betydning. Fangerne faar utlaant en mængde bøker. Dels underholdende, men mest belærende. Og det er forbausende hva fangerne læser. De fleste da. Og det er jo saa naturlig, at de benytter sine ledige stunder til læsning, saa indestængt som de er. Mange forøger sine almenkundskaper betydelig. Biblioteket er et middel, hvorved fangernes dannelsesnivaau hæves, vildheten tæmmes, og raaskapen hæmmes.¹⁵⁹

Fengslslæreren ved Akershus Landsfengsel viser hvordan biblioteket med utvalgte bøker kunne brukes i oppdragelsen av fangene. Ved å oppmuntre fangene til å lese oppbyggelig og belærende litteratur ble kvinnene påvirket i ønsket retning, mot et kristent, moralsk levesett og med en høyere grad av dannelse. Hvorfor det ble kjøpt inn engelske og franske bøker vites ikke, men det kan ha vært enkelte av fangene som behersket fremmedspråk eller som var utlendinger.

Som jeg har vist ble fangenes fengselsopphold regulert av et sett av forhold. Kvinnene var plassert i en bygning med små celler hvor de tilbrakte mesteparten av dagen. Det var luftgårder med høye gjerder slik at de også var alene ute i friluft. Fengselsskolen med to-årig pensum var antagelig et positivt avbrekk for mange, men også her ble enecellefangene holdt isolert i spesialbygde avlukker og i kirken fulgte fangene med fra sine innelukkede stoler. De ansatte, de perifere politiske lovgivere og utviklere av reglementer, i Justisdepartementet var med å legge premissene for fangenes liv. Som nevnt tidligere ga landsfengselet et fornemt og monumentalt uttrykk, men det var for menneskene på utsiden. For fangene på innsiden betydde fengselet ufrihet, tvang og lengten bort.

¹⁵⁹ Reinertsen, *Utenfor og i fængslet*, 100.

6. *Disiplinering av fangene*

En vesentlig endring i straffesystemet inntraff på slutten av 1800-tallet, nå var det forestillingen om, og ikke selve straffen som skulle virke avskrekkende på allmuen. Straffen skulle påvirke den kriminelles sinn slik at de ikke ønsket å utføre flere lovbrudd, fangene skulle dresseres til lovlydighet.¹⁶⁰

Å disiplinere fanger er et klart uttrykk for makt. Ordet disiplin er synonymt med lydighet, føyelighet, veloppdragenhet, lojalitet, selvbeherskelse, underdanighet og ydmykhet.¹⁶¹ Dette var egenskaper som justisvesenet ønsket at fangene skulle tilegne seg gjennom fengselsoppholdets rehabiliteringsprosess, med aktiv påvirkning fra første soningsdag. I dag er man skeptisk til slik underdanighet, i stedet er ønskelige egenskaper selvstendighet og ansvarlighet. De innsatte skulle omvendes til kristen lære, tro og praksis, og de skulle læres tilfredsstillende adferd.¹⁶² Som videre beskrevet besto fengselsledelsens verktøykasse av arbeid, religion, klasseinndeling, refselsler og belønninger.

Arbeid

Fengselsoppholdet besto av timer, dager, måneder og år. Fangene visste hva som skulle skje de neste timene og dagene fordi organisering av tiden var basert på gjentakelse: hver morgen spiste fangene frokost før klokken 06.00, hver søndag var det gudstjeneste og om hverdagen arbeidet de til klokken 19.30. Forholdet mellom arbeid, skole, måltidene og fritids-, års-, dags- og ukerytmen regulerte fangenes liv. Rutinene var en viktig del av fengselsoppholdets disiplineringsstrategi.

På slutten av 1800-tallet ble arbeidet fangene utførte drevet med overskudd, men på 1900-tallet gikk arbeidsdriften med stort underskudd og var avhengig av statstilskudd. Arbeidet var viktig for den disiplinerende effekt og målet om å rehabilitere fangene. Arbeidet hadde en egen verdi ved at kvinnene tillærte seg kunnskap som de kunne benytte når de slapp ut av fengselet.¹⁶³

¹⁶⁰ Hauge, *Straffens begrunnelse*, 167.

¹⁶¹ *Norsk synonymordbok*

¹⁶² Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 36.

¹⁶³ Ellingsen, "Kvinner og kriminalitet", 61, 62.

Fangene hadde plikt til å arbeide, og gjennom arbeidet skulle fangene forbedre seg. I henhold til Foucault er en viktig hensikt med fengslingen at de dømte forbedrer seg. Han viser til idéer om hvordan forvandling kan skje ved hjelp av disiplin og arbeidsplikt.

De domfelte skal tvinges til arbeid som de ender med å sette pris på, når de har fått høste dets frukter. Dermed vil de bli vant med å arbeide, få arbeidslyst, virketrang. Og de domfelte vil være et eksempel for hverandre, et eksempel på et flittig liv, som snart vil bli et liv i renhet. Snart vil de begynne å angre fortiden, som er det første steg henimot kjærlighet til pliktene.¹⁶⁴

Dårlig oppdragelse, slette omgivelser og dovenskap trekkes frem som årsaker til kriminalitet. Arbeidsvegring eller latskap ble i følge Foucault allerede beskrevet i tekstene fra 1700-tallet som: ”Latskapenes djevelske triumf: det var latskapen som ledet lastenes runddans og som trakk dem med seg”.¹⁶⁵ Ved å få fangene til å sette pris på arbeid og et flittig liv, skulle det skje en forvandling, fangene ville få en annen og bedre moral. Det var en allmenn oppfatning at fangene ville kunne klare seg bedre ute i samfunnet etter at de gjennom disiplinen på arbeidsstuen var blitt flittige og gode arbeidere.

Arbeidstid

Fangene arbeidet fra 06.00 om morgenen til 19.30 om kvelden på hverdagene. Det var fire økter, 06.00 til 08.00, 08.30 til 12.00, 13.30 til 16.30 og 17.00 til 19.30, som utgjorde netto 11 timers arbeid. På lørdager arbeidet fangene til klokken 17.00, de hadde en halv time kortere pause, og arbeidstiden var 9 timer. Julaften, nyttårsaften og dagen før alminnelig bededag arbeidet kvinnene som om det var en vanlig lørdag. På søndag og helligdager hadde fangene fri, med unntak av den ”nødvendige husgjerning”.¹⁶⁶ I løpet av dagen hadde fangene avbrudd fra arbeidet for å delta i andakt, måltider, bevegelse i friluft, hvile og undervisning. Arbeidsdagene var lange og krevende fordi fangene hele dagen måtte være flittige og arbeidsomme. De måtte utføre enhver ordre, hvis de ikke adlød, var det grunn til refselse.

All samtale mellom fangene var forbudt, med unntak av nødvendig samtale vedrørende arbeidet.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Foucault, *Overvåking og straff*, sitert i, 199.

¹⁶⁵ Ibid., sitert i., 61.

¹⁶⁶ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter*, § 15.

¹⁶⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 21.

Hva besto arbeidet i?

Hvilket arbeid fangene skulle utføre ble bestemt av direktøren. Han skulle ta hensyn til den enkeltes alder, krefter, tidligere arbeidserfaringer og evner. Den enkelte fange fikk av direktøren et bestemt ”arbeidskvantum” hun måtte utføre hver dag og hver uke gjennom hele straffetiden.¹⁶⁸ Uten unntak var det typiske kvinneoppgaver knyttet til manufakturproduksjon fangene arbeidet med. De fikk opplæring av oppsynspersonalet, som lærte dem å utføre arbeidet kvalitetsmessig. De fleste fangene arbeidet med spinning og veving.¹⁶⁹ Det at kvinnene kunne spinne og veve kan tyde på en oppvekst i bondesamfunnet, hvor slike arbeidsoppgaver fortsatt var vanlige. Seks av ti nordmenn bodde på bygdene ved århundreskiftet, to av tre hushjelper jobbet på landsbygda og en stor del av kvinnearbeidet besto av tekstilproduksjon med karding, spinning, veving, strikking og søm.¹⁷⁰

Fengselets arbeidsstue var en betydelig bidragsyter til samfunnet, med et varierende sortiment av tekstilprodukter og tjenester. Fengselet var leverandør til offentlige kunder som Slottet, fengselsvesenet, Fet pleiehjem, Norges statsbaner, Akershus forraadsmagasinet, Positionsartelleriet og Marinen i Horten. På et oppdrag fra Slottet reparerte fangene tjue ulltepper og til fengselsvesenet leverte de 517 laken, 150 skjorter og 130 busseruller. For forraadsmagasinet ved Akershus festning sydde og reparerte de hundrevis av sekker, og til Marinen som var stasjonert i Horten, besto en av bestillingene av 1084 par strømper. Til Norges statsbaner vevde kvinnene blåtøy, og de reparerte ved påstrikk 170 par strømper til Positionsartelleriet, som var en særnorsk avdeling, opprettet i forbindelse med unionsoppløsningen.¹⁷¹ For å konkurrere med andre leverandører måtte fengselet forholde seg til tidsfrister og levere varer til rett tid. Dette forholdet var med på å sette krav til organiseringen av arbeidet og til fangenes effektivitet.

Kvinnefengselet leverte også til det private næringsliv, hvor noen videresolgte produktene i sine butikker, andre bearbeidet varene videre. Storkunder var varehuset Gunerius Pettersen, Fru Græves Væveskole i Drammensveien og Vikersund uldvarefabrikk. Varehuset Gunerius Pettersen på den andre siden av gaten, var kanskje den største kunden, de etterspurte

¹⁶⁸ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter*, § 9.

¹⁶⁹ *Fængselstyrelsens Aarbog, 1900-1927*.

¹⁷⁰ Blom, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, sitert i, 317, 318.

¹⁷¹ ”Kvitteringsbok for utført produksjon av klær 1913 – 1929”, Md – Inventar og utstyr diverse protokoller 1886-1929, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Fellekatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

stadig ”hæstedækkener”, tepper, votter, oppfalling av duker og håndklær. Teppene ble noen ganger levert tilbake til fengselet for at fangene skulle brodere på kundens navn. Vottene som var strikket, tovet og flosset var veldig populære, Gunerius Pettersen bestilte nye med få dagers mellomrom i vintermånedene. Fru Græves Væveskole bestilte regelmessig flere kilo ferdig spunnet garn. Vikersund uldvarefabrikk kjøpte vadmestoff som de antagelig benyttet til å sy klær for salg, en bestilling var på 133 meter vadmest. Fet pleiehjem kjøpte metervis med bommesi, et diagonalvevd bomullsstoff med lodden bakside, ofte brukt til kvinneundertøy.¹⁷²

De fleste kundene var likevel enkeltpersoner med relativt små bestillinger. Eksempler på bestillinger var et sengeteppe, nitten meter heklede blonder og en duk brodert med hardangermønster, et par strikkede strømper, 45 kilo pussegarn, et skjørt, femten meter filleryer, 44 meter lerret, et sengeteppe og seks skjorter, et underskjørt, hekling av ti brikker, søm av en kjole, søm av tre soveposer, fullføre hardangersømpute, strikke to par sokker, hekle et sengeteppe, hekle tre kraver, to frakker, et par bukser, en vest, en barnekjole og tre guttedresser, strikke tre par rette og vrangne strømper, veve 26 meter fillerye og strikke en herregenser.¹⁷³ Variasjonene i bestillingene viser en høy kompetanse på tekstilarbeider i fangebefolkningen. De fleste arbeidsoppgavene var av en slik art at de kunne utføres på den enkelte celle, mens veving av stoff og filleryer måtte foregå på arbeidsstuen hvor vevene var plassert.

Det ble sett på som fordel hvis arbeidserfaringen og den strenge disiplinen skikket kvinnene til et fremtidig erverv. Vi vet ikke hvordan fangene opplevde arbeidssituasjonen, men Foucault viser frem et ”idealbilde” av et verksted i et kvinnefengsel:

Menneskemaskineriets stillferdige presisjon går her hånd i hånd med klosterets strenge reglement: ”På et kateter, over hvilket det henger et krusifiks, sitter en nonne. Foran henne utfører to rekker av kvinnelige fanger det arbeidet de er blitt pålagt, og ettersom syarbeidet nesten er enerådende, bevares hele tiden den ytterste stillhet ... I disse arbeidssalene synes alt å ånde bot og soning.”¹⁷⁴

¹⁷² ”Kvitteringsbok for utført produksjon av klær 1913 – 1929”.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Foucault, *Overvåking og straff*, 208.

Selv om det ikke var nonner som hadde tilsyn i Kristiania landsfengsel, foregikk arbeidet antagelig like stille under overvåking av inspektører og oppsynspersonale, eller på den enkelte celle. Unntaket var nok lyden fra vevstolene hvor bommene ble slått inn mot det vevde arbeidet. Inspektørene ved landsfengselet hadde egne inspektørstoler, de var ekstra høye slik at inspektørene fikk god oversikt.¹⁷⁵ Som nevnt tidligere var det refselsesgrunn hvis fangene snakket med en medfange uten lov.

Religion

Kristiania Tukthus ble egen menighet første gang i 1732. Etter flere sammenslåinger og fraskillelser ble det ved kongelig resolusjon av 1838 opprettet et eget sognekald bestående av Kristiania Tukthus og Akershus Fæstnings Slaveri, og i 1854 fikk anstaltene hver sin prest.¹⁷⁶ Fra 1875 ble samtlige fanger i norske straffeanstalter pålagt å delta i gudstjenestene, bare fengselsdirektørene kunne gi fangene fritagelse for kortere eller lengre tid: ”naar saadant fandtes rigtigt”.¹⁷⁷ Denne tvangsbestemmelsen var helt grunnleggende for å nå alle fangene med det kristne budskap gjennom ukentlige gudstjenester.

Fengselspresten hadde en allsidig rolle med ansvar for kirken og gudstjenestene, sjelepleie, undervisning og boksamlingen. Han var også kontaktledd mellom pårørende og fangene og han fulgte opp løslatte fanger. Sigvard Hauge som var fengselsprest fra 1888 til 15. juni 1910 hadde også ansvar for Akershus landsfengsel. Etter at Hauge sluttet ble prestens oppgaver ivaretatt av tre Kristianiaprester, inntil O. A. Lützow-Holm ble ansatt. Lützow-Holm arbeidet som fengselsprest frem til 28. februar 1926. Fra 1. mars 1926 og årene frem til fengselet ble revet, var det pastor Rolv Selvig som fungerte som prest.¹⁷⁸

Hver søndag og helligdag ble det avholdt gudstjeneste. Fengselskirken fra 1743 lå i hovedbygningens annen etasje ut mot Storgaten, og var opprinnelig innredet med utrangert renessanseinventar fra Akershus slottskirke.¹⁷⁹ Prekestolen var plassert over alteret mot øst, inntil vindusrekken mot Storgaten. På veggen bak prekestolen var det hengt opp et stort hvitt kors, og altertavlen var et maleri av ”Frelseren”. Alteret var dekket av alterduk med to

¹⁷⁵ Se vedlegg 1 – bilde 11.

¹⁷⁶ *Norske arkivregistraturer, Bind 1: Fortegnelse over kirkebøker i stiftsarkivene i Kristiania*, utgitt av riksarkivet ved S.H. Finne-Grønn (Kristiania: Jacob Dybwad, 1915), 93.

¹⁷⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 67.

¹⁷⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VIII. 96, 1925 (Oslo: Aschehoug & Co., 1929), 14.

¹⁷⁹ Berg, *St. Hallvard*, 76.

sølvlysestaker og en gipsstatue på hver side. Prekestolalteret var bygd på et platå og gjerdet inn. Ved siden av alteret sto en døpefont, og et harmonium hvor organist Alvilde Augusta Erika Michelsen spilte salmer.¹⁸⁰

Kirkerommet innholdt seks rader med hvite benker på hver side av en midtgang. Langs tre vegger var det innelukkede stoler med forheng hvor fangene som sonet i enerom overvar gudstjenestene. Gudstjenestene ble overvåket av oppsynspersonale som sørget for ro, orden og sikkerhet. Også fængselsdirektøren hadde en egen innelukket stol hvorfra han uforstyrret kunne delta. Over de innelukkede stolene var det bygd gallerier med plass til flere deltagere. Ved inngangen til 1900-tallet hadde kirken seksten lukkede stoler for eneromsfangene.

Fængselspresten forrettet, en sjelden gang leste lærerinnen en prediken, og fra cirka 1914 ble religiøse lekfolk utenfra fængselet tilknyttet gudstjenesten.¹⁸¹ Det finnes ikke detaljert informasjon om innholdet i gudstjenestene, men ved hjelp av prestens rapporter er det helt klart at det ble lagt vekt på den enkeltes kamp mot synden, på selvransakelse og nåden. Fængselskirken sto nok ikke for en glad og lettvindt kristendom, men en alvorlig og inderlig.

Fængselsledelsen var opptatt av at fangene mottok det kristne budskapet, om de fulgte med på prekenene og hvordan de oppførte seg under gudstjenestene. Presten observerte og rapporterte. Han påpekte når kvinnene som sonet i enerom brøt reglene og snakket til medfanger under oppholdet i kirken, noe som medførte bortvisning for en periode eller annen refselse. Selv om deltagelse i gudstjenestene var påbudt, var det enkelte som ikke deltok. Noen viste uvilje mot kirken, mens andre ble nektet deltagelse som en refselse fra ledelsen. Som regel oppførte fangene seg eksemplarisk og i 1908 uttalte presten Sigvard Hauge at han, "[...] ikke har vært tilstede i nogen kirke hvor der hersker saadan ro og opmerksomhet som i fængselskirken. Salmesangen og menighetssvarene lyder kraftig, idet hele fangemenigheten deltar deri".¹⁸² Denne eksemplariske oppførselen indikerer at fangene hadde lært hvordan de måtte oppføre seg for ikke å få tilsnakk eller refselser, eller at de var fasinert og likte og høre prestens ord.

¹⁸⁰ Se vedlegg 1 – Bilde 10

¹⁸¹ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VI. 117, 1914 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1917), 10.

¹⁸² *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, V. 39, 1907 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1911), 8.

Presten observerte og vurderte om kvinnene ble berørt av gudstjenestenes ord og handlinger. Han tolket at kvinnene var engasjerte fordi de ved flere anledninger ønsket utdypende forklaringer om temaer fra gudstjenesten. I følge presten var det kun unntakelsesvis at kvinnene fornektet de ”bibelske sannheter”. Enkelte år rapporterte presten om tegn som tydet på at flere av eneromsfangene hadde gjennomgått en vekkelse.¹⁸³ I følge musikk- og religionsviter Ingrid Gjertsen betyr en vekkelse at mennesker blir: ”vekket opp fra et liv i vantro (død) til tro på Gud (liv)”.¹⁸⁴

Lekfolk deltok i den religiøse forkynnelsen fra 1914. Når presten hadde tjenestefri hadde menn fra indremisjonen oppbyggelige seanser for fangene.¹⁸⁵ I 1918 hadde presten ved flere anledninger trukket inn utenforstående som bidro med sang og musikk, det ble spilt orgel og fiolin.¹⁸⁶ Slik religiøs sang står sentralt i alle religiøse vekkelser fordi ”sangen på en spesiell måte har evnet å gripe sinn og tanker og gjort budskapet levende”.¹⁸⁷ Som vist tidligere fikk fanger med gode sangstemmer undervisning i sang, noe som styrket salmesangen i kirken.

Den nyansatte direktør Axel Smedal og presten Sigvard Hauge var enige om at kirkenes virksomhet og straffen generelt ga heldige resultater:

[...] i det forløbne Aar har været heldige Virkninger at spore. Navnlig har han lagt Mærke til, at Fanger, som i Begyndelsen af Straffetiden ansaa sig uskyldige eller for strengt dømt og derfor var umedgjørlige, senere er kommet til en bedre Erkjendelse. Den idømte Straf har efterhaanden faaet deres Samvittigheds Bifald, og Ordet om Synden har godtgjort sig selv for Samvittigheden som Sandhed.¹⁸⁸

Her kan vi lese at religionsutøvelsen og straffen har hatt den ønskelige disiplinerende virkning når selv fanger som mente at de var uskyldig eller for strengt dømt, endret holdning.

¹⁸³ *Fængselstyrelsens Aarbog*, 1901-1927.

¹⁸⁴ Ingrid Gjertsen, Religiøs folkesang belyst ut fra religiøs forståelse og praksis i norsk lekmannsbevegelse. I: Anders Gustavsson, red., *Religiösa väckelsesrörelser i Norden under 1800- och 1900-talen: Aktuell forskning presenterad vid ett symposium*.s. 117-127 (Lund: Centrum för religionsetnologisk forskning, 1985), 117,118.

¹⁸⁵ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VI. 117, 1914 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1917), 10.

¹⁸⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VII. 79, 1919 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1923), 6.

¹⁸⁷ Gjertsen, *Religiösa väckelsesrörelser i Norden under 1800- och 1900-talen*, 118.

¹⁸⁸ *Fængselstyrelsens Aarbog*, V. 7, 12.

Prestens syn på fangemenigheten

Fangemenigheten besto av kvinner dømt for tyveri, fosterfordriveri og barnemord, i tillegg til flere marginale grupper. Hvis vi ser nærmere på hva fengselspresten mente om fangene, finner vi at Sigvard Hauge oppfattet tyver som mer lettsindige og upåvirkelige og av et dårligere slag enn barnemordere. Hans favorittfanger var de yngre kvinnene som var dømt for drap på egne nyfødte barn, de var lettest å påvirke.¹⁸⁹ Sigvard Hauge anså gruppen med barnemordere og fosterfordrivere som personer med dypere sjel, og som var ”mottagelige for Guds ords paavirkning”, i motsetning til tyvene hvor ”arbeidet med de sidste falder ofte trøsteløst tungt, da deres karakterer ganske underminert paa grund av drikk, uteliv og usedelighet. [...] Og naar de saa kommer ut, vil de saa ofte før eller senere gjenopta sit natteliv paa gaterne og sin drikketrafik”.¹⁹⁰

Holdningen som kommer til uttrykk i sitatet viser fordømmelse av selve livsførselen til vinningsforbryterne og ikke bare den forbrytelsen som fangen har utført.

Prest og fange

Et godt forhold mellom prest og fange ble sett på som grunnleggende for at fangene skulle bli lovlydige og moralske samfunnsborgere etter endt soning. Samspillet foregikk ved søndagens gudstjenester, bibeltimer, jevnlig samtaler mellom enkeltfanger og presten og mer sporadiske oppbyggelige møter med prekener, allsang og musikk. Dette var kommunikasjonssituasjoner hvor taler (autor) hadde et overordnet perspektiv, som ikke adressaten nødvendigvis delte. Prestens mål var å få kvinnene til å tenke over og angre på sine kriminelle handlinger og tidligere levesett. En religiøs omvendelse skulle bidra til at kvinnene ble mer moralske og gode mennesker.

Som nevnt tidligere ble den nye fangen etter tre dager overført til den ordinære cellen, hvor hun skulle tilbringe de neste måneder eller år. Der fikk hun besøk av presten som blant annet forhørte seg om hun var døpt og konfirmert, grunnleggende opplysninger for prestens arbeid med fangen. Kvinnens sjelstilstand, tidligere vandel og livsforhold ville presten også

¹⁸⁹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, V. 29, 9.

¹⁹⁰ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, VI. 134, 1915 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1918), 12.

ha kunnskap om.¹⁹¹ Fængselsprest Sigvart Hauge rapporterte om at flere fanger, både celle- og fellesfanger led under en trykket stemning:

Religiøst upaavirkelige fanger kommer og beklager sig over, at de er saa "lei" sig selv. De kommer kun for at sige, at de har det slemt; ogsaa om de indrømmer, at der er én Ting, som fattes dem, vil de dog ikke bryde med Fortiden".¹⁹²

Det viktigste verktøyet presten hadde til rådighet var språket. Som Mikhail Bakhtin påpeker, er all menneskelig adferd knyttet til språk. I kommunikasjonssituasjoner som mellom prest og fange er både taler (prest) og lytter (fange) aktive deltagere. Bakhtin skriver:

Den lyttande, som oppfattar og forstår betydningen (den språklege) av talen, inntek i røynda samtidig ein aktiv svarande posisjon i høve til talen: han er einig eller ueing med (fullstendig eller delvis), utfyller den, gjer bruk av den, gjer seg klar til å handla på grunnlag av den, osv. Denne svarande posisjonen til lyttaren vert utforma gjennom heile lytte- og forståingsprosessen heilt frå byrjinga, stundom bokstavleg tala frå den talande sitt første ord.¹⁹³

I utgangspunktet kan det være lett å forstå fangen som passiv og maktesløs i forhold til presten, men Bakhtin viser at i en kommunikasjonssituasjon er begge parter aktive. Hvis den nye fangen ikke oppfattet spørsmålet eller valgte å ikke svare, fikk ikke spørsmålsstilleren (presten) den kunnskap han ønsket om fangen. Hvor villig fangen var til å fortelle om sin fortid og sine feil var antagelig avhengig av om det var etablert et tillitsforhold mellom fangen og presten.

Presten måtte etablere en dialog hvor han, sammen med den underordnede lærerinnen fikk testet kvinnene i kristendoms kunnskap, lesing og skriving. Tilegnelse av kunnskap om den nye fangen var ytringenes tematiske innhold. Det er talesubjektet (presten) som velger språklig middel og type talesjanger, med utgangspunkt i hans plan for ytringen.¹⁹⁴ Stilen blir blant annet påvirket av talerens subjektive forhold til det tematiske innholdet i ytringen. I denne situasjonen vil prestens utspørring av fangen om kristendom være preget av prestens positive forhold til temaet og hans ønske om å påvirke. Testingen av fangenes

¹⁹¹ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter*, § 6.

¹⁹² *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 14.

¹⁹³ Bakhtin, *Spørsmålet om talegenrane*, 10.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 27.

kristendomskunnskaper foregikk ved at presten og lærerinnen stilte spørsmål til fangen, og fangen svarte på spørsmålene. Som Bakhtin påpeker er replikker i ytringer relatert til hverandre i en dialog. Relasjonen ” spørsmål – svar, stadfesting – innvending, stadfesting – semje”, ligner på den antatte relasjonen mellom prest og fange.

Hvor godt fangene kunne lese og skrive, var spørsmål presten og ledelsen ville ha svar på. Kunnskapstesten var en videreføring av testen i kristendom som var den første kontakten mellom prest og fange hvor han også forhørte seg om hennes liv. Forholdet blir som en kjede av ytringer som startet fra første soningsdag og fortsatte til etter avsluttet soning. Som Bakhtin påpeker må derfor ytringene studeres i relasjon til hverandre, da de er svar på både tidligere og fremtidige ytringer.¹⁹⁵

Resultatene fra undersøkelser og tester ble omhyggelig skrevet ned og strukturert i årlige statistikker, hvor de ble sammenlignet med tilsvarende statistikker for andre fengsler.¹⁹⁶ For det tilfeldige valgte året 1907 ble 81 fanger testet av presten, og resultatet viste at 40 fanger hadde gode og 41 hadde dårlige kunnskaper i kristendom. Hvilke spørsmål som ble stilt og hvor mye fangene måtte kunne for å oppnå et godt resultat vites ikke. Testen viste at alle fangene kunne lese, men fem av kvinnene kunne ikke skrive.¹⁹⁷ I følge Michel Foucault vil denne type samtale være en måte for fengselsledelsen å tappe den innsatte for kunnskap. Den tilegnede viten var grunnlaget for å omforme fangen.¹⁹⁸

Sjelepleie

En av prestens viktige oppgaver var sjelepleie for fanger som sonet i isolasjon, og han brukte mye tid på samtaler. Fangene satt alene med seg selv, innesperret i en liten celle, bare med sine egne tanker og samvittighet. Ved tilsvarende forhold i tidligere tider viser Foucault betydningen av fangevokterens besøk: ”Ved hvert besøk i cellen faller noen velviljens ord fra denne ærlige munn og går rett til fangens hjerte, og avføder takknemlighet, håp og fortrøstning. Han elsker sin vokter, og det fordi vokteren er mild og medfølende”.¹⁹⁹ Hvis den sprenglærde og mektige mannlige presten og den kriminelle, mer uvitende og maktesløse

¹⁹⁵ Ibid., XX.

¹⁹⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog*, 1900-1927.

¹⁹⁷ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, V. 168, 1908 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1912), 34.

¹⁹⁸ Foucault, *Overvåking og straff*, 215.

¹⁹⁹ Ibid., sitert i., 204.

kvinnelige fangen fikk et slikt tett forhold, lettet det prestens oppgave med å trenge inn i fangens sinn og omvende henne til et kristent og lovlydig liv.²⁰⁰

Presten hadde også samtaler med fellesfangene hvis de ønsket det, men han mente det var vanskeligere for dem å tilegne seg en varig forandring i sinnet. Han påpekte at fangenes samliv med hverandre medførte at de mistet sin motstandskraft mot fristelser av forskjellige slag, og at de daglig opplevde personlige nederlag. Men hevdet han, fellesfanger som klarte å holde sitt religiøse forhold inntakt ville være bedre rustet til livet utenfor landsfengselets murer enn eneromsfangene. Kvinnene hadde allerede i fengselet blitt modnet ved å stå i mot vanskelige prøvelser.²⁰¹

Sensur

Å skrive og motta brev var i tillegg til de meget sjeldne besøk, den eneste kontakt fangene hadde med familien, og presten fungerte som bindeledd. Han leste og sensurerte innkomne og utgående brev for å passe på at fangene og de pårørende ikke skrev om forbudte temaer.²⁰² Brevsensuren begrenset de innsatte og deres pårørendes ytringsfrihet, de fikk ikke ha sine tanker og følelser i fred. I følge Schaanning ble kontroll av brevskrivning brukt som et viktig oppdragelsesmiddel, blant annet fordi fangene ikke fikk lov til å skrive nedsettende om fengselet, funksjonærene, dommer, øvrighet eller at det var blitt vitnet falskt i rettsaken mot henne.²⁰³

Fangevennen Andreas Mathisen skrev et brev til sin venn Jenny J. i 1906 som omhandlet hennes skilsmisse. Fængselsprest Hauge og direktør Smedal var samstemte da de konkluderte med at Jenny ikke hadde godt av å lese brevet. Hauge sendte brevet i retur til Mathisen og begrunnet avgjørelsen slik: ”da hun har faat sit sind sterkt oprevet ved skilsmissesagen, hun trenger nu ro for ikke at tape likevægten”.²⁰⁴ En slik avgjørelse ble antagelig gjort ut fra et paternalistisk omtenkstomt sinnelag hvor presten og direktøren vurderte hva de mente var best for Jenny J..

²⁰⁰ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 407.

²⁰¹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 14.

²⁰² *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*. Av 12. Desember 1903, §§ 26-27; *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter*, § 21.

²⁰³ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 151.

²⁰⁴ ”Brev fra fængselsprest Sigvart Hauge til Andreas Mathisen, av 1. mai 1906”, Journalsaker 1903 -1925, Ja – Journalsaker (Presten), 1886-1940, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

Progressiv klasseinndeling

Inndeling av fanger i klasser etter type forbrytelse, ble innført ved Botsfengselet i 1869.²⁰⁵ Etter evalueringer endret man systemet og i 1886 ble progressiv klasseinndeling innført ved fellesanstaltene. Alle fanger startet i klasse en, og klasseklatringen var avhengig av oppførsel og fengselsledelsens vurdering.²⁰⁶

Klasseinndelingen skulle oppmuntre fangene til å oppføre seg bra. Ved landsfengselet ble denne ordningen brukt til å sortere kvinnene i grupper. Fangene kunne gjennom flid og god oppførsel klatre opp i en høyere klasse, noe som innebar muligheter til forbedrede soningsforhold. Prinsippet med klasseinndeling rangerte fangene hierarkisk. Espen Schaanning skriver at rangeringen sorterte de ”beste” fangene på toppen og de ”dårligste” fangene på bunnen. Han påpeker: ”poenget er å få lokket de gode fangene til flid og innsats, så fikk heller de dårlige fangene bli igjen i bunnen”.²⁰⁷ Det å forbli i nederste klasse betydde et vanskeligere fengselsopphold, med færre rettigheter og goder enn medfangene. Systemet resulterte i et internt hierarki mellom fangene, som antagelig la grobunn for sjalusi, krangling og dårlige forhold.

Det var fem klasser og i de høyere klassene fikk fangene større adgang til brevveksling, besøk og andre goder. Fangenes privilegier varierte fra fengsel til fengsel, for eksempel var det i Trondheim landsfengsel i 1901 et privilegium å få lov til å bruke tannbørste, hvis man fikk en slik tilsendt, et gode som ikke var nevnt for kvinnefangene. I løpet av undersøkelsesperioden var det kun små endringer i klasseinndelingsreglene og disse er det derfor ikke tatt hensyn til.

I nederste klasse fikk fangene bruke regnetavle og griffel på helligdager, hver tredje måned fikk de sende og motta brev og ta imot besøk. I 1910 var det korteste oppholdet i klasse en tre måneder ved førstegangs soning i landsfengselet. Hadde fangen sonet en gang før, var minstetiden seks måneder, hvis hun hadde sonet to eller flere ganger før økte tiden til

²⁰⁵ Hauge, *Straffens begrunnelse*, 236.

²⁰⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, del 1, 104, 105.

²⁰⁷ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 183.

minimum ni måneder. Resultatet av disse reglene var at tilbakefallsforbryterne fikk skjerpet straff med vanskeligere forhold.²⁰⁸

Fangene i klasse to fikk tilgang til skrivebøker og skrivesaker på helligdager, brevveksling og besøk ble tillatt hver annen måned. Fangene fikk lov til å ha familiebilder på cellen. Korteste opphold i klassen var seks måneder, for de med en tidligere sonings erfaring var minsteoppholdet ni måneder, og for de som hadde sonet to eller flere ganger ble oppholdet minst tolv måneder i klasse to før neste opprykk.²⁰⁹

I klasse tre fikk fangene på helligdager utdelt skrivebøker, skrivesaker, tegnebøker, tegnesaker og enkelte andre nyttige ting. Brevveksling og besøk ble innvilget hver sjettede uke. Korteste opphold i klasse tre for fanger som sonet mindre enn fire års fengsel var ni måneder. For fanger som skulle sone fengsel i fire år eller mer var minstetiden tolv måneder. Her ser vi en ny variant i regelen om klasseklattring, som var påvirket av hvor lang dom forbryterne skulle sone.²¹⁰ Jeg tolker det som et tegn på at fengselsstyrelsen tok hensyn til hvilken forbrytelse den enkelte hadde utført.

I klasse fire fikk fangene utdelt skrivebøker som de kunne bruke i hviletiden på hverdager. De kunne brevveksle og få besøk en gang per måned. Korteste opphold i klasse fire for fanger som sonet mindre enn fire års fengsel, var tolv måneder. For fanger som sonet tidsbestemt fengsel i fire år eller mer, var det atten måneder og for livstidsfanger var det to år. De fangene som hadde sonet i landsfengselet tidligere og fangene som var blitt refset eller irtettesatt under fengselsoppholdet, kom ikke i høyere klasse enn dette. Jeg forstår regelen som at fengselsstyrelsen mente at residivister var kvinner med utpreget forbrytersk natur og at de derfor ikke kunne bli fullstendig rehabilitert.

I femte og øverste klasse kom fanger som ”særlig maatte have udmærket sig ved en i alle Henseender god Opførsel”. De fikk lov til å bruke salmodikon og tegnesaker i fritiden på hverdager. Salmodikon er et strengeinstrument med en streng som var utviklet for å spille kirkemusikk.²¹¹ Direktøren kunne også gi den enkelte fange andre og større friheter.²¹²

²⁰⁸ Reglement for Klasseinddeling og Arbeidspenge m. v. i Fælles-Strafanstalterne av 20de januar 1886, Undervisning i straffeanst. 1882-1909, Db – Saker ordnet etter emne. Nr 852., S – 1043 Justisdepartementet, Fengslesstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ <http://nn.wikipedia.org/wiki/Salmodikon> (Lest 31.07.10).

Fanger i høyere klasse som ble satt ned et trinn mistet opparbeidede rettigheter. Nedrykk ble iverksatt ved regelbrudd som oppsetsighet, ulydighet, upassende oppførsel mot oppsynspersonell, rømningsforsøk, å bli tatt med forbudte gjenstander, å ha snakket eller kontaktet andre fanger, sloss med medfange, vært doven, arbeidet dårlig, ødela inventar eller hadde vist annen upassende eller uanstendig oppførsel. I tillegg ble fanger som ble fengslet på nytt, etter løslatelse på prøve plassert i klasse en.²¹³ Oversikt over rettigheter og goder i de ulike klassene er sammenfattet i tabell 6-1.

²¹² *Reglement for Klasseinndeling og Arbeidspenge m. v. i Fælles-Strafanstalterne av 20de januar 1886.*

²¹³ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 46.

Tabell 6-1: Fangenes rettigheter i ulike klasser

	Sende og motta brev	Motta besøk	Arbeidspenger	Goder
Klasse 1	En gang hver tredje måned	En gang hver tredje måned	Ingen	Regnetavle og griffel til bruk på helligdager
Klasse 2	En gang hver annen måned	En gang hver annen måned	Seks øre per dag, kroner 1,50 per måned	Som over + skrivebøker og skrivesaker til bruk på helligdager. Tillatt med bilde av egen familie.
Klasse 3	En gang hver sjettede uke	En gang hver sjettede uke	Åtte øre per dag, kroner 2,00 per måned	Som over + tegnebøker, tegnesaker og andre nyttige ting til bruk på helligdager.
Klasse 4	En gang per måned	En gang per måned	Ti øre per dag, kroner 2,50 per måned	Som over + skrivebøker til bruk i hviletiden på hverdager.
Klasse 5	En gang per måned	En gang per måned	Tolv øre per dag	Som over + salmodikon og tegnesaker til bruk i hviletiden på hverdager. Direktøren kunne gi andre og større friheter.

Kilde: Reglement for Klasseinndeling og Arbeidspenge m.v. i Fælles-Strafanstalterne.

Fordelingen av antall fanger i de fem klasser endret seg i perioden. 1901 var året med flest fanger og hvor det var overvekt av kvinner i klasse en. Også 1911 var et år med mange fanger totalt og mange fanger i klasse en. Året 1911 fremstår som et vendepunkt, fangetallet fikk en nedadgående trend, med unntak av slutten av perioden hvor det var en midlertidig økning. Hovedtrenden viser selvsagt at det er flest fanger i klasse en, da alle nye fanger begynte sin soning i nederste klasse. Det ble færre fanger etter hvert som man kommer i høyere klasse. I løpet av hele perioden er det kun to fanger som er registrert i klasse fem.²¹⁴

²¹⁴ Se vedlegg 6.

Arbeidspenger

Fanger i klasse to eller høyere fikk rett til arbeidspenger, et mindre beløp som ble anbefalt brukt til å understøtte fangens pårørende eller som erstatning til offeret. Fangene som utviste flid og dyktighet kunne tjene inntil seks øre per arbeidsdag eller kroner 1,50 i måneden, i klasse tre var satsen inntil åtte øre per arbeidsdag eller kroner 2,00 hver måned, i klasse fire kunne kvinnene tjene inntil ti øre hver arbeidsdag, noe som tilsvarte kroner 2,50 per måned, og i øverste klasse kunne fangene tjene inntil 12 øre per arbeidsdag.²¹⁵ Ideen om å bruke belønning som disiplineringstiltak er gammel og universell. Foucault skriver om bruk av belønning fra Frankrike tidlig på 1800-tallet:

Man må ikke [...] stusse ved å gi belønninger i form av mer penger, bedre mat, eller endog forkortelse av straffetiden. Er det noe som kan vekke til live begrepene om godt og vondt i forbryterens sinn, få ham til å tenke moralsk og til å stige i egen aktelse, så er det muligheten for å oppnå en eller annen belønning.²¹⁶

Schaanning videreutvikler belønningsbegrepet, belønning er fravær av straff og derfor egentlig det samme. Han skriver: ”Man kan benytte fratagelse av belønning som straff eller fravær av straff som belønning”.²¹⁷ Ut fra Schaanning kan fanger som oppførte seg bra og rykket opp i høyere klasse med de begunstigelser som fulgte, ha blitt belønnet med fravær av straff ved å ikke lenger være i laveste klasse.

I følge direktør Axel Smedal hadde enkelte fanger ytret ønske om å bruke arbeidspenger til å kjøpe klær før løslatelsen, ”da de ikke vil se ut som slaver”. Slike ønsker var i følge Smedal uttrykk for narraktighet. Når fangene ønsket å bruke pengene til å kjøpe verktøy eller arbeidstøy, var det noe han kunne oppmuntre:

Det er neppe for sterkt sagt, at en vesentlig del af Arbeidspengene forbruges i de allerførste dage efter løsladelse og da enten til drikk og kommers eller til kjøb af alslags mindre nødvendige ting, pyntesager, uhr, kjæde m.v. Ulykken vedrørende dette er ikke blot, at pengene ødes, men de løsladte kommer derved – sammen med venner og venninder – ind i en tummel og rus, som meget ofte bringer dem lige

²¹⁵ ”Skriv fra Axel Smedal om klasseinndeling av 1910”. Angående arbeidspenger og klasseinndeling. S-1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

²¹⁶ Foucault, *Overvåking og straff*, sitert i., 211.

²¹⁷ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 179.

tilbake i forbrydelsen. Det er derfor blant fengselsmand baade hjemme og ude en ikke lidet udbredt mening, at arbeidspengene er likesaa meget til skade som til gagn for de løsladte og derfor for den sags skyld gjerne kunde sløifes.²¹⁸

Dette skriver Axel Smedal i et brev til ekspedisjonssjef Woxen i 1901 for å gjøre noe med problemet, han foreslo også å henge opp en plakat i cellene hvor det ble forklart at pengene var en gave fra staten til fangene, og at de kunne bli inndratt igjen. Her var nok ikke direktøren på linje med fangene, de hadde helt sikkert ønsket å beholde arbeidspengene. Brevet kan også leses som omsorg for fangene, Smedal ønsket ikke at de tidligere fangene skulle komme i en situasjon som førte til nye forbrytelser med påfølgende fengselsopphold.

I 1920 hevet Justisdepartementet satsen for arbeidspenger: ”I 1ste klasse kan fra den tid direktøren bestemmer, gis menn inntil 20 øre pr. dag, kvinner inntil 15 øre. I 2nen klasse kan gis inntil henholdsvis 30 øre og 25 øre, i 3dje klasse inntil 50 øre og 40 øre, i 4de klasse inntil 60 øre og 50 øre og i 5te klasse 70 øre og 60 øre.”²¹⁹ Tabell 6-2 viser en oversikt over hvor mye arbeidspenger kvinnelige og mannelige fanger fikk i 1920.

Tabell 6-2 Sats for arbeidspenger i 1920

Arbeidspenger per dag	Klasse 1	Klasse 2	Klasse 3	Klasse 4	Klasse 5
Fanger kvinner	15 øre	25 øre	40 øre	50 øre	60 øre
Fanger menn	20 øre	30 øre	50 øre	60 øre	70 øre

Kilde: Fængselstyrelsens Aarbog, Norges offisielle Statistik, - VII. 132. 1921. (Kristiania: Aschehoug & Co., 1924), 2.

Tabellen viser at mannelige fanger tjente mer enn kvinnelige fanger. Hvorfor denne skjevheten? For å svare på spørsmålet er det nødvendig å se på datidens generelle lønnspolitikk hvor menn ble sett på som forsørgere og kvinner var definert som ikke-forsørgere.

For å forstå hvor mye arbeidspengene utgjorde i forhold til annen lønn i samtiden ser vi at størrelsen på en månedlig hushjelp, i tillegg til kost og losji var i snitt 60 kroner for kvinner i aldersgruppen 20-24 år og 68 kroner i gruppen 25-54 år.²²⁰ For kvinnefangene ble månedslønnen henholdsvis 3,60 kroner, 6,00 kroner, 9,60 kroner, 12,00 kroner og 14,40

²¹⁸ ”Brev fra Axel Smedal til Expeditionschef Woxen av 21. mars, vedrørende arbeidspenger”, Angående arbeidspenger og klasseinndeling, S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

²¹⁹ *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges offisielle Statistik*, VII. 132, 1921 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1924), 2.

²²⁰ <http://www.ssb.no/histstat/aarbok/ht-0605-255.html> (Lest 30.07.10).

kroner, mens de mannelige fangenes månedslønn utgjorde 4,80 kroner, 7,20 kroner, 12,00 kroner, 14,40 kroner og 16,80 kroner.

Utenfor fengselet ble pengene forvaltet av lokale arbeidskontor eller politimyndighetene. Fangene hadde ikke rettskrav på arbeidspengene, representanter fra fengselet kunne inndra ikke-utbetalte arbeidspenger fra løslatte fanger som hadde uønsket oppførsel.²²¹

Regelbrudd

Det er nærliggende å mene at uorden ble sett på som ødeleggende i et slikt gjennomregulert samfunn. Uorden er blant annet synonymt med rot, anarki, bråk, spetakkel, kaos og oppløsning, uønskede forhold som fengselsmyndighetene gjorde mye for å unngå. Det var derfor regler som dekket de fleste forhold i fengselet, og brudd på disse var refselsesgrunn.

Var reglene meningsfylte eller meningsløse restriksjoner? Mary Douglas definerer regler som meningsløse og tilfeldige hvis de kun er til for disiplinens skyld. Regler med mening er forankret i læring eller i moral.²²²

Mange av reglene var utformet som rammebetingelser og derfor umulig for fangene å opponere mot. Andre regulerte hvordan fangen skulle oppføre seg i forskjellige situasjoner: ”Fangerne skal vise Ærbødighed og ubetinget Lydighed mod samtlige deres Foresatte i Strafanstalten. De skal opføre sig høfligt og anstændigt mot Enhver i Strafanstalten saavel deres Foresatte som Medfanger”.²²³ Det var en subjektiv vurdering om en slik regel var blitt brutt og de ansatte i fengselet hadde antagelig forskjellige oppfatninger av hva som var ærbødig, høflig og anstendig oppførsel. En annen regel sa at brevskrivning kun skulle foregå om søndager og helligdager. Denne regelen vil i henhold til Douglas sin kategorisering være meningsløs og bare være til for disiplinens skyld.

Fangene som var oppsetsige og ulydige, oppførte seg upassende mot oppsynet, vegret seg mot å arbeide, var dovne, utøvet slett arbeid og ødela inventar, brøt reglene. Det gjaldt også fanger som var i konflikt med sine medfanger, meddelte seg til annen fange, var i slagsmål eller hatt annet ufredelig forhold til medfange, oppførte seg upassende eller

²²¹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 106.

²²² Douglas, *Rent og urent*, 58.

²²³ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbejdsanstalter*, § 19.

uanstendig. Det var regelbrudd når fangene ble tatt med ulovelige gjenstander som de hadde stjålet eller smuglet inn. De fleste av reglene som det ble syndet mot, var i henhold til Douglas sin kategorisering, meningsløse, da de kun var til for å opprettholde disiplinen i fengselet. Oversikt over regelbrudd for 1901-1918 er samlet i tabell 6-2, det mangler data for resten av perioden.

Tabell 6-2: Oversikt over regelbrudd i perioden 1901-1918

År/Regel-brudd	Oppsetsighet, ulydighet, upassende oppførsel mot oppsynet	Besittelse av ulovelige gjenstander	Kontakt med annen fange	Arbeids-vegring	Slagsmål, ufredelig forhold til medfange	Ødelegge inventar	Lat, slett arbeid	Upassende eller uanstendig oppførsel	Tot. per år
1901	5	3	3		2	3		11	27
1902	5		5		5	1		4	20
1903	4							3	7
1904			1		2	1			4
1905		2	2			1		2	7
1906	3	1	1			1		2	8
1907	2				1	1			4
1908	4		7					1	12
1909	4					1		1	6
1910	1		1			2		6	10
1911	6	2	4		3	2		5	22
1912	1				1				2
1913	2					1			3
1914	1							1	2
1915								1	1
1916	7				2		1		10
1917	2				1				3
1918	1			1	1	1			4
Totalt per regel	48	8	24	1	18	15	1	37	152

Kilde: Fengselsstyrelsens Aarbøger 1901-1918.

Tabellen viser at den regelen som oftest ble brutt var å vise høflighet ovenfor ansatte og fanger. Det medførte også ofte reaksjon når fangene tok kontakt med andre fanger og ved slagsmål. Kun en fange var så lat eller arbeidet så slett at det ble sett på som regelbrudd. Det var heller ikke mange fanger som ble tatt for å besitte ulovlige gjenstander, antagelig fordi det var streng kontroll og vanskelig å få tak i ulovlige gjenstander. Det var ved de få anledningene når fangene fikk besøk at det var mulig å motta ulovlige gjenstander utenfra. Slike besøk var strengt regulert, og direktøren måtte godkjenne hvert enkelt tilfelle. Fangenes besøk av

slektninger eller bekjente var strengt overvåket av en fengselsfunksjonær: ”der nøie har at paase, at Fangerne Intet modtager af de Besøgende”.²²⁴

Refselse

Fengselsdirektøren bestemte når en fange skulle refses, ved de alvorligste refselsene ble avgjørelsen tatt av fengselsrådet eller Justisdepartementet. Direktøren kunne velge mellom disiplinærtiltak som innskrenkning av cellebesøk, nektelse av beskjefligelse, berøvelse av enkelte måltider i inntil fjorten dager, inndragning av godskrevne arbeidspenger, nedsettelse i en lavere klasse, innsettelse i straffecelle i inntil fjorten dager, innsettelse i enerom i inntil en måned hvor tiden ikke ble medregnet i straffetiden, hardt natteleie inntil atten dager, mørk celle inntil seks dager, innskrenkning av kosten til vann og brød inntil tolv dager, det siste gjaldt bare for personer over atten år. Legemlig refselse ble bare utført på mannsfanger. Når en fange var satt på vann og brød, fikk hun i løpet av dagen 750 gram brød i tillegg til vann og 10 gram salt.²²⁵ Direktøren kunne også sette sammen flere refselser for et reglebrudd, noe som ikke var uvanlig. Når det var bestemt at en fange skulle refses, måtte straffen gjennomføres selv om straffetiden ble overskredet.²²⁶ Et uavklart spørsmål er om fangene endret adferd på grunn av refselsene. En samlet oversikt over gjennomførte refselser i 1901-1918 vises i tabell 6-3.

²²⁴ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter*, § 22.

²²⁵ Ellingsen, ”Kvinner og kriminalitet”, 93.

²²⁶ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 121.

Tabell 6-3: Oversikt over type refselsler i perioden 1901-1918

År/ Refselse	Nektelse av beskjeftigelse	Fjerning av enkelte måltider	Nedsettelse i klasse	Innsettelse i enrum etter fl. §30, nr.7	Innsettelse i straffecelle	Hardt natteleie	Innsettelse i enrum for en tid, ikke medregnet i tvangsarbeids-tiden	Vann og brød	Totalt per år
1901	14		12		15	3		1	45
1902	12	5	6		13	10			46
1903	3	1	5		3	2			14
1904	2		3		2	2		2	11
1905	4		5		4			4	17
1906		1	4		3	1		2	11
1907	3				3	1		3	10
1908	2		4		5			5	16
1909						1		5	6
1910		5						5	10
1911		18	1						19
1912		2							2
1913		1		1				1	3
1914		1						1	2
1915								1	1
1916		8					1	1	10
1917		1			2	1			4
1918		2			2				4
Total per refselse	40	45	40	1	52	21	1	31	231

Kilde: Fængselsstyrelsens Aarbøger 1901-1918.

Tabellen viser tydelig en markant nedgang i antall refselsler i 1903, året hvor direktør Gløersen ble erstattet av direktør Axel Smedal. Det avslører hvor stor rolle direktørens handlinger spilte for fangenes soningsforhold. Ved sammenligning av tabell 6-2 og 6-3 ser vi at det er 152 regelbrudd som ble straffet med 231 refselsler, det viser at direktøren benyttet sin mulighet til å kombinere flere refselsler når fangene brøt reglene.

Disiplinærstraffene som var forbundet med mat, som å bli satt på vann og brød eller berøvelse av enkelte måltider utgjorde en tredjedel av tilfellene. Schaanning viser til den enkle og velkjente strategi for straff hvor man finner ut hva fangene setter mest pris på og deretter tar dette fra dem. Ofte kan dette være god og velsmakende mat, derfor vil det å fjerne måltider og å sette fangene på vann og brød kunne være en effektiv avstraffelse. ”Straffen

måtte snarere gripe fatt i smaken, opplevelsen, den sanselige nytelsen – alt som påvirker fangenes sinnsstemning”.²²⁷

Foringelse av de fysiske soningsforholdene som innsettelse i enerom, straffecelle og hardt natteleie utgjorde også en tredjedel. En mindre del besto i å nekte fangene å arbeide. Den siste type refselse var nedsettelse i klasse, som innebar færre besøk, sjeldnere lov til å skrive og å motta brev, mindre tilgang til bøker, til å arbeide eller få undervisning og lavere eller ingen arbeidspenger.

Som vi har sett ble fangene disiplinert gjennom arbeid, gjennom religion og samvær med presten, gjennom rammebetingelser som klasseinndeling og gjennom overvåking av eventuelle regelbrudd som førte til refselser. Ut fra det rigide regelverket var en mønsterfange en som angret sin livsførsel og sin forbrytelse. Hun var en ydmyk og stille person som gjorde det hun fikk beskjed om uten å komme med innvendinger, og som arbeidet flittig med de oppgaver hun ble satt til.

²²⁷ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, 110, 111.

7. Kostholdet i fengselet

Frem til 1830 i tukthus og andre straffeanstalter måtte fangene tjene penger ved straffearbeid for å kunne kjøpe seg mat som de tilberedte selv.²²⁸ På 1900-tallet var denne ordningen avsluttet og måltidene ble servert av fengselet og nå var det faktisk Justisdepartementet som bestemte menyen. De innsatte hadde ingen påvirkning på menyen, hvor de skulle spise eller til hvilket klokkeslett. Måltidene i fengslet var detaljregulerte ned til det minste gram byggryn, og de ansatte som sto for tilberedning og servering fulgte slavisk forskriftene.

Kvinnefangene trengte næringsrik mat da de hadde lange arbeidsdager og også som kompensasjon for at de mesteparten av dagen oppholdt seg innendørs uten sol og frisk luft. Om dagens tre måltider var høydepunkt for kvinnene er ukjent, men det var i hvert fall et avbrekk fra arbeidet. Det er ukjent om fangene synes at maten var velsmakende og delikat eller om den var uappetittlig og smakte vondt. Men, det er få tegn som tyder på at fengselsledelsen var opptatt av om fangene likte maten.

Fikk fangene dekket sitt behov for nok og næringsrik mat? Spørsmålet må vurderes ut fra samtidens normer. Det var nedfelt i reglementet at: ”Fangerne erholder sund og nødtørfdig Kost”.²²⁹ Nødtørfdig mat viser til at fangene skulle få kun det aller nødvendigste, det var ikke lagt vekt på smaken, det eneste kriteriet var at maten skulle være sunn. Begrepet ”den nasjonale kost” ble lansert i 1880-årene og viste til den norske tradisjonsmaten, som i stor grad besto av melk og brød.²³⁰ Fengselskosten var et produkt av tiden og besto også i stor grad av skummet melk, brød og bygggrøt. I 1901 fikk tre kvinner sykdommen anemi mens de sonet.²³¹

Måltidsordningen

Den overordnede matplanen i norske fengsler var som nevnt bestemt av Justisdepartementet, mens det var den enkelte fengselsdirektør som avgjorde hvilken dag det enkelte

²²⁸ Hauge, *Straffens begrunnelse*, 173.

²²⁹ *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafearbeidsanstalter* (ukjent år), Undervisning i straffanst. 1882-1909, Db – Saker ordnet etter emne. Nr. 852., S – 1043 Justisdepartementet, Fengslesstyret D, del 1. Felleskataloegen for arkivverket, Riksarkivet, § 12.

²³⁰ Inger Johanne Lyngø, *Vitaminer: Kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*, Acta humaniora 162. (Dr.artes-avhandling, Universitetet i Oslo, 2003), 194.

²³¹ *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 17.

middagsmåltid skulle serveres. Det var menn i overordnede stillinger som bestemte hvilken og hvor mye mat fangene skulle spise, mens det var kvinner i lavere posisjoner som tilberedte og serverte maten, og ryddet opp etter at måltidene var ferdige.

Det ble servert tre ordinære måltider. Fangene sto opp klokken 05.30 om morgenen, vasket ansiktet og hendene, kjemmet håret og spiste frokost før arbeidet startet klokken 06.00. Middagen som var dagens varme måltid ble servert klokken 12.00 og aftensmaten skulle inntas etter arbeidstidens slutt, klokken 19.30.²³² Som vi ser var det syv timer mellom middag og aftensmat, derfor var det helt sikkert populært med et ekstramåltid. Fangene kunne bli tildelt ekstramat hvis de: ”[...] som ved Flid og Ufortrødenhed i sit Arbeide dertil gjør sig fortjente, tilstaaes Eftermiddagskost, bestaaende af 110 g. Brød, 8 g. Smør og 0,25 l. Melk for Kvindefanger”.²³³ Denne regelen føyer seg inn i fengselets disiplineringsregime, først blir det skapt et behov, fangene får for lite mat, så utarbeides en regel hvor flittig og god oppførsel blir premiert, fangene oppfører seg i henhold til ledelsens ønsker, som fører til at de får dekket behovet for mer mat.

Frokost

Dagens første måltid var enkelt. Frokosten besto av 200 gram brød, 0,4 liter melk og 10 gram smør, det samme hver dag, frem til revidering av kostreglementet i 1910, da smørmengden ble økt med to gram og det ble åpnet for å bytte ut melken med 0,4 liter te vann. Oppskriften til 0,5 liter te var to gram te, ti gram sukker og en desiliter skummet melk.²³⁴

Brødet som ble servert til frokost var minst 24 og høyst 48 timer gammelt. Det harde brødet ga næring, kalorier og ”tennene noe å arbeide med” i følge mellomkrigstidens kostholdspropaganda.²³⁵ Det var vanlig at arbeiderfamilier i Kristiania også spiste brød som var noen dager gammelt, fordi det var drøyere. Vi kan lese i etnolog Liv Emma Thorsens avhandling *Kvinnene på Kampen*: ”Mor bakte brød hver eneste tirsdag og fredag. Det hun bakte tirsdagen fikk vi å spise på fredagen, og det hun bakte om fredagen spiste vi tirsdagen.

²³² *Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter*, § 15.

²³³ ”Kostreglement for Strafarbejdsfanger av 27. desember 1897”, Serie Ie – Kostoppgaver 1894-1908, S – 3164 Landsfængsel for kvinder, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet, § 8.

²³⁴ ”Kostreglement for landsfængslerne av 25. august 1910”, Om kostholdet i straffanstaltene III 1894-1915, Db – Saker ordnet etter emne. Nr 843., S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet, § 11.

²³⁵ Lyngø, *Vitaminer*, 187.

Det var aldri ferskt brød”.²³⁶ Motsetningen til det harde brødet var ferskt hvetebrød, som i følge etnolog Inger Johanne Lyngø var tegn på status, luksus og overflod. Fangene kunne ikke velge mellom hardt brød og ferskt hvetebrød, men ute i samfunnet foregikk det en kamp mellom den gamle og den nye tid. Kampen foregikk mellom gammelt og ferskt brød, mellom det sunne og det som smakte godt. Som eksempel på uttalelse fra tidlig 1900-tall om hvilket brød som var best, uttalte forfatter Hulda Garborg ”at mange bygdir no bruker fint kakebrød i staden for flatbraud var en av de styrste og sørgjelegaste atterstig i landsens matstell”.²³⁷

Smør var hovedproduktet til meieriene rundt århundreskiftet, restproduktet skummet melk var et viktig næringsmiddel for ubemidlede. I følge Lyngø begynte man å bruke melk som drikke først en gang i siste halvdel av 1800-tallet. Melk var et sesongprodukt som var lite tilgjengelig om vinteren, men i anstalten fikk de melk hver dag hele året.²³⁸ Hvor fengselet kjøpte melken er uklart, men på tidlig 1900-tall var det tett med melkehandlere i Kristiania. I 1910 var det 330 melkehandlere i byen.²³⁹ Melken som ble servert i fengselet var skummet, den skulle inneholde minst 0,5 % fett, og være pasteurisert eller kokt, før fangene fikk den.²⁴⁰

Fra 1900 til 1922 var smørmengden økt fra ti til seksten gram. Kvinnene fikk 0,4 liter kaffe, te eller melk. Et alternativ til drikke var en porsjon havrevelling av 65 gram gryn kokt i vann. Kaffe eller te skulle ikke serveres mer enn en gang daglig. Det var ingen begrunnelse for anbefalingen, men det er nærliggende å tro at det både var et kostnadsspørsmål og et tiltak for å gjøre fengselsoppholdet mindre attraktivt.²⁴¹

Middag

Hver dag fikk fangene et varmt måltid, det varierte mellom ertesuppe, grynsuppe, melkevelling, siruppsuppe, ølebrød, lapskaus, kjøtt, flesk, sild og grøt. I tillegg fikk de hver uke 300 gram brød.²⁴²

²³⁶ Liv Emma Thorsen, *Kvinnene på Kampen: En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*, sitert i, *Undersøkelser for magistergraden i etnologi nr. 4*, (Magistergrad, Universitetet i Oslo.1978), 190.

²³⁷ Lyngø, *Vitaminer*, sitert i, 189.

²³⁸ *Ibid.*, 179, 180.

²³⁹ Thorsen, *Kvinnene på Kampen*, 152.

²⁴⁰ ”Kostreglement for landsfængslerne av 25. august 1910”, § 11.

²⁴¹ ”Reglement for landsfængslerne, kapitel 21 (fangenes kost) av 1. juli 1922”, *Kosthold, landsfængsel og tvang... 1915-1929*, Db – Saker ordnet etter emne nr. 844, S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkiverket, Riksarkivet, § 5.

²⁴² ”Kostreglement for Strafarbeidsfanger av 27. desember 1897”, § 2.

I følge direktør Smedal var noen retter mindre populære enn andre, byggrynsgrøt var lite populært mens havregrynsgrøt falt mer i smak. I 1908 foregikk det diskusjoner om å bytte ut all byggrynsgrøt med havregrynsgrøt. Det ble avgjort at middagsgrøten kunne lages av 125 gram alminnelige runde havregryn istedenfor byggryn.²⁴³

Utover 1900-tallet fikk direktøren større myndighet da fengselsstyrelsen gikk over til å sette opp hva fangene skulle få av mat i løpet av en fjorten dagers periode mot tidligere en ukesperiode. I 1908 kunne direktøren fordele måltidene i intervaller på fjorten dager. I løpet av en slik periode hadde justisvesenet bestemt at fangene skulle ha to ganger 0,75 liter ertesuppe, grynsuppe, melkevelling, sirupssuppe, ølsuppe og lapskaus. I tillegg skulle måltidene bestå to ganger av 100 gram kjøtt, to ganger av 60 gram flekk, fire ganger av 100 gram sild og fire ganger 0,75 liter med bygg- eller havregrøt av 10 gram smør og 0,4 liter melk. Fangene fikk i tillegg 1200 gram kokte poteter og 300 gram brød i uken.²⁴⁴

I 1910 fikk fengselet mulighet til å bruke forskjellige rotfrukter istedenfor poteter. Sild kunne byttes ut mot annen salt fisk, lutefisk eller fersk fisk, hvis det ikke ble uforholdsmessig dyrere. Under samme forutsetning kunne direktøren leilighetsvis også bytte om de øvrige middagsretter med andre.²⁴⁵

Fengselsstyrelsen hadde utarbeidet detaljert oversikt over innholdet i hver matrett.²⁴⁶ Det går fram at råvarene ikke var av beste kvalitet da det var nødvendig med hele 320 gram hestekjøtt og 270 gram oksekjøtt for å få 100 gram som kunne brukes. Når det gjaldt flekk var det nødvendig å skjære bort halvparten av råvaren og for potetene ble en tredel fjernet. Vi kan også legge merke til at matrettene er store, en porsjon suppe skulle bestå av 7,5 desiliter.

Hestekjøtt

Hestekjøtt hørte tradisjonelt ikke til det vanlige kostholdet i Norge, det var sett på som tabumat eller ikke-mat. Ved innførselen av kristendommen ble det forbudt å spise hestekjøtt.

²⁴³ ”Kostreglementet for Landsfængslerne av juni 1908”.

²⁴⁴ ”Kostreglement for landsfængslerne av 25. august 1910”, § 2.

²⁴⁵ Ibid., § 4.

²⁴⁶ Se vedlegg 7.

Spiste man likevel slikt kjøtt, ble man straffet med bøter til biskopen. Kun i ytterste nød var det tillatt å spise hestekjøtt.²⁴⁷

Den engasjerte forfatteren Hulda Garborg var opptatt av å nyttiggjøre seg tilgjengelige ressurser og tok til orde for bruk av hestekjøtt. ”Den gamle mothugen mot hestekjøtt gjev sig meir og meir”, var hennes påstand ”[...] skirt hestekjøtt er fullgodt til biff, smaakjøtt (ragout), sursteik, karbonade med fleisk”.²⁴⁸ Mary Douglas viser til Robertson Smith som definerer tabumat som ”[...] tabu om restriksjoner på menneskets fri bruk av naturlige ting, påtvunget av frykt for straff fra det overnaturlige”.²⁴⁹ I matlitteraturen fra tidlig 1900-talls Nord-Norge finner vi igjen motstanden mot å spise hestekjøtt. Foregangskvinnen innen matstell, Kristine Lind Grøttland forteller: ”Hestekjøtt var ikke mange glad i. Det kom vel av at alle var glad i den gamle hesten, og når hesten måtte avlives, hadde de ikke natur til å spise ham. Det hang vel også litt igjen av troen på at hestekjøtt ikke skulle spises”.²⁵⁰

Til tross for tabu og motstand i samfunnet var hestekjøtt et viktig råstoff i fengselet, fordi det var billigere enn oksekjøtt. I 1901 ble det brukt 2762 kilo kjøtt fra hest og bare 102 kilo oksekjøtt i matlagingen. Noen år senere, i 1908-1910 skjedde det en holdningsendring i ledelsen og Axel Smedal skrev brev til fengselsstyrelsen hvor han foreslår å bytte ut hestekjøtt med oksekjøtt:

Fra meget gammel tid har hestekjøtt været benyttet her ved fængselet. Fangerne har i det hele været tilfredse med det og nogen ulempe har der ikke været. Imidlertid er hestekjøttet efterhaanden blit saa dyrt, at det neppe lønner sig at bruke det fremfor oksekjøtt. På Arbeidsanstalten har man av den grund helt sluttet med hestekjøtt, og paa Bodsfængselet er hestekjøtt kun brukt nogle faa gange i 1908. For hestekjøtt har man her i den senere tid betalt fra kr 0,50 – 0,55 pr kg. Kan hestekjøtt faas for kr 0,45 pr kg, svarer det sig at bruke det. Blir det saa dyrt som kr 0,50 pr kg, kan man likesaa godt anvende oksekjøtt, naar det kan faas for en pris av kr 0,70 pr kg, hvilket i længere tid har været tilfælde. Mer end kr 0,50 pr kg bør man neppe i noget tilfælde betale for

²⁴⁷ SK. V. Guðjónsson, *Folkekost og sundhedsforhold i gamle dage: Belyst igennem den oldnordiske litteratur* (Kjøbenhavn: Nyt Nordisk Forlag, 1941), 101, 102.

²⁴⁸ Lyngø, *Vitaminer*, 173.

²⁴⁹ Douglas, *Rent og urent*, sitert i, 28.

²⁵⁰ Kristine Lind Grøttland, Samarbeid med Andreas Ropeid, *Daglig brød og daglig dont: Fra nord-norsk husstell og hjemmeliv* (Oslo/Bergen: Universitetsforlaget, 1962), 85.

hestekjøtt. Etter at gaa ind paa den principielle side av spørsmålet, saaledes som skeet i Akershus Landsfængsels skrivelse av 17 december 1894, tillater jeg mig ærbødigst at foreslaa, at der til fangernes bespisning ogsaa kan anvendes oksekjøtt, naar det i bruk er likesaa billig eller billigere end hestekjøtt. Portionen forutsættes beregnet til 270 gr. raat oksekjøtt efter kostreglementet, og selvfølgelig vil den nuværende beholdning av hestekjøtt bli brukt op.²⁵¹

Smedals argumentasjon var i hovedsak økonomisk, men han nevner også at det var en prinsipiell side. Han viser at de mannlige fangene ved Botsfængselet og Akershus bare sjeldent ble servert hestekjøtt. 17. april 1909 var en stor dag for kvinnefangene, da fængselsstyrelsen ga tillatelse til å bruke oksekjøtt istedenfor hestekjøtt. Direktøren skriver i sin beretning: ”Den 5 mai 1909 var en glædesdag i fængselet, idet der for første gang blev budt fangerne oksekjøtt og kjøtsuppe til middag. Det blev et festmaal, og der mange og utvetydige utbrud av glæde og tilfredshet”.²⁵² Det er tydelig at oksekjøtt var en forbedring av maten for fangene.

Poteter

Fra 1900 og fremover fikk fangene store porsjoner poteter til middag. I 1920 foreslo fængselsvesenets kostholdsrådgiver Reichborn Kjennerud å redusere mengden, som han oppfattet som vomfyll. Fordøyelsesorganene hadde ikke godt av så mye poteter, det gikk også utover arbeidsinnsatsen, noe som kunne ramme fængselet økonomisk:

[...] søkt å redusere de nuværende store potetporsjoner i fængslene. Jeg finner disse satser uforholdsmessig høie og hadde helst sett dem redusert enda mer, dersom jeg ikke hadde følelsen av at dette vilde støte på motstand. Den store mengde vomfyld besværer i uforholdsmessig grad fordøyelsesorganene og nedsetter arbeidydelsen. I vår hær brukes bare 350 g rå poteter pr. dag undtagen til lapskaus og sild, da der brukes 500. I danske fængsler får de bare 280 g rå. Svindet ved skrelling og koking overstiger nemlig ikke 33 %.²⁵³

²⁵¹ ”Brev fra Axel Smedal til Fængselsstyrelsen 14. januar 1909”, Db nr. 843, Om kostholdet i Strafanstalterne III, 1894-1915, S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

²⁵² *Fængselstyrelsens Aarboeg: Norges officielle Statistik*, V. 168, 1908 (Kristiania: Aschehoug & Co., 1912), 9.

²⁵³ ”Brev til Justisdepartementet, Fængselsstyrelsen av 3. Juni 1920”, Db Saker ordnet etter emne, Kosthold, landsfængsel og tvangsarbeidshus 4, 1915-1929, S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 1, Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

Han sammenligner kvinnefangene med hæren, hvor soldatene fikk langt mindre porsjoner med poteter. Kjennerud foreslo også at fangene skulle få mindre melk fordi den var uforholdsmessig kostbar. I det nye regulativet var det satt opp 0,4 liter skummet melk daglig, enten til frokost eller til kvelds. Det ble anbefalt å bruke te, kaffe og melk om hverandre, men aldri mer enn en gang pr. dag. Det ble foreslått å redusere antall grøtmåltider fra fire til tre, og at grøt bare skulle anvendes til middag en dag i uken. Ble det nye regulativet brukt, kunne man fjerne tilleggskosten mente Kjennerud. Men, han ønsket fortsatt at det skulle være mulig å fjerne frokosten som en refselse for fanger som vegret seg for å arbeide.²⁵⁴

Kveldsmat

På hverdager arbeidet fangene frem til aftensmaten klokken 19.30, måltidet ble servert til samme tid på lørdag, selv om arbeidet sluttet klokken 17.00. Tiden fra arbeidsslutt og frem til aftens skulle kvinnene bruke på rengjøring, bading og til å levere skittent tøy og få tilbake rent. I 1900 fikk fangene 0,75 liter grøt som var kokt på 160 gram byggryn eller byggmel og 0,4 liter skummet melk, fem dager i uken. De to andre dagene fikk fangene 160 gram brødmat, i tillegg til 0,4 liter skummet melk. I 1908 endret fengselet sammensetningen slik at fangene fikk grøt tre ganger i uken og brød med 10 gram smør fire ganger.²⁵⁵ Kveldsmaten var den samme i 1922, med unntak av at smørmengden var økt til 16 gram og det ble vekslet mellom te og melk. Den store positive forandringen var som nevnt at grøten ble lagd av havregryn, noe som var mer populært enn byggrynsgrøt.

Høytider og spesielle dager

På begynnelsen av 1900-tallet var det grupper som levde i stor fattigdom, men uten tvil var det ønskelig også for disse å markere spesielle høytider som jul, nyttår og påske med ekstra god mat. Også i fengselet ble det servert litt ekstra i høytidene:

Til Extraforpleining udenfor den sædvanlige Fangekost kan i Julehelgen anvendes et Beløb af indtil 30 Øre pr. Fange. 1ste Juledag og Nytaarsdag kan der til Middag gives Fangerne Ertesuppe og Flesk med Poteter og Brød, selv om saadan Kost ogsaa gives en anden Dag i Ugen.²⁵⁶

²⁵⁴ ”Brev til Justisdepartementet, Fengselsstyrelsen av 3. Juni 1920”.

²⁵⁵ ”Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter”.

²⁵⁶ ”Kostreglement for Strafarbeidsfanger av 27. desember 1897”, § 8.

Først i 1922 ble beløpet som kunne benyttes til høytider økt fra 30 øre til to kroner. Fængselsdirektøren fikk også rett til å bestemme til hvilken høytid pengene skulle brukes. Det var nå blitt etablert et skille mellom hverdager og søn- og helligdager, ved at fangene fikk ekstra stor frokost med et tillegg på 100 gram brød og 8 gram smør.²⁵⁷

Endringer i matstellet

I 1900 besto måltidene av brød, byggmel, erter, flesk, byggryn, hestekjøtt, melk, oksekjøtt, poteter, sirup, smør, sild, sukker, salt og salpeter.²⁵⁸ Måltidsordningene var ganske uforandret i perioden fra 1900 og frem til året 1922, da det ble gjennomført store endringer. Fangene fikk et mer variert kosthold med flere middagsretter og også med dessert. De nye rettene var fersk fisk, fiskesuppe, blodklubb, og dessertene varierte mellom søtsuppe og fruktsuppe. I 1922 kunne måltider som kjøtt, lungemos og blodklubb byttes ut med tilsvarende mengde torskerogn, under forutsetning av at det ikke kostet mer. På samme vilkår kunne direktøren leilighetsvis velge andre middagsretter.²⁵⁹ Endringene i matreglene indikerer en oppmykning av den strikte detaljreguleringen.

I juli 1922 innførte Justisdepartementet et nytt, omfattende kostregulativ bestående av tre parallelle regulativer som ble betegnet A, B og C. Disse var videre ordnet i syv varianter definert med romertall. Ideen bak var at når man satt opp menyen for en uke, kunne den ansvarlige fritt følge kostregulativet, ved å hoppe mellom regulativ A, B og C. Forutsetningen var at alle de syv romertallene ble representert i løpet av en ukemeny. Regulativ A og B inneholdt kokte retter, mens regulativ C inneholdt mer avanserte oppskrifter, hvor man var avhengig av stekeinnretninger og farsemaskiner. Landsfengselet hadde ikke slikt utstyr, og fangene kunne derfor ikke få matretter som stekte kjøttkaker og hjemmelagde fiskeboller.

Det at direktøren fortsatt avgjorde hvilken middagsmat fangene skulle få servert, til hvilken dag, sier noe om hierarkiet innad i fengselet, og om hvor sterke rutinene og vanene var. Kvinnene som hadde ansvaret på kjøkkenet var tiltrodd liten myndighet av fængselsstyrelsen.

²⁵⁷ ”Reglement for landsfengslene, kapitel 21 av 1. juli 1922”, §§ 1, 7.

²⁵⁸ ”Proviantprotokoll 6 for 1900-1901”, Serie Ia – Proviantprotokoller 1816 - 1950, S – 3164 Landsfengsel for kvinner, Felleskatalogen for Arkivverket, Riksarkivet.

²⁵⁹ ”Reglement for landsfengslene, kapitel 21 av 1. juli 1922”, § 5.

Kjennerud som utarbeidet kostregulativet var opptatt av at kostholdet skulle være variert. I brev til fengselsstyrelsen skrev han om masseforpleining og dens iboende ensformighet som han ønsket å motvirke. Han argumenterte for viktigheten av variasjon: ”Variasjon i kosten er ikke bare en human foranstaltning, men er også en fysiologisk nødvendighet for mennesker som skal bruke den i lengre tid, i alle fall dersom man skal oppnå godt arbeide av dem”.²⁶⁰ Her argumenterer Kjennerud med at fangene vil utføre bedre arbeid hvis de får variert mat.

Kjennerud beskrev hvordan variasjonen i matstellet praktisk kunne gjennomføres ved å bytte om på grynsorter som ble brukt i melkevelling og søtsupper. Han la vekt på at det var første gang et kostregulativ hadde stekte matretter og han anbefalte at fengselet skulle kjøpe inn utstyr slik at de kunne lage både farsemat og stekt mat.²⁶¹ Også i 1922 var det detaljbestemt i regulativ hvor mye råvarer hver rett skulle inneholde.²⁶²

Fengselsmyndighetene var tradisjonelle i sin oppfatning av hvilken mat som var best. Den kokte maten var den beste, men de ble påvirket av utenlandske mattradisjoner som ble presentert for dem av Kjennerud. I 1920 foreslo han en alternativ måte å steke mat på:

[...] Jeg har imidlertid også tenkt mig anvendt en annen form for stekt mat uten særegne stekeinnretninger, nemlig kokning i fettgryte. Denne metode er ikke meget brukt her i landet i almindelige husholdninger, men i utlandet hører den til dagens orden. Istedendfor å steke fisk og kjøtt på almindelig vis i panne i lite fett, kan stykkene en kortere tid bringes ned i kokende matfett. Herved opnåes i teknisk henseende nøiaktig det samme resultat. Man sænker stykkene ned i det kokende fett anbrakt i en ståltrådkurv som setter en i stand til momentant å få dem op av fettet igjen.²⁶³

Kjennerud begrunnet ikke sitt kreative forslag om fritering av mat. Det er mulig at sanitetskapteinen ønsket å tilføre fangene en større smaksopplevelse. Det kunne være et tegn på at han var opptatt av at maten skulle smake godt. Ikke siden direktøren i 1909 fikk

²⁶⁰ ”Brev til Justisdepartementet, Fengselsstyrelsen av 3. Juni 1920”.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Se vedlegg 8.

²⁶³ ”Brev til Justisdepartementet, Fengselsstyrelsen av 3. Juni 1920”.

gjennom at fangene skulle få oksekjøtt har det fremkommet at ledelsen var opptatt av smaken på maten og ikke bare næringsinnholdet.

Fangenes matinntak sammenlignet med gjennomsnittsnordmannen

Hva som defineres som sunn mat er avhengig av hvilke kunnskaper ernæringsspesialister og andre i samfunnet har. Fra 1900 til 1928 økte kunnskapen om sammenhengen mellom kropp, mat og helse. For å forstå om kosten som kvinnefangene fikk servert, tilsvarte et vanlig kosthold på tidlig 1900-tall sammenlignes hva en fange og en gjennomsnittelig innbygger brukte av de viktigste råvarene.²⁶⁴ Svakheten med sammenligningen er at dataene for gjennomsnittsnordmannen er et snitt for årene 1890 til 1895, mens dataene fra fengselet er fra 1900. I tillegg representerer dataene utenfor fengselet kvinner, menn og barn, mens fengselsdataene representerer kvinnefanger, i tillegg til noen få ansatte av begge kjønn. Sammenligningen viser at gjennomsnittsinbyggeren hadde et mer variert kosthold enn fangene, de spiste også mer mat. I fengselskosten ble det ikke brukt råvarer som frukt, bær, egg, helmelk og ost, som ellers i det norske samfunn. Den vanlige befolkningen spiste i snitt fem kilo mer grønnsaker, som helt sikkert var mer variert enn fangenes erter.

Til tross for at innsatte fikk mye grøt og brødmat, spiste den vanlige nordmann over 80 kilo mer per år av disse varene. Fangene spiste 114 kilo poteter som var 30 kilo mindre enn den norske innbyggeren. De innsatte spiste 5,1 kilo mindre sukker og sirup enn andre nordmenn. Den eneste matvaren som fangene fikk mer av enn gjennomsnittsnordmannen, var melk. Men, utenfor fengselet ble det i tillegg til skummet melk også brukt den mer næringsrike helmelken.

Justis- og fengselsvesen var opptatt av måltidenes næringsverdi fordi det var viktig at fangene holdt seg friske. I 1900 var viktige næringsverdier vegetabilsk og animalsk kvælstoffsubstans, fett og kullhydrater.²⁶⁵ I 1909 oppdaget man vitaminene (A, B, C og D) og i 1912 ble de navngitt. Kunnskapen om vitaminene var i følge Lyngø, av vesentlig betydning for nytenkning og handling innen ernæringsfaget. Det handlet ikke lenger bare om å få nok mat, men om riktig mat.²⁶⁶ Ved århundreskiftet beregnet fengselsfunksjonærene næringsverdiene som kostreglementet inneholdt. Det ble summert per fange, per dag og uke.

²⁶⁴ Se vedlegg 9.

²⁶⁵ Kvælstoffsubstans er nitrogen, et livsnødvendig grunnstoff, som er en viktig bestanddel i proteiner.

²⁶⁶ Lyngø, *Vitaminer*, 35.

Næringsinnholdet var ganske jevnt fordelt utover ukedagene med unntak av søndag, hvor fangene fikk tre til fire ganger mer fett i maten enn på hverdagene.²⁶⁷

Måltidsordningen og måltidene kan forstås som symbol på makt og dominans, hvor alt var regulert ned til det minste gram smør og hestekjøtt. Det var ikke bare dominans over fangene, men også over kvinnene som arbeidet på kjøkkenet. Detaljreguleringen kan også forstås som et ønske om å skape orden og akseptabel adferd blant fanger som ute i samfunnet hadde levd under mer kaotiske forhold. Michel Foucault kaller en slik detaljstyring for bagatellenes disiplin:

Denne store tradisjon, som setter detaljen i høysetet, absorberer med letthet all den overnøyaktighet og pirkethet som setter sitt preg på den kristne oppdragelse, skolen, militærlivet og, til syvende og sist, på alle former for dressur. For det disiplinerte menneske som for den sanne troende er ingen detalj likegyldig: Ikke først og fremst fordi detaljen har en skjult betydning, men fordi den er et holdepunkt for maktutøvelse.²⁶⁸

Det var høytstående menn i Justisdepartementet som utarbeidet menyene, mens fengselsdirektøren avgjorde hva fangene skulle få servert den enkelte dag. I løpet av årene 1900-1927 var det flere ganger vanskelige tider i Norge med matrasjonering, fangene var kan hende mindre preget av slike svingninger enn utsatte grupper i storsamfunnet.

²⁶⁷ Se vedlegg 10.

²⁶⁸ Foucault, *Overvåking og straff*, 125.

8. *Løslatelsen*

Så gikk hun ut av porten, ut i Storgaten i Kristiania. Etter flere år alene på cellen må det ha vært en overveldende følelse å komme ut i friheten i den travle byen. Kanskje hun hadde fått en overgangsplass på Frelsesarmeens redningshjem for faldne kvinner i Kristiania eller på ”Ebenezer”, Indremisjonens hjem for løslatte kvinner. Var hun dømt for tyveri, var det stor sannsynlighet for at hun om ikke alt for lenge, igjen satt alene på en celle i Kristiania Landsfengsel for kvinner. Var hun derimot dømt for barnedrap eller fosterfordrivelse, var fengselsoppholdet som regel en engangsopplevelse i livet hennes.

Fangene må ha sett frem til dagen for løslatelse. Når de hadde sonet to tredjedeler av straffen, minimum seks måneder, kunne de løslates på prøve.²⁶⁹ Denne bestemmelsen resulterte i færre fanger i fengslene. Det var ulike oppfatninger om løslatelse på prøve var en hensiktsmessig ordning. Direktør Hans August Gløersen likte ikke ordningen blant annet fordi han mente at innføringen av bestemmelsen førte til en stor uro i fangebefolkningen. Han rapporterte i 1902:

Fra første Stund af er alle deres Tanker optagne af Straffetidens Afkortning. Dersom samtalen der i Fællesafdelingerne, derom hviskes og signaliseres der fra Celle til Celle i Enrumsafdelingen, og derom skrives der i saavel udgaaende som indgaaende Breve.²⁷⁰

Hva en løslatelse på prøve innebar var beskrevet klart og forståelig allerede på midten av 1800-tallet: ”Å løslate midlertidig den fange som har forbedret seg fullstendig, men med rett til å sette ham inn igjen på ny så snart det innløper den minste berettigede klage”.²⁷¹ Fangens løslatelse var avhengig av to oppfylte kriterier, at fangens oppførsel i fengselet var uklanderlig, og at fangen var i stand til å forsørge seg selv på ærlig vis. Selv om det første kravet kunne være lett å oppfylle, var det vanskeligere for mange av fangene å vise til at de hadde arbeid og husvære. Det var direktøren som avgjorde hvilke fanger som skulle, eller ikke skulle løslates.

²⁶⁹ *Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*. Av 12. Desember 1903, § 21.

²⁷⁰ *Fængselstyrelsens Aarbog*, V. 7, 5.

²⁷¹ Foucault, *Overvåking og straff*, sitert i, 211.

Prøvetiden var tre år, med unntak for livstidsfanger som hadde ti års prøvetid. De løslatte fangene var under politioppsett og det var bestemte regler for hvor den tidligere fangen kunne oppholde seg og om meldeplikt. Hvis den løslatte utførte straffbare handlinger eller brøt andre bestemmelser som å drive lediggang og ikke kunne vise til lovlig erverv, var drikkfeldig eller tok bolig hos beryktede personer som ikke var slektninger, fikk hun en advarsel. Hvis ikke advarsel hjalp, ble hun satt inn på nytt.²⁷²

Mange ble satt inn i fengselet på nytt. I følge Foucault var det leveregelene for de løslatte fangene som dømte dem til ny fengselstid: ” Fordi de overvåkes av politiet; fordi de har plikt til å holde seg der de bor eller har reiseforbud, [...] Overtredelse av reiseforbudet, umuligheten av å skaffe seg arbeid, og omstreiferi, er de faktorer som hyppigst leder til tilbakefall”.²⁷³ Det fremgår at Foucault mener myndighetene har ansvar for at det ble mange residivister, siden reglene for de løslatte fangene var helt urimelige. De løslatte fangene hadde plikt til å arbeide, men samtidig hadde de vanskelig med å få arbeid. Uten arbeid ble de klar for en ny fengslingsperiode. Hvis en løslatt fange brøt bestemmelsene og ble satt inn i fengsel igjen mistet hun alle opparbeidede rettigheter og ble plassert i nederste klasse.²⁷⁴

Tiden 1900-1927 var en periode hvor kvinnelige straffanger oftest var dømt for tyveri, fosterfordrivelse og barnemord, i tillegg til sedelighetsforbrytelser. De fleste kvinnene var i tjueårene, enslige, og med hjemsted i Kristiania, ofte arbeidet de som tjenestejenter. Etter gjennomført straff ble fangene tilbakeført til samfunnet, som nevnt ble noen løslatt på prøve etter at to tredjedeler av straffen var sonet, andre satt fengslet i hele den idømte perioden.

I en tid før fangene skulle løslates ble kvinnenens fremtidige arbeidssituasjon diskutert i de ukentlige møter som funksjonærene avholdt, om de var trengende, om de var værdige til å få hjelp, hvilken type hjelp de trengte og hvordan fengselet kunne bistå. Som ved innsettelsen skulle fangene før løslatelse settes i en celle i minst tre døgn, hun skulle så testes i kristendoms kunnskap, lesing og skriving. Resultatet fra testingene ble sammenlignet med tilsvarende resultater ved innsettelsestidspunkt, og presentert i statistikker utgitt av

²⁷² *Fængselstyrelsens Aarbog*, Fjerde Række Nr. 86, 124, 125.

²⁷³ Foucault, *Overvåking og straff*, 229.

²⁷⁴ Se side 73 om progressiv klasseinndeling.

fengselsstyrelsen. Hun skulle videre veies av legen. Direktøren og presten skulle gi fangen passende formaninger.²⁷⁵

På selve løslatelsesdagen fikk fangene tilbake klær, personlige eiendeler og penger som var tatt fra henne ved innsettelsen. Hvis hennes egne klær var i dårlig stand, selv om de var reparert, ”skal de forsynes med de nødvendige Klædningsstykker, helst indkjøpte brugte, saa de kan løslades i en anstændig ikke iøinefaldende Dragt”.²⁷⁶ Hun fikk også oppgjør for opparbeidede arbeidspenger.²⁷⁷

Fangene skulle helst settes fri på formiddagen, men hvis hun skulle reise med jernbane eller dampskip måtte det tas hensyn til avgangstidene. Kvinnene skulle få bistand til å komme til hjemstedet eller til et annet sted hvor det var sannsynlig at de kunne livnære seg gjennom ærlig arbeid. Det ble anbefalt at en fengselsbetjent ledsaget kvinnene til avreisestedet. I de tilfellene hvor flere fanger skulle løslates på samme dag måtte det gjøres med passende tid i mellom, slik at ikke flere kom ut samtidig.²⁷⁸

Når en fange ble satt fri, ble politimesteren på det sted hvor fangen ble sendt, underrettet tre dager før løslatelsen. Politimesteren fikk opplysninger om fangens signalement, hvilken forbrytelse fangen hadde begått, hvor lenge hun hadde sonet, hvor hun skulle bo og hvilke personlige eiendeler og hvor mye penger hun hadde med seg ved løslatelsen. Direktøren for fengselet kunne velge å ikke meddele politimesteren når en kvinne ble løslatt hvis han mente at en slik underretning var til skade for den løslatte.

²⁷⁵ ”Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straf arbejdsanstalter”, § 33.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid.

9. Avslutning

I denne oppgaven har jeg undersøkt soningsforholdene for fangene i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900-1927, med vekt på samfunnets regulering og de ansattes gjennomføring av fangenes fengselsopphold. Lover, reglementer, forskrifter og instruksjoner ga rammebetingelsene for fangenes soningsforhold. Oppgavens tema innebærer en grensedragning mot disipliner som idehistorie, kriminologi, sosiologi og samfunnsviteskap.

Det er skrevet lite om temaet og et mål med undersøkelsen har vært å synliggjøre, en usynlig gruppe norske kvinner som levde en periode av livet sitt innelåst på en liten celle, bak høye, tykke murer i Kristiania for cirka 100 år siden. Samfunnet ved Justisdepartementet og fengselsvesen arbeidet ut fra intensjonen om å få til en varig adferdsendring hos fangene, slik at de ikke ble gjeninnsatt, men ble lovlige og kristne borgere. Nøkkelordene i analysen av soningsforholdene i Kristiania Landsfengsel for kvinner har vært å regulere og å gjennomføre.

Kvantitative undersøkelser er gjennomført for å finne likhetstrekk mellom kvinnene og for å synliggjøre hvilke forbrytelser kvinnene var dømt for. Undersøkelsen viste at de domfelte kvinnene hadde noen likhetstrekk, de fleste var mellom 21 og 29 år når de startet soningen, kvinnenes hjemsteder var stort sett byer, i hovedsak Kristiania og det var langt flere enslige enn gifte blant de dømte. Tyveri var den forbrytelsen de fleste var dømt for, videre var mange dømt for barnedrap og fosterfordrivelse. Straffeloven er revidert flere ganger siden undersøkelsesperioden, og flere forbrytelser som fangene sonet for, blir i dag ikke vurdert som straffbare forhold, for eksempel konkubineri og fosterfordrivelse.

Spørsmålet om hvordan domfelte kvinner ble omformet til fanger gjennom de første dagene i fengselet er håndtert med et ritualteoretisk blikk for å vise handlingenes symbolske betydninger. De første tre dagene av straffen ble fangene sperret inne i mottagelsesceller hvor forhåndsdefinerte handlinger ble gjennomført. Denne tiden kan forstås som en liminalfase, en tid midt imellom, hvor det gamle livet i frihet var forlatt og det nye, ennå ikke begynt.

For å vise fengselsoppholdets dagligliv og rutiner som fangene levde under, er både tids- og romdimensjonen trukket frem. Tiden er representert ved rutinene og rommet synliggjøres gjennom det materielle, selve fengselet og dets murer, dører, rom og innredning. Presten gjennomførte mange samtaler med fangene og denne kommunikasjonssituasjonen er drøftet ut

fra Michail Bakhtins teori om dialogisme hvor sjangerkompetanse er sentralt og avgjørende for menneskenes evne til å forstå hverandre.

Diskusjonen vedrørende den konkrete disiplineringen av fangene, berører fengselets arbeidsforhold, bruk av religion, progressiv klasseinndeling og straff og belønning av fangene. Drøftingen er inspirert av Michel Foucaults tanker og teorier om straff og disiplinering. Fangene ble aktivt påvirket fra første soningsdag og hensikten var å endre fangenes moraloppfatninger, deres forhold til arbeid og til religion. Dette var mulig fordi frihetsberøvelsen besto i at fangen ble isolert fra omverdenen, fra sitt gamle miljø og fra de andre fangene.

I løpet av fangenes dag fikk de servert tre måltider, frokost, middag og kvelds. Reguleringen og gjennomføringen av måltidsordningen og kostholdet er drøftet i eget kapittel. Vi kjenner igjen detaljreguleringen og maktstrukturen fra andre forhold i fengselet. Det var Justisdepartementet som bestemte menyen, fengselsdirektøren avgjorde hvilken dag det enkelte måltid skulle serveres, og det var underordnede kvinnelige ansatte som tilberedte, serverte og ryddet opp.

I det siste kapittelet drøftes fangenes løslatelse og overgang til samfunnet. Denne overgangen var nedfelt i reglement med egne retningslinjer. Fangene som var løslatt på prøve hadde strenge krav til hvordan de måtte oppføre seg for ikke å bli satt inn i fengselet igjen. Mange, spesielt blant de som var dømt for tyveri fikk nye opphold bak murene.

Fellesnevner for alle områder innen fengselsvesenet er den ekstreme gjennomreguleringen. Alt er regulert, arbeidsdagen, skolegang, boforhold, maten, ja selv hvert klesplagg i fangedrakten er beskrevet ned til stofftype, farge, snitt og behandling.

10.Kilder og litteratur

Utrykte kilder

- ”Bilag til Aarberetning for 1921/22”. Regnskap vedrørende Boksamlingen. Serie Jb – Diverse (Presten) 1887-1941. Bibiloteket. S - 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Brev fra Axel Smedal til Expeditionschef Woxen av 21. mars vedrørende arbeidspenger”. Angående arbeidspenger og klasseinndeling. S – 1043 Justisdepartementet. Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Brev fra Axel Smedal til Fængselsstyrelsen 14. januar 1909”. Db nr. 843. Om kostholdet i Strafanstalterne III, 1894-1915. S – 1043 Justisdepartementet. Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Brev fra Axel Smedal til Fængselsstyrelsen, av 15. september 1922”. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Brev fra fængselsprest Sigvart Hauge til Andreas Mathisen, av 1. mai 1906”. Journalsaker 1903 -1925. Serie Ja – Journalsaker (Presten), 1886-1940. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Brev til Justisdepartementet, Fængselsstyrelsen av 3. juni 1920”. Db Saker ordnet etter emne. Kosthold, landsfengsel og tvangsarbeidshus 4, 1915-1929. S – 1043 Justisdepartementet. Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Diverse pakkesaker”. Serie Jb - Diverse (Presten) 1887-1941. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Fangeprotokoller rekke 1, 1900-1910”. Serie Gb – Fangeprotokoller, rekke 1: Kvinnefanger (Fanger), 1888 – 1941. S – 3164 Landsfengselet for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Forslag til kostregulativ til Justisdepartementet fra Reichborn Kjennerud, av 3. Juni 1920”. Kosthold landsfengsel og tvangsarbeidshus 4, 1915-1929. Db – Saker ordnet etter

- emne nr. 844. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Fortegnelse over inventar av 1902”. Serie Md – Inventar og utstyr, diverse protokoller 1886-1929. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Fremgangsmaaden ved fremstilling af fingeraftryk”. Fingeravtrykk 1904-1938, Db – Saker ordnet etter emne. Nr 927. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Instrux for de ved Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter ansatte Lærere av 1883”. Undervisning i straffeanst. 1882-1909. Db – Saker ordnet etter emne. Nr 852. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Kostholdsreglement av 1908”.
- ”Kostreglement for landsfængslerne av 25. august 1910”. Om kostholdet i straffanstaltene III 1894-1915. Db – Saker ordnet etter emne. Nr 843. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Kostreglement for Strafarbeidsfanger av 27. desember 1897”. Serie Ie – Kostoppgaver 1894-1908. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Kvindefangeprotokoll”. Serie Ga – Domsakter 0020 for 1897 til 1927. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Kvitteringsbok for utført produksjon av klær 1913 – 1929”. Serie Md – Inventar og utstyr diverse protokoller 1886-1929. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Mappen til Gina Amalie B.”. Serie Ga - Domsakter 0020 for 1897 til 1927. S – 3164 Landsfengslet for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Mappen til Marie A. B.”. Serie Ga - Domsakter 0020 for 1897 til 1927. S – 3164 Landsfengslet for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Nytt Beklædningsreglement for Kvindefanger av 1889”. Serie Db Saker ordnet etter emne, nr. 853. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

- ”Opgave for Beregning og Uddeling af Kost av 31 mars 1900”. Serie Ie – Kostoppgaver 1894-1908. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Proviantprotokoll 6 for 1900-1901”. Serie Ia – Proviantprotokoller 1816 – 1950. S – 3164 Landsfengsel for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Strafarbeidsanstalter (ukjent år)”. Undervisning i straffanst. 1882-1909. Db – Saker ordnet etter emne. Nr. 852. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Reglement for Klasseinndeling og Arbeidspenge m. v. i Fælles-Strafanstalterne av 20de januar 1886”. Undervisning i straffeanst. 1882-1909. Db – Saker ordnet etter emne. Nr 852. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Reglement for landsfengslene, kapitel 21 (fangenes kost) av 1 juli 1922”. Kosthold, landsfengsel og tvang... 1915-1929. Db – Saker ordnet etter emne nr. 844. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Reglement for Undervisningen i Strafarbeidesantalten for Kvinder av 15. juni 1895”. Undervisning i straffeanst. 1882-1909. Db – Saker ordnet etter emne. Nr 852. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Salg av Storgata 33, 1890-1936”. Fengsler og arbeidshus for kvinner, eiendom og bygninger. Db – Saker ordnet etter emne. S-1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Skriv fra Axel Smedal om klasseinndeling av 1910”. Angående arbeidspenger og klasseinndeling. S-1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.
- ”Skriv fra Axel Smedal til fengselsstyrelsen av 16 mai 1922”. Funksjonærer ved Landsfengselet og arbeidshuset for kvinner 1915-1922. Db – Saker ordnet etter emne. L0666. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

”Skriv fra fængselsstyret til Axel Smedal av 29. Juni 1927”. Serie Jb – Diverse (Presten)1887-1941. Prestens bierverv. S – 3164 Landsfængsel for kvinder. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

”Skriv om fremgangsmaaden ved fremstilling af fingeraftryk av 1906”. Fingeravtrykk 1904-1938. Db – Saker ordnet etter emne. Nr.27. S-1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilder

Fotografier fra Norsk Folkemuseum.

Fotografier fra Oslo Museum.

Fotografier fra Riksarkivet.

Fotografi fra Norsk rettsmuseum.

Trykte kilder

Fængselstyrelsens Aarboeg, Norges officielle Statistik, - Fjerde Række Nr. 86. 1901-1902. Kristiania: Aschehoug & Co., 1904.

_____. V. 7. 1902-1903. Kristiania: Aschehoug & Co., 1906.

_____. V. 29.1903-1904. Kristiania: Aschehoug & Co., 1907.

_____. V. 80. 1904-1905. Kristiania: Aschehoug & Co., 1909.

_____. V. 119. 1906. Kristiania: Aschehoug & Co., 1910.

_____. V. 39. 1907. Kristiania: Aschehoug & Co., 1911.

_____. V. 168. 1908. Kristiania: Aschehoug & Co., 1912.

_____. V. 205. 1909. Kristiania: Aschehoug & Co., 1913.

_____. VI. 11. 1910. Kristiania: Aschehoug & Co., 1914.

_____. VI. 61. 1911. Kristiania: Aschehoug & Co., 1916.

_____. VI. 75. 1912. Kristiania: Aschehoug & Co., 1916.

_____. VI. 98. 1913. Kristiania: Aschehoug & Co., 1917.

_____. VI. 117. 1914. Kristiania: Aschehoug & Co., 1917.

_____. VI. 134. 1915. Kristiania: Aschehoug & Co., 1918.

_____. VI. 159. 1916. Kristiania: Aschehoug & Co., 1919.

_____. VII. 17. 1917. Kristiania: Aschehoug & Co., 1921.

_____. VII. 30. 1918. Kristiania: Aschehoug & Co., 1921.

_____. VII. 79. 1919. Kristiania: Aschehoug & Co., 1923.

- _____. VII. 110. 1920. Kristiania: Aschehoug & Co, 1924.
_____. VII. 132. 1921. Kristiania: Aschehoug & Co., 1924.
_____. VII. 135. 1922. Kristiania: Aschehoug & Co., 1924.
_____. VII. 173. 1923. Oslo: Aschehoug & Co., 1925.
_____. VIII. 46. 1924. Oslo: Aschehoug & Co., 1927.
_____. VIII. 96. 1925. Oslo: Aschehoug & Co., 1929.
_____. IX. 91. 1926-1930. Oslo: Aschehoug & Co., 1936.

Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede. Kristiania: Aschehoug & Co. 1904.

Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide. Av 12. Desember 1903.

Lov om Indskrænkning i Anvendelse af legemlig revselse. Av 20. Juni 1891.

Straffeloven: Almindelig borgerlig straffelov av 22. Mai 1902 nr. 10.

Litteratur

Almindelig norsk lovsamling, bind VI, 1900-1903, med henvisninger af P. I. Paulsen, J. E. Thomle og C. S. Thomle, (Kristiania: Aschehoug, 1905)

Amundsen, Arne Bugge og Bjarne Hodne og Ane Ohrvik, red.. *Ritualer: Kulturhistoriske studier.* Oslo: Universitetsforlaget, 2006.

Armytage, Penny, Kathya Martyres og Malcolm Feiner. *Women in corrections: Getting the balance right.* Adelaide: Australian Institute of Criminology, 2000.

Bakhtin, Mikhail M.. "Spørsmålet om talegenrane". I: *Spørsmål om talegenrane.* Oversatt av Rasmus T. Slaattelid & Slaattelid, Rasmus T. red. Bergen: Ariadne Forlag, 1998, ss. 1-44.

Beccaria, Cesare. *Om forbrydelse og straf & Voltaires Kommentar.* Oversat med indledning og noter af Sven Helles, etterskrift av ved Ditlev Tamm. København: Museum Tusulanus Forlag, 1998 [1764].

Berg, Arnold. Tugthuset. I: *St. Hallvard* nr. 2, s. 49-87. Oslo, 1937.

- Blom, Ida og Gro Hagemann og Kari Melby og Hilde Sandvik og Ingvild Øye. (2007). *Med kjønnspektiv på norsk historie: Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Sølvi Sogner (red.). 2. utg. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Boucher, François. *Klädedräktens historia: Den västerländska dräkten genom 20 000 år*. Översättning av Roland Adlerberth. Malmö: Bernces förlag, 1970.
- Bourdieu, Pierre. *Symbolisk makt*. Oversatt av Annick Prieur. Oslo: Pax Forlag, 1996.
- Collet, A. *Fængsler og Straffe i det gamle Christiania*. Kristiania: Chr. Shibsteds Bogtrykkeri, 1903.
- _____. *Gamle Christiania – billeder*. Christiania: J. W. Cappelens Forlag, udatert.
- Daae, Anders. *Fingeraftryk-Signalementer*. Kristiania, 1907.
- Damsholt, Tine, Dorte Gert Simonsen og Camilla Mordhorst, red.. *Materialiseringer: Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2009.
- Douglas, Mary. *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*. Oversatt av Kåre A. Lie. Oslo: Pax Forlag, 1997.
- Ellingsen, Vegard. "Kvinner og kriminalitet: En undersøkelse av innsatte ved Landsfengselet for kvinner i perioden 1881-1902". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1985.
- Eriksen, Anne. *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1999.
- _____. *Topografens verden: Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax Forlag, 2007.
- Foucault, Michel. *Overvåking og straff: Det moderne fengsels historie*. Forord av Thomas Mathiesen. Oversatt av Dag Østerberg. Oslo: Gyldendal, 2008.
- Gilhus, Ingvild S. og Lisbeth Mikaelson. "Kap. 7: Hellige handlinger. Å forstå ritualer", i *Nytt blikk på religion. Studiet av religion i dag*. ss. 121-140. Oslo: Pax Forlag, 2001.
- Gjertsen, Ingrid. (1985). Religiøs folkesang belyst ut fra religiøs forståelse og praksis i norsk lekmannsbevegelse. I: Anders Gustavsson (red.), *Religiösa väckelsrörelser i Norden*

- under 1800- og 1900-talen: Aktuell forskning presenterad vid ett symposium*.s. 117-127. Lund: Centrum för religionsetnologisk forskning.
- Grøttland, Kristine Lind. *Daglig brød og daglig dont: Fra nord-norsk husstell og hjemmeliv*. Samarbeid med Andreas Ropeid. Oslo/Bergen: Universitetsforlaget, 1962.
- Guðjónsson, SK. V. *Folkekost og sundhedsforhold i gamle dage: Belyst igennem den oldnordiske litteratur*. Kjøbenhavn: Nyt Nordisk Forlag, 1941.
- Hauge, Ragnar. *Straffens begrunnelse*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Hoel, Aud Sissel. *Maktens bilder*. Trondheim: Norsk rettsmuseum, 2007.
- Holien, Erik. *Død og pine: Dødsstraffens historie i Vesten*. Oslo: Pax Forlag, 2004.
- Høigård, Cecilie og Flemming Balvig. *Kriminalitet og straff i tall og tekst*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.
- Justits-Departementet. *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter*. Christiania 1884-1901.
- Kaldal, Ingar. *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2006.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. 2. Utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.
- Kverndokk, Kyrre. *Pilegrim, turist og elev: Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonlesleirer*. Linköping: Linköping Universitet, 2007.
- Lyngø, Inger Johanne. *Vitaminer: Kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*, Acta humaniora 162. Dr.artes-avhandling, Universitetet i Oslo, 2003.
- Lövkrona, Inger. *Annika Larsdotter, barnamörderska: Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska Media, 1999.
- Nordisk lovoversikt: Viktige lover for kvinner ca. 1810 – 1980*. Red. Ida Blom og Anna Tranberg, Oslo: Nordisk ministerråd, 1985.

Norske arkivregistraturer. Bind 1. Fortegnelse over kirkebøker i stiftsarkivene i Kristiania, utgitt av riksarkivet ved S.H. Finne-Grønn. Kristiania: Jacob Dybwad, 1915.

Norsk synonymordbok.

Reinertsen, P. *Utenfor og i fængslet: Træk fra mit liv.* Kristiania: ukjent forlag, 1915.

Rienecker, Lotte og Petter Stray Jørgensen. *Den gode oppgaven: håndbok i oppgaveskriving på universitet og høyskole.* Bidrag av Lis Hedlund, Signe Hegelund og Christian Kock. Bergen: Fagbokforlaget, 2006.

Rykke, Marianne. *Mat og mennesker: Ernæringslære.* Oslo: Landbruksforlaget, 1981.

Schaanning, Espen. *Kampen om den forbryterske sjel: Kriminal-filosofiske vitenstrekk.* Oslo: Unipub forlag, 2002.

_____. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie.* Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, 2007.

Sejersted, Fredrik. *Kontroll og konstitusjon: statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhet.* Dr.Juris avhandling, Universitetet i Oslo, 2002.

Slaattelid, Rasmus T., "Bakhtins translingvistikk". I: Bakhtin Mikhail. *Spørsmål om talegenrane.* Bergen: Ariadne forlag, 1998, ss. 47-89.

Slyngstad, Marit. *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. Desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1994.

Smedal, Axel. *Fængselsforhold i de forenede stater i Nordamerika: Reiseberetning.* Kristiania: ukjent forlag, 1923.

Sogner, Sølvi. *Far sjøl i stua og familien hans: Trekk fra norsk familiehistorie før og nå.* Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Sundt, Eilert, H.O. Christophersen red. og Nils Christie red. og Kaare Petersen red.. *Eilert Sundt verker i utvalg: Om fattigforholdene i Christiania*. Oslo: Gyldendal Forlag, 1978, [1870].

Telste, Kari. *Brutte løfter: en kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Acta Humaniora 67. Dr.artes-avhandling, Universitetet i Oslo, 1999.

Thorsen, Liv Emma. *Kvinnene på Kampen: En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*, Undersøkelser for magistergraden i etnologi nr. 4, Magistergrad, Universitetet i Oslo, 1978.

Turner, Victor W., Midt imellom: Liminalfasen i overgangsriter. I: Arnold Van Gennep, *Rites de Passage: Overgangsriter*, Oversatt av Erik Ringen. Oslo: Pax Forlag, 1999 [1909].

Ustvedt, Yngvar. *Slavene på Akershus: Historien om vårt strengeste fengsel*. Oslo: Cappelen, 1999.

van Gennep, Arnold. *Rites de passage: Overgangsriter*. Oversatt av Erik Ringen. Oslo: Pax Forlag, 1999 [1909].

Økonomisk utsyn 1900-1950. I: *Samfunnsøkonomiske studier* nr. 3. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1955.

Internett

Folketelling for 1900:

<http://www.digitalarkivet.no/1900-telling> for 0301 Kristiania (Lest 03.11.09)

Statistisk sentralbyrå:

<http://www.ssb.no/dode/arkiv/tab-2009-04-16-03.html> (Lest 27.05.10)

<http://www.ssb.no/histstat/aarbok/ht-0605-255.html> (Lest 30.07.10)

Statens kulturhistoriske eiendommer:

<http://www.statenskulturhistoriskeeiendommer.no/FF1934Fengsel.pdf> (Lest 03.04.09)

Wikipedia:

<http://nn.wikipedia.org/wiki/Salmodikon> (Lest 31.07.10)

Vedlegg 1: Bilder fra Kristiania Landsfengsel for kvinner

Bilde 1: Kristiania Landsfengsel for kvinner, hovedbygning 1910

OB.FS0074

Kilde: Oslo Museum fotodatabase, ukjent fotograf.

Bilde 2: Kristiania Landsfengsels gårdsrom i 1910

OB.F01168

Kilde: Oslo Museum fotodatabase, ukjent fotograf.

Bilde 3: Cellebygningen, ukjent tidspunkt

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 4: Cellekorridor, etter 1920

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 5: Celledører, etter 1920

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fængselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 6: Celler, etter 1920

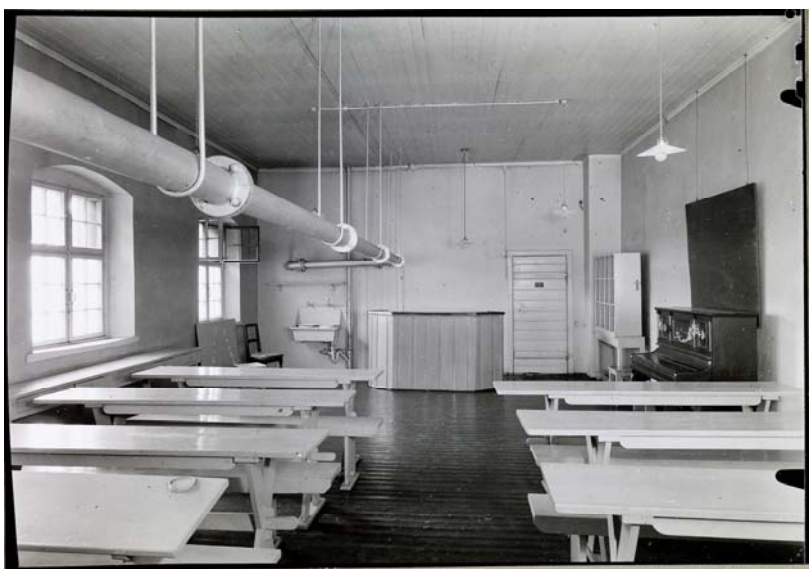
Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 7: Luftegård, ukjent tidspunkt

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 8: Klasserom, etter 1920

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 9: Celleskole, etter 1920

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 10: Kirkeinteriør, etter 1920

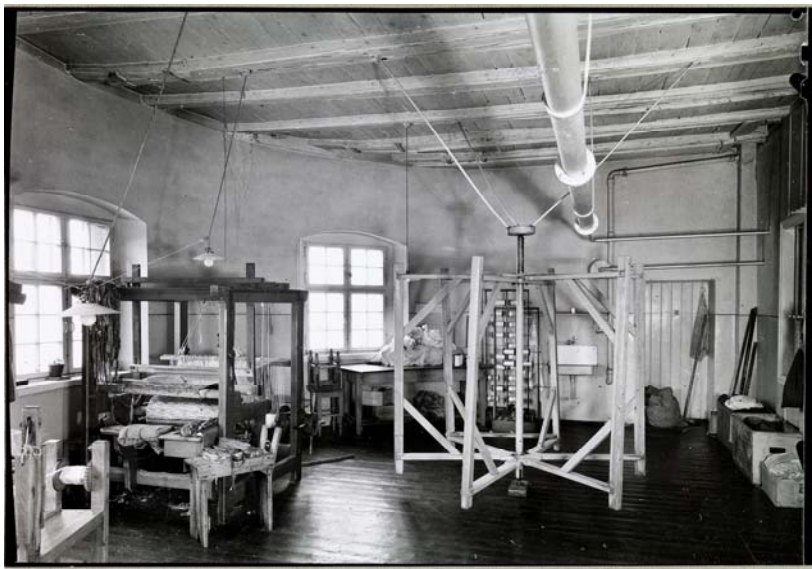
Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S-1043, S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Bilde 11: Inspektørstol 1,21 meter høy

Kilde: Norsk Folkemuseum, NF.1939-0124

Bilde 12: Arbeidsstuer, etter 1920

Kilde: Fotografialbum fra Christiania tukthus, ukjent fotograf. S – 1043 Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 2. Serie Ua. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Vedlegg 2: Oversikt over fangenes forbrytelser i 1901

	Menn	Kvinner
Forbrydelse mod den offentlige Myndighed	16	
Eftergjørelse eller Forfalskning af offentlige Dokumenter, Mynter, Pengesedeler m.v.	1	
Mened	2	
Mord		2
Drab	2	1
Barnemord, Barnefødsel i Dølgmaal, Fosterfordrivelse samt Delagtighed deri		16
Fornærmelse paa Legeme eller Helbred	26	
Trusler	3	
Voldtægt	8	
Forførelse og Rufferi	13	3
Andre Sædelighedsforbrydelser	20	2
Tyvsforbrydelse	471	39
Røveri	2	
Bedrageri og anden Svig	25	
Falsk	30	2
Mordbrand og Ildspaesættelse	4	
Beskadigelse af Eiendom eller Gods / Forbrydelse mod Søfartsloven		
Forbrydelse i Embede, Ombud eller Bestilling	3	
Andre Forbrydelser	3	
Sum	629	65

Kilde: *Fængselstyrelsens Aarbog: Norges officielle Statistik*, - Fjerde Række Nr. 86. 1901-1902. Kristiania: Aschehoug & Co., 1904.

Vedlegg 3: Tukthusfange kledd i stripete fangekjole

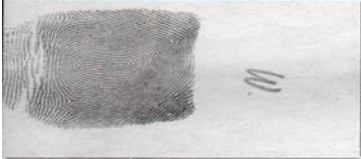
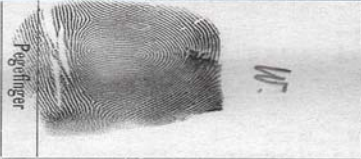

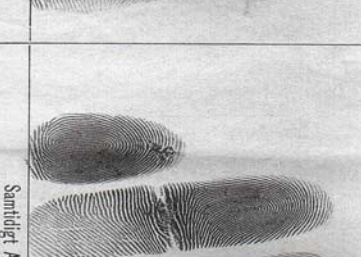
Kilde: Hoel. Aud Sissel. *Maktens bilder*. Trondheim: Norsk rettsmuseum, 2007.

Vedlegg 4: Eksempel på fingeravtrykk

Nr. J.K.D. 17. 2201 D.
 1906
 Klassifikation: W 3334: W 4224

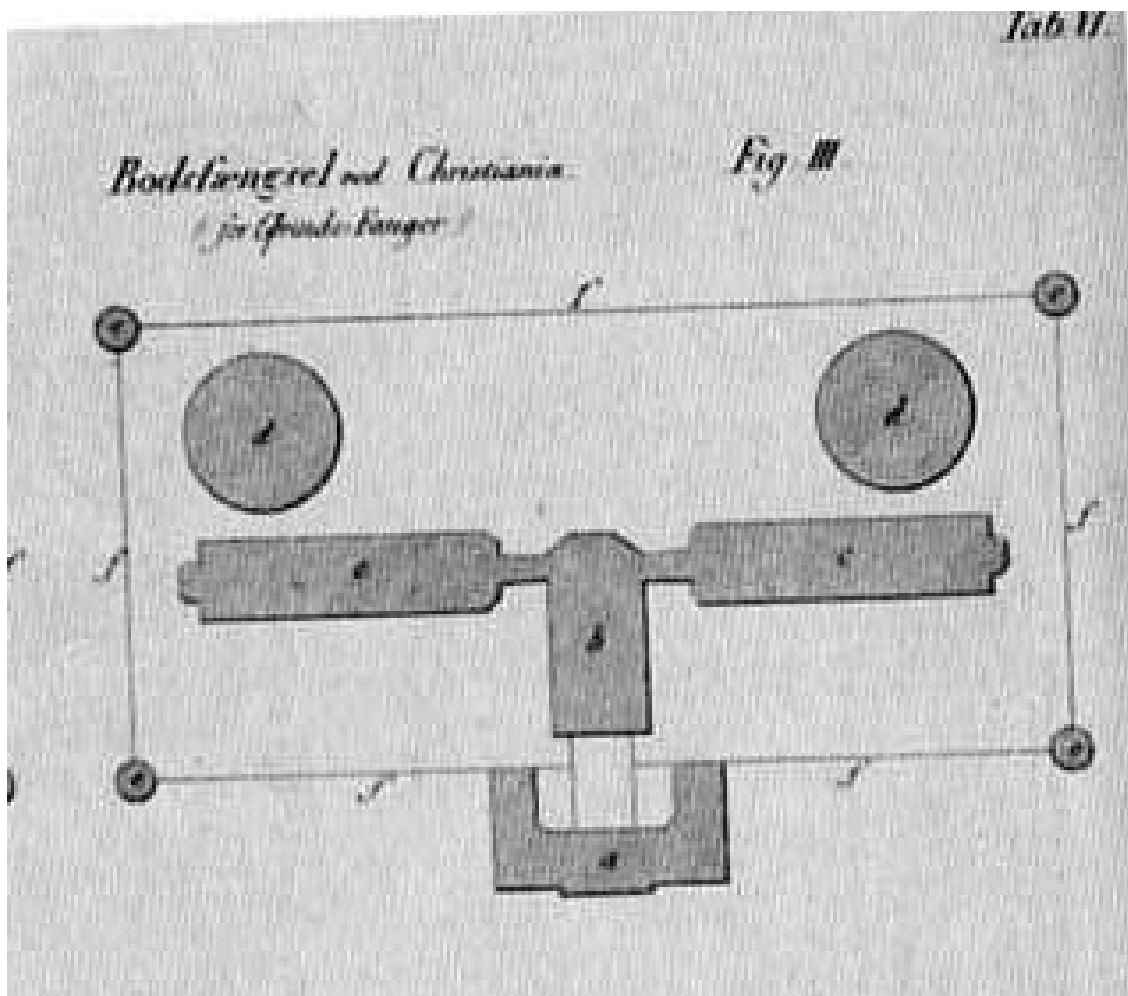
Kortet utfærdiget i: Kristiania
 den 6/10/06 af: W. Rausen
 Klassificeret den 6/10/06 af W. Rausen
 Kontrolleret den / af /

Familienavn M. M.
 Fornavn /
 Født den: /

Sektion:		Serie:	
Venstre Haand		Høire Haand	
	10		11
	4		3
	2		3
	2		3
	4		4
			

Kilde: "Fremgangsmaaden ved fremstilling af fingeraftryk". Fingeravtrykk 1904-1938, Db – Saker ordnet etter emne. Nr 927, S – 1043 Justisdepartementet, Fængslesstyret D, del 1. Felleskatalogen for arkivverket, Riksarkivet.

Vedlegg 5: Det planlagte botsfengselet for 238 kvinner

Kilde: Schaanning, Espen. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, 2007.

Vedlegg 6: Oversikt over hvor mange fanger som var i de ulike klasser²⁷⁹

År/Klasse	Klasse 1	Klasse 2	Klasse 3	Klasse 4	Klasse 5	Totalt pr år
1901	45	14	5	11	0	75
1902	43	27	7	7	0	84
1903	28	24	11	11	0	74
1904	20	19	15	7	0	61
1905	27	21	12	8	0	68
1906	29	21	14	9	0	73
1907	22	19	6	7	0	54
1908	26	15	4	5	0	50
1909	19	3	4	2	0	28
1910	37	16	2	3	0	58
1911	18	15	10	2	0	45
1912	12	9	5	6	0	32
1913	16	11	2	5	0	34
1914	9	8	2	1	0	20
1915	13	12	6	1	0	32
1916	7	6	4	0	0	17
1917	11	5	1	2	0	19
1918	9	8	4	1	0	22
1919	7	5	1	2	0	15
1920	7	5	0	2	1	15
1921	4	3	0	1	0	8
1922	4	4	1	0	1	10
1923	6	2	3	0	0	11
1924	7	7	1	1	0	16
1925	10	8	1	1	0	20
1926	6	11	2	1	0	20
1927	5	7	3	0	0	15
Totalt pr klasse	447	305	126	96	2	976

Kilde: Fengselsstyrelsens Aarbøger 1901-1927.

²⁷⁹ Data for 1900 er ikke tatt med på grunn av at data om antall fanger ikke er isolert for 1900.

Vedlegg 7: Måltidenes råvareinnhold i 1910

	Råvarer
0,75 liter ertesuppe	100gr. erter, inntil 40 gr. gryn
0,75 liter grynsuppe	45 gr. byggryn, litt grønnsaker, pepper og ingefær
0,75 liter melkevelling	0,4 liter melk, 45 gr. byggryn
0,75 liter sirupssuppe	45 gr. sirup, 60 gr. byggryn og litt eddik
0,75 liter ølsuppe	0,20 liter pottøl ²⁸⁰ , 0,20 liter melk, 45gr. hvetemel, 35 gr. sirup
0,50 liter lapskaus	320 gr. hestekjøtt eller 270 gr. oksekjøtt, 580 gr. poteter, litt pepper og løk
100 gr. kjøtt	320 gr. hestekjøtt eller 270 gr. oksekjøtt
60 gr. flesk	120 gr. rått flesk
0,75 liter byggrot	125 gr. byggryn eller 160 gr. byggmel
0,75 liter havregrot	125 gr. alminnelig havregryn
100 gr. poteter	145 gr. urensede poteter

Kilde: Kostreglement for landsfængslerne. (Utfærdiget av Fængselsstyrelsen 25. august 1910, Fængselsstyrelsen D, Del 1. Db, Saker ordnet etter emne, nr. 843. Om kostholdet i straffanstaltene III 1894 – 1915.

²⁸⁰ Pottøl er svakt øl som ble brygget på restvæsken etter at bakkølet var tappet. Folk hentet det i potter og spann.

Vedlegg 8: Oversikt over matrettenes råvarer i 1922

	Råvarer i rå tilstand
Kaffe 0,5 liter	8 gr. kaffe, 10 gr. sukker, 0,5 dl melk
Te 0,5 liter	2 gr. te, 10 gr. sukker, 0,5 dl. melk
Sausekjøtt og kjøttsuppe	270 gr. fersk kjøtt, 40 gr. gryn, 50 gr. friske eller 9 gr. tørrete grønnsaker, 10 gram hvetemel, 15 gr. margarin eller matfett, litt løk og pepper, 450 gr. poteter
Bankekjøtt	270 gr. ferskt kjøtt, 10 gr. hvetemel, 15 gr. margarin eller matfett, litt løk og pepper, 450 gr. poteter
Kjøttkaker	Som til bankekjøtt med tillegg av 10 gr. potetmel
Fruktsuppe	30 gr. sviker (eller aprikospulp eller 30 gr. tørrete epler), 30 gr. farin og 30 gr. potetmel eller gryn
Søtsuppe	40 gr. gryn, 0,5 dl. saft eller 2 gr. tørrsaft, 30 gr. farin
Spekesild	150 gr. spekesild, 500 gr. poteter
Sildegryn	150 gr. spekesild, 40 gr. gryn, 80 gr. kålerabbi, 25 gr. gulrøtter, 400 gr. poteter
Stekt sild	350 gr. fersk sild, 15 gr. margarin eller matfett, 15 gr. hvetemel, 450 gr. poteter
Melkevelling	45 gr. gryn, 0,4 l melk
Salt kjøtt og flesk	270 gr. salt kjøtt, 50 gr. flesk, 450 gr. poteter
Flesk	200 gr. flesk, hertil 450 gr. poteter
Ertesuppe	100 gr. erter, 30 gr. gryn
Bønnesuppe	100 gr. brune bønner, 20 gr. hvetemel, 20 gr. farin og litt eddik
Grynsodd	45 gr. gryn, 50 gr. friske eller 9 gr. tørrete grønnsaker
Potetsodd	Som til grynsodd, dog 200 gr. poteter istedenfor grønnsaker
Fersk fisk og fiskesuppe	450 g fisk med hode og innmat eller 375 g uten hode og innmat, 50 g friske eller 9 g tørrete grønnsaker, 40 gr. hvetemel, 2 dl melk, 15 gr. margarin, litt eddik og salt, 450 gr. poteter
Fersk sild og sildesuppe	350 g sild istedenfor fisk, ellers som fersk fisk og fiskesuppe, dog ikke margarin
Fiskeboller og fiskesuppe	Som til fersk fisk og fiskesuppe med tillegg av 2 dl uskummet melk , 15 gr. potetmel, dessuten til saus: 7 gr. hvetemel, 7 gr. margarin, 1 dl skummet melk og litt karri eller sennep
Lapskaus	250 gr. ferskt kjøtt, 50 gr. flesk, 500 gr. poteter, litt løk og pepper

Blodklubb	100 gr. blod, 20 gr. nyretalg, 180 gr. rug eller grynmel, 20 gr. margarin, samt krydder
Ferskt kjøtt og kjøttsuppe	Som til sausekjøtt og kjøttsuppe, dog istedenfor pepper, litt eddik til løksaus
Havregrøt til middag	125 gr. havregryn, hertil 12 gr. margarin og 0,4 l melk
Lungemos	270 gr kokt lungemos, 400 gr. poteter
Grønsaksuppe	80 gr. friske grønnsaker eller 9 gr. tørrete og 40 gr. erter, 30 gr gryn og 1 buljongterning
Risgrøt	80 gr. risgryn, 5 dl uskummet melk og 2,5 dl skummet melk (eller 0,5 dl saft eller 2 gr. tørrsaft+ 30 g farin), tillegg til risgrøt, 100 gr. lungemos eller kjøtt, 200 gr. poteter
Klippfisk:	250 gr. klippfisk, 20 gr. margarin (eller 7 gr. margarin + 7 gr. hvetemel + 2 dl skummet melk), 450 gr. poteter
Salt fisk	400 gr. salt fisk, for øvrig som til klippfisk
Plukkfisk	250 gr. klippfisk (eller 400 gr. salt fisk), 10 gr. margarin, 10 gr. hvetemel, 2 dl skummet melk, litt sennep og pepper, 500 gr. poteter

Kilde: Reglement for Landsfengslene kapitel 21 av 1. Juli 1922. Fengselsstyret D, Del 1. Db Saker ordnet etter emne, Kosthold, landsfengsel og tvangsarbeidshus 4, 1915-1929.

Vedlegg 9: Sammenligning av kostholdet i fengselet og samfunnet for øvrig, ved århundreskiftet

Gjennomsnittelig forbruk av matvarer i kg. pr. innbygger i Norge og pr. fange i landsfengselet. Beregnet ut fra 90 innsatte og inkluderer kost til ansatte.

	Innbygger pr år 1890/95	Fange pr. år 1900	Differanse fange-innbygger
Korn, (inkl. brød i fengselet)	230,1	142,57	-87,53
Poteter	144	114	-30
Sukker, sirup	9,4	4,3	-5,1
Grønnsaker	10,3	5,1	-5,2
Frukt og bær	9	0	-9
Kjøtt eks svinekjøtt	26,2	37,94	11,74
Svinekjøtt	18,1	0	-18,1
Egg	1,5	0	-1,5
Fisk	18,6	8,26	-10,34
Helmjølke	81,3	0	-81,3
Skummet melk	76,6	479,07	402,47
Ost	7,5	0	-7,5
Smør, margarin	9,6	7,52	-2,08

Kilde: Rykke, Marianne. *Mat og mennesker: Ernæringslære*. Oslo: Landbruksforlaget, 1981, 17, 18.; Proviantprotokoll 6 for 1900-1901. Serie Ia Proviantprotokoller 1816-1950. S-3164 Landsfengselet for kvinner. Felleskatalogen for arkivverket. Riksarkivet.

Vedlegg 10: Oversikt over næringsstoff per fange, per dag og per uke, cirka 1900.

	Kvælstof-substans vegetabilsk gr.	Kvælstof-substans animalsk gr.	Fedt gr.	Kulhydrater gr.
Søndag	78,80	40,49	107,25	466,38
Mandag	55,20	48,32	31,33	411,79
Tirsdag	60,37	77,32	23,50	477,74
Onsdag	62,10	47,15	33,33	496,58
Torsdag	55,20	48,32	31,33	411,79
Fredag	57,87	63,99	22,72	423,68
Lørdag	59,80	47,15	33,03	476,38
Sum pr. fange og uke	429,34	372,74	282,49	3164,34
Gjennomsnitt pr. fange og dag	31,33	53,25	40,36	452,05

Kilde: Riksarkivet, S – 3164 Landsfengselet for kvinner. Serie Ie- Kostoppgaver 1894-1908. Beregning foretatt av A. Daac

Sammendrag

I denne masteroppgaven i Kulturhistorie har jeg undersøkt hvordan kvinner som var dømt for grove kriminelle handlinger ble straffet. Tidsperioden er 1900 til og med 1927 og fangene sonet i Kristiania Landsfengsel for kvinner. Selve fengselet var det gamle Tukthuset som var plassert i Storgaten 33 i Kristiania.

Jeg reiser spørsmålet: Hvordan regulerte og gjennomførte det norske samfunnet ved justis- og fengselsvesen fengselsopphold for kvinner i perioden 1900-1927. Det var en justiselite som ved sine idéer og intensjoner direkte påvirket fangenes fengselsopphold. De utarbeidet en mengde reglementer, forskrifter og instruksjoner som regulerte fangenes liv bak murene. Disse reglene ble omgjort til praksis av fengselsdirektør, prest, lege, lærerinne og alle de andre fengselsansatte.

Undersøkelsen bygger på nærstudie av arkivmateriale fra Kristiania Landsfengsel og Justisdepartementet. Nærlesingen med fokus på tekstene har gitt tilgang til fangeoppholdets særpreget og kjennetegn, mønstre og sammenhenger.

Denne oppgaven tar for seg hvordan dømte kvinner ble omgjort til fanger i løpet av de tre første dagene, innesperret i egne mottagelsesceller. Videre fokuserer jeg på selve fengselsoppholdet med innesperringen i eneceller, sanitære forhold, hvordan fangene ble luftet i luftegårder, skoleundervisning, sykdomsforhold og fangens fritid. Sentralt står også disiplineringen av kvinnene. Den foregikk fra første dag gjennom pliktarbeid, religionspåvirkning, klasseinndeling av fangene, fokusering på regelbrudd og refselsfor disse. Kosthold og måltidsordningen i fengselet er drøftet med vekt på detaljstyringen.

Jeg har benyttet meg av tre teoretiske tilnærminger. Kvinnenes første dager som fanger drøftes med et ritualteoretisk blikk for å sette de regisserte handlingene inn i et større meningsunivers. Tilnærmingen er i stor grad påvirket av Arnold van Gennep og Victor Turner. Fengselsprest og fanger hadde relativt ofte kontakt og deres forhold drøftes med utgangspunkt i Michail Bakhtins teori om dialogisme. Selve fengselsoppholdet og disiplineringen er inspirert av Michel Foucaults tanker om disiplinering og straff.